

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

II. évfolyam

2005/4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Hidasi Judit: Stílusváltás a japán politikai kommunikációban	1
Faludi Péter: Pak Csong-Hi gazdasági programja – a modernizáció gazdaságpolitikája Dél-Koreában	13
Szent-Iványi Balázs: A nemzetközi fejlesztési együttműködés politikai gazdaságtana	28
Gazsi Dénes: Irán: „Irak csak ürügy volt, a valódi célpont mi vagyunk.”	46
Horváthné Angyal Boglárka - Major Katalin: Etióp külpolitikai fordulat a '70-es években	54

KÖNYVISMERTETÉSEK

Búr Gábor: J. D. Fage, William Tordoff: Afrika története	67
Kenderes Andrea: Emberközelibb Európai Unió (konferencia-beszámoló)	71
Impresszum	77

Hidasi Judit:

Stílusváltás a japán politikai kommunikációban

A japán kultúra és társadalom jellegéről és működésének sajátos voltáról tanulmányok és elemzések tucatjai készültek. A kézikönyvek és cikkek egy része a külső megfigyelő szemszögéből törekszik a jelenségek megértésére, de nem elhanyagolható a belső elemzők száma sem. Akár külföldi, akár japán legyen is azonban a kutató, abban nagyjából valamennyien megegyeznek, hogy egy sor jelenség interpretálásához a japán kommunikáció feltárásán és jobb megértésén keresztül vezet az egyik megközelítési út.

A japán kommunikáció főbb jellegzetességeit néhány meghatározó jellemző – a honne és a tatemae dichotómiája, a beszélő és a hallgató szerepe, valamint a konszenzuseresési szándék – mentén mutatjuk be. Kitérünk a politikai kommunikáció hagyományaira és gyakorlatára, továbbá a politika és a média sajátos összefonódására. Elemezzük azt a retorikai stílusváltást, amely új szint vitt a kommunikációs hagyományokba. E stílusváltás hatóerejének és kiterjedésének bemutatását követően végül rámutatunk a kommunikációnak a társadalmi változások barométerét betöltő szerepére Japánban

„Egy japánul folyékonyan beszélő amerikai jelen volt egy megbeszélésen, ahol japánok egy csoportja két alternatívát vitatott meg. A találkozó végén az amerikai elismerően szólt oda az egyik japán résztvevőnek: Úgy vélem, bölcsen döntött a társaság az A változat elfogadása mellett. A japán kolléga erre szerényen megjegyezte: De hisz a csoportunk a B verziót választotta... Ugyan, hát hallottam, hogy többen mondták, hogy az A változat a jobb... - folytatta az amerikai. Erre a japán: Ön bizonyára a szavakat figyelte, nem pedig a szavak közötti szüneteket.”¹

A japán kommunikációs stílus jellemzői

A fenti eset érzékletesen mutatja be a japán kommunikáció néhány meghatározó jellemzőjét: a *honne* (valódi szándék) és a *tatemae* (kifelé kommunikált viselkedés) dichotómiáját, a beszélő és a hallgató szerepét a kommunikációban és a konszenzuseresést a kommunikációban. Ezen jellemzők mentén kíséreljük meg röviden bemutatni a japán

* Hidasi Judit, nyelvész, japanológus. A Magyar-Japán Baráti Társaság volt elnöke, számos Japánnal foglalkozó könyv és tanulmány szerzője. 2001 óta a Kanda University of International Studies (Japán) kommunikáció professzora.

¹ Brislin, Richard W.: *Language Interpretation and Communication*. Plenum Press, New York, 1977. p. 205.

kommunikáció főbb jellegzetességeit.

Kiindulásként érdemes a kommunikáció funkciójáról elgondolkodni, pontosabban arról, hogy egy-egy beszélői közösség mit vár el a kommunikációtól? A szakirodalomban² hagyományosan megjelölt három fő funkció:

- információ-átadás, információcsere;
- emberi kapcsolatok létesítése és ápolása;
- érzelmek és attitűdök kifejezése.

Valamennyit használja valamennyi emberi közösség. A különbség azonban a prioritásokban és az intenzitásban van. Míg például az európai kultúrában a kommunikáció elsődleges funkciója az információközlés, addig a japán kultúrában ennél nagyobb szerepe van a másik két funkciónak. Vagyis az utóbbi esetben nagyobb szerephez jut az „emberi kapcsolatok ápolása”, „a harmónia megtartása” a kommunikáló felek között, mint az információ maga. Ebből következik, hogy sokszor az információ háttérbe szorul, nehogy kimondásával esetleg feszültség keletkezzen a kommunikáló felek között. Az egyéni gondolatot, véleményt (*honne*) is ajánlatosabb megtartani, nehogy a kapcsolat maga sérüljön, így a feszültség nem a beszélgetők közötti véleménykülönbségből adódik, hanem interiorizálódik, azaz a nyilatkozó önmaga dolgozza fel a problémát.

A *honne* (a valódi, de nem ki mondott vélemény) és a *tatema*e (kimondott, de nem úgy értett) kinyilatkoztatás között gyakorta nagy szakadék tátong. A felszínen, ily módon, egy tárgyalásnál vagy megbeszélésnél például, az elhangzott szavak és a tényleges döntés között a külső szemlélő számára megfoghatatlan ellentmondás alakulhat ki. Ezt azonban a nem-kimondott üzenetek dekódolásán szocializálódott japán közönség többnyire meglehetősen sikerrel tudja kezelni. Nem véletlenül szokták a japán kommunikációt az *ishin-denshin* fogalommal is jellemezni.³

Kawabata Yasunari, az első japán irodalmi Nobel-díjas (1968), a Hawaii Egyetemen tartott előadásában kifejtette, hogy a japánok a „néma megértés”, azaz egyfajta telepátia révén kommunikálnak, mert számukra az igazság nem a kimondottban, hanem a beleértett üzenetben van.⁴ Ez a fajta intuíción alapuló kommunikáció sikeresen csak homogén közegben működhet, ahol a kommunikáló felek kitűnően ismerik egymást, és ahol az összeszokottság lehetővé teszi, hogy egymás gondolataiban olvassanak.

² Tubbs, S. L. – Moss, S.: *Human Communication: Principles and Contexts*. McGraw Hill, New York, 2003. pp. 21-26.

³ *ishin-denshin* = szó szerint: 'szívtől szívig történő (üzenet-)átadás', azaz beleértésen alapuló kommunikáció.

⁴ "...the Japanese communicate by means of a quiet understanding, a kind of telepathy, since for them truth lies in the implied rather than in the stated." – *The Japanese Mind*. Hawaii University Press, Hawaii, 1969. p. 13.

A beszélőtől ily módon nem az az elvárt viselkedési norma, hogy azt mondja, amit gondol, hanem inkább az, hogy azt mondja, amely leginkább elősegíti, hogy embertársaival a harmóniát, a konfliktusmentes érintkezést a legjobban meg tudja valósítani. Ha ugyanis valaki meggondolatlanul idejekorán állást foglal, akkor már csak a többiekkel való konfliktus árán alakulhat ki konszenzus; vagy önmagával lenne kénytelen nyilvánosan konfrontálódni, ha később egy másik verzió elfogadásába egyezne bele.

Az egyénieskedést, a csoporttól való különbözőséget a japán hagyományos értékrend negatívan minősíti. A határozott fellépést, a gyors döntést pedig – ami esetleg nem találkozik a csoport többi tagjának elvárásával – agresszív és tapintatlan viselkedésnek értékeli. *Deru kui wa utareru* – „a kiálló szög beverendő”, szól a közmondás. Ennek ismeretében nem csoda, hogy a japán értekezletek, megbeszélések időtartama hosszas – hiszen jelentékeny idő szükségeltetik a konszenzus kialakításához valamennyi érintett fél bevonásával.

Amíg az európai gyökerű kultúrákban a határozottság, a gyors reakció, a világos állásfoglalás mind pozitív viselkedési norma, addig a japán viselkedési kultúrában a hezitálás, a határozatlanság, a kétértelműség a kívánatos. A csoport tagjai sokszor körbetapogatják, illetve bevárják a többiek választását, nehogy a konszenzus sérüljön.

A kommunikációs folyamatban tehát fontosabb szerephez jut a törekvés a harmónia megőrzésére és a verbalizált konfrontáció kerülésére, mint a tényállás kifejezésére. Az alábbiakban egy ilyen esetet ismertetünk a személyközi kommunikáció területéről:

„Egy külföldi Japánban járva be akarta váltani yenre a 2000 dolláros American Express utazási csekkjét. A banktisztviselő közölte vele, hogy csak 1000 dollárig váltanak át, az ennél nagyobb összeghez a fiókvezető engedélye szükséges. A fiókvezető készségesen beinvitálta a kuncaftot, javasolván, hogy beszéljék meg az ügyet. A külföldi előadta ismét a kérését, erre a fiókvezető az időközben felszolgált zöld teával kínálta, majd ismertette a bank politikáját. Elmesélte, hogy mennyire örülnek annak, hogy egyre több külföldi keresi fel Japánt, hogy mióta van érvényben ez a rendelkezés, hogy az átváltási rendelkezések alakulását befolyásolta a japán bankok gyakorlata általában, tehát ez nem valamiféle helyi rendelkezés, hanem általánosan érvényes Japánban, és hogy természetesen ez nem valamiféle bizalmatlanság, hanem inkább az ügyfelek érdekét szolgálja és így tovább. Mintegy harminc perc elteltével a külföldi belátta, hogy itt nem terem neki babér – ebből nem lesz pénz. A fiókvezető megköszönte, hogy felkereste őket és mosolyogva nagy hajlongások közepette vett tőle búcsút.”²⁵

A japán fiókvezető szemmel láthatóan meg volt elégedve, hogy az ügyet sikerült konfliktusmentesen rendeznie. Mondani sem kell, hogy ezzel szemben a külföldi alig tudta leplezni mérgét – nem elég, hogy nem sikerült elintéznie az ügyét, még a drága idejét is hiába

töltötte.

Az európai kultúrkörben a kommunikáció sikerességét azon szokták mérni, hogy a felek értik-e egymást. A japán kommunikációban a sikeresség kritériuma nem a tartalom és a ráció függvénye, hanem az érintkezés konfliktusmentes fenntartása, ezért a meg-nem-értés nem minősül kommunikációs kudarcnak. Annál inkább nem, mert a kommunikációs üzenet célba éréséért nem a beszélő a felelős, hanem a hallgató. Szemben az európai kommunikációs stílus beszélő-központú (SOCP=speaker oriented communication pattern) gyakorlatával, a japán kommunikáció hallgató-központú (HOCP=hearer oriented communication pattern).⁶ Az SOCP kultúrákban a beszélő iránti elvárás⁷ az, hogy világosan, érthetően fogalmazza meg a mondanivalóját, mert ez a garanciája annak, hogy megértsék. „Néma gyerekek anyja se érti a szavát” – szól a mondás, ami szinte szöges ellentéte annak a japán (eredetileg tulajdonképpen kínai) közmondásnak, hogy: „*Ichi wo kiite, juu wo shiru*” (szó szerint: „egy hallása alapján értsél meg tizet”). Vagyis kevés szóból is meg kell tudni érteni az üzenetet; elég figyelmes hallgatónak és intelligens megfigyelőnek kell lenni ahhoz, hogy a nem kimondott jelzésekből és hiányos információkból is érvényes üzenetet tudjon dekódolni a hallgató.⁸ A kommunikáció sikerességéért a hallgató viseli a felelősséget. Ha nem értette meg, vagy ha nem jól értette, akkor bizonyára nem figyelt elég jól.

Ez magyarázza egyébként többek között azt a viselkedést is, hogy a „tanítvány” nem kérdez vissza folyton, hanem a hallottak mélyebb feldolgozásával próbálja megérteni az üzenetet. A „tanítót”, a „mestert” egyébként sem lenne illendő olyan helyzetbe hozni, hogy esetlegesen megszégyenüljön, azaz elveszítse a tekintélyét⁹ – ha történetesen nem tudna megfelelő válasszal szolgálni. De ugyancsak ez magyarázza részben az „orvos-beteg” kommunikáció sajátos jellegét is: a betegek többnyire be kell, hogy ériék a terápia módjának közlésével. Kimerítő magyarázatot a betegség összefüggéseiről, a terápia alternatíváiról ritkán kapnak. Persze itt szerephez jut a tekintélytiszteleten kívül a bizalom is a nagyobb tudású szakember iránt. Mindez a konfucianus hagyományok továbbélését is bizonyítja. Mivel tehát különösen az alá-fölérendeltségi viszonyban (például: mester – tanítvány, orvos – beteg, vevő –

⁵ Hirokawa, Randy Y.: Communication within the Japanese Business Organization, in: Kinciad, D.L. (ed.): *Communication Theory – Eastern and Western Perspectives*. Academic Press, London, 1987. pp. 137-149.

⁶ Hidasi Judit: *On Cultural Misunderstandings in a Japanese Context*. Kanda Gaigo Daigaku Kiyo, vol. 17., 2005. pp. 81-104.

⁷ Grice, Howard P.: The logic of conversation in: Cole, P.&J.L.Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. Vol. 3. Speech Act. Academic Press, New York, 1975. pp. 41-58.

⁸ Ez a szemlélet érvényesül a japán művészetekben is. Elég a *haiku* műfajra gondolnunk – pár szóból kell akár univerzális érvényű üzenetet kiérteni. Vagyis a befogadó szerepe és felelőssége a kommunikációban sokkal nagyobb, mint az európai hagyományú kultúrákban.

⁹ A vonatkozó japán kifejezés a *kao wo tsubusareru*="elrontani az arcát"

eladó, stb.) lévők között a dolgok megtárgyalása, kibeszélése, megvitatása a hagyományos japán érintkezési kultúrában nem volt jellemző, ezért sok minden kimondatlan (mert beleértett) maradt. Addig, amíg a japán társadalom valóban kulturálisan homogén volt, ez nem okozott különösebb feszültséget. Azonban az értékrend változásával¹⁰, a nemzetköziesedéssel és a kulturális diverzifikációval a hagyományos kommunikáció sem működik már többé zökkenőmentesen. Az emberek igénye egyre inkább a digitális kommunikáció felé fordul, ami a politikai-, a média- és a közéleti kommunikációban észlelhető változásokban is nyomon követhető.¹¹

A politikai kommunikáció szerepe és válsága Japánban

A média és a politika viszonya Japánban különleges, és következőképpen a kapcsolódó kommunikáció is az. Politikusokat, illetve egész frakciókat – más országokban egészen szokatlan – fizikai közelségben követnek újságírók, illetve médiamegfigyelők. Minden lépésüket követik, szinte velük élnek, minden rezdülésüket szemmel tartják, munkaprogramjaikon és társadalmi rendezvényeiken részt vesznek. A különféle média-organumoknak ezek a képviselői mintegy beépülnek a frakció- vagy politikai csoportosulás életébe és már-már a csoport tagjaivá válnak. Szinte zárt kört alkotnak ilyen módon a követett célszemély vagy csoport körül, ahová külső szereplőnek bekerülni jóformán lehetetlen. A médiának szánt hírek ezeken a belső körben mozgó újságírókon, illetve megfigyelőkön keresztül jutnak el a szerkesztőkhöz, illetve a körön kívüli újságírókhoz.

A miniszterelnöki hivatal köré szerveződött „Nagata-klub”¹², illetve a kormányzó Liberális Demokrata Párt köré szerveződött „Hirakawa-klub” a két legjelentősebb sajtó-csoportosulás, amelyek egyszersmind a politikai média-kommunikáció legbefolyásosabb szűrői. Ez a fajta szerveződés a – japán kultúrát általában jellemző – csoportszellemen alapuló működés leképezése a politikai újságírásra. Talán ez a szorosra zárt politikai újságírói gyűrű az oka annak, hogy a politikai kommunikáció nyelve a japán médiában homogénebb és kifinomultabb, mint más országokban.

Ha valakinek, akkor egy nyilatkozó politikusnak érdekében áll, hogy sem a frakcióját, sem pedig önmagát ne hozza olyan helyzetbe, ami esetleg kompromittáló lehetne, vagy ami

¹⁰ Matsumoto, David: *The New Japan: Debunking Seven Cultural Stereotypes*. Intercultural Press, Yarmouth, Maine, 2002.

¹¹ Hidasi Judit: *On the Capacity to Communicate in Intercultural Settings: Reflections on Japanese Communication Strategies*, Human Communication Studies, vol. 31, 2003. pp. 81-90.

¹² Tokióban a kormánynegyed a Nagata városrészben működik.

esetleg konzekvenciákkal, uram bocsá' elkötelezettségekkel járhatna. Ebből következően a politikai kommunikáció nyelve még a köznyelvnél vagy az üzleti nyelvhasználatnál is jobban kerüli a *honne* kimondását és még jobban túlburjánzanak benne a *tatema*e megfogalmazások. Így viszont a nagyközönségnek csak kis hányada tudja követni a politikai kommunikációt. Egyes nyelvészek egész monográfiákat szentelnek a japán politikai virágnyelv, a médiában használatos politikai nyelvezet elemzésének és bizonyos szófordulatok értelmezésének.¹³

Az évtizedek alatt kialakult politikai kommunikációt az 1990-es évektől kezdődő, hosszan elhúzódó recessziós időszak alapjaiban kezdte ki. A sok helyi elemző által – némi keserűséggel – csak „elveszett évtized”-nek nevezett korszak, a hosszú évek látványos növekedését követően a stagnálást és a gazdaság gyengülését jelentette. A 21. század fordulójára az elbizonytalanodás, a gazdasági és társadalmi problémák halmozódása és a politikai korrupciós botrányok szaporodása a közhangulat romlásához vezetett.¹⁴ A fukuyamai értelemben vett „társadalmi tőke” zsugorodásának lehettünk tanúi, annak összes klasszikus tünetével.¹⁵ Fukuyama úgy definiálja a társadalmi tőkét, mint „azoknak az informális értékeknek és normáknak az összességét, amelyeket egy csoport tagjai követnek, s amelyek ezáltal lehetővé teszik az együttműködést közöttük. Ha a csoport tagjai bízhatnak benne, hogy a többiek megbízhatóan és becsületesen viselkednek, akkor *bizalom* köti össze őket.¹⁶ Elkövetkezett tehát az az állapot, amikor Japánban – a társadalmi tőke megcsappanása miatt – társadalmi igény jelentkezett a politikai kommunikáció megértésére és követésére. Az emberek tudni és hallani szerették volna, hogy az ország miért és hogyan jutott hirtelen ide. De főleg azt szerették volna megtudni, hogy a döntéshozók milyen lépéseket terveznek a gazdasági recesszióból és a párhuzamosan jelentkező társadalmi válságból való kilábalásra. Ezt az akkori kormányoktól, de különösen az ezredfordulón regnáló Mori-kormánytól nem kapták meg. Egy világos jövőképet kívántak hallani. Ebbe a vákumba lépett be Koizumi Junichiro, a Liberális Demokrata Párt elnöke.

Stílus- és kommunikációs váltás az ezredfordulón

Azt majd alighanem csak későbbi kutatások és elemzések fogják bizonyossággal megállapítani, hogy a 2001 áprilisában kormányfővé választott Koizumi Junichiro kommunikációjában mennyi volt a tudatos és mennyi volt az ösztönös elem. Egy azonban

¹³ Lásd például: Feldman, Ofer: *Talking Politics in Japan*. Sussex Academic Press, Portland, 2004.

¹⁴ Hidasi Judit: *Vissza Japánba*. Terebess Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁵ Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Európa, Budapest, 2000. pp. 32-46.

biztos: megjelenésével és stílusával az addigi hagyományoktól merőben eltérő új szint hozott a politikai kommunikációba. A lakosság ezt az új hangot lelkesen és hálásan fogadta, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a kormányfővé választását közvetlenül követő időszakban a Koizumi kabinet rekordot döntő, 84%-os népszerűségi indexet ért el.¹⁷ Az új kommunikációs stílus iránti fokozott érdeklődést jelezte az is, hogy a parlamenti ülések nézettségi indexe hirtelen megugrott: ráérő háziasszonyok délelőtti bevasárlásaikat úgy intézték, hogy a televíziós szappanoperák mellett, illetve helyett az egyenes adásban közvetített parlamenti ülésekre hazaérjenek és azokat követhessék. A kitüntetett figyelem a kormányfő mellett az új külügyminiszter személyének is szólt.

Sokat tett a közfigyelem felkeltéséért a közéletbe szinte belerobbanó Tanaka Makiko, aki a 2001-ben hivatalba lépő Koizumi-kormány legnépszerűbb tagja volt.¹⁸ Határozott, szókimondó, nem kertelő stílusával pártjának, a Liberális Demokrata Pártnak (főleg a női szavazók körében) a legtöbb szavazatot szerző képviselőt a pártelnök és kormányfő a legfontosabb tárca, a külügyminiszteri poszt vezetésével bízta meg. Kettejük kommunikációs stílusának hasonlósága feltűnést keltett: Koizumi kormányfő is rövid, de határozott, tömör és a japán hagyományoktól eltérően világos mondatokban fogalmaz.

Az, hogy a szavazók bizalma a homályos, ködösítő megfogalmazásokat kultiváló hagyományok helyett a stílusváltást preferálta, már önmagában is jelzésértékű. A hagyományos japán kommunikációt gyakorló politikusokból és az általuk képviselt politikából való kiábrándulást jelezte ez a választás, ami a kormánynak a kezdeti időszakban minden eddiginél nagyobb népszerűséget hozott. Vagyis érezhető volt a változás szele, a stílusváltás iránti igény, amit jó érzéssel használt ki néhány politikus.

Más kérdés, hogy ez a túlságosan is szókimondó magatartás és stílus is hozzájárult Tanaka Makiko későbbi bukásához. Saját tárcáján belül ugyanis nem sikerült a konzervatív erőket képviselő bürokratákkal megbirkóznia és szót értenie. Arra való hivatkozással, hogy feladatai ellátására – stílusa miatt is – alkalmatlan, a Külügyminisztériumban és környezetében ellehetetlenítették, s ez 2002 januárjában leváltásához vezetett. Főleg ennek tulajdoníthatóan a kormány népszerűsége – igaz, csak átmenetileg – a felére zuhant. A konzervatív erőket természetesen nem csak a kommunikációs stílusváltás irritálta. Az a tény, hogy az új kormányban öt tárca élére is nő került, eleve nem találkozott a hagyományosan férfi domináns

¹⁶ Fukuyama uo.: 33.o.

¹⁷ Nagashima, M. Asahi-souken repooto: *Zenkoku youron-chousa shouhou – Koizumi-naikaku hossoku ichinen* (Asahi Soken-jelentés: a Koizumi kabinet egy éve a közvéleménykutatások tükrében), 2002. Asahi-Soken No.156.

¹⁸ Tanaka Kakuei-nak (1918-1993), a II. világháború utáni időszak egyik legnépszerűbb, de egyszersmind legellentmondásosabb kormányfőjének a lánya.

politikai körök értékrendjével.

Koizumi kormányfő kommunikációs stílusán mindezek az események nem hagytak nyomot és a népszerűségi mutatók az aktuálpolitikától befolyásolt hullámválása ellenére tartósan pozitív irányba befolyásolja megítélését a nagyközönség körében. Nem vitás ugyanakkor, hogy politikai körökben – főként természetesen az ellenzéknél, de még saját pártján belül – sem talál egyetértésre és elfogadásra kommunikációs stílusa. Miben nyilvánul meg ez a kommunikációs stílusváltás?

A Koizumi-retorika néhány jellemzője

Japán elemzők a kezdetektől fogva egyetértettek abban, hogy Koizumi kormányfő népszerűségének elsődleges forrása a „retorikájában rejlő politikai erő”¹⁹. Kommunikációs stílusát úgy jellemezték, mint amely „könnyen érthető”, „egyszerű”, „keresetlen”²⁰, amivel bizalmat kelt hallgatóságában. Ahelyett, hogy nehézkes és szakmai elemekkel tűzdelt megnyilatkozásokkal próbálná a professzionalizmus látszatát ráerőltetni a közönségre, közvetlen hangú kijelentéseivel nyeri meg hallgatóságát. Kétségtelen, hogy a Koizumi-beszédek²¹ elemzése arra enged következtetni, hogy retorikájában bátran él azokkal a kommunikációs fogásokkal, amelyek közérthetőségét erősítik. Ezek a következők: hangzatos, könnyen megjegyezhető szlogenek; politikai program-üzenetek ismétlése; bonyolult folyamatok vagy jelenségek egyszerűsített megfogalmazása; hatásfokozó, szemléletességet segítő elemek alkalmazása; közvetlen beszéd-stíluselemek időnkénti beiktatása a hivatalos narratívába. A szemléltetés kedvéért mindegyikre mutatunk egy-egy példát a rendelkezésre álló nagyszámú szöveganyagból.

A „reform nélkül nincs növekedés”²² szlogenje már annyira beépült a közbeszédbe, hogy sokszor referenciaként a hétköznapi kommunikáció részévé vált. A szlogen legfontosabb eleme a „reform” szó, ami találkozik a közönség elvárásaival: valami újat, valami mást, valami előbbre mutatóbbat vár az ország lakossága, valamit, amivel a megrekedt gazdaság kiemelhető

¹⁹ „Kotobano seijiryoku”: Yoshida K. Yomiuri Shinbun, 2001. december 18.

²⁰ wakariyasui, kanketsu, hagiroyoi hatsugen

²¹ a „Prime Minister of Japan and His Cabinet” információs irodájának a hivatalos honlapján található beszédek alapján: www.kantei.go.jp

²² „kaikaku nakushite seichou nashi” többször, több kontextusban elhangzott, pl.:

- Statement by Prime Minister Junichiro Koizumi on the “Basic Policies for Macroeconomic Management and Structural Reform of the Japanese Economy” (CEFP, June 26, 2001);
- Press Conference on the Occasion of the Closing of the 151st Session of the Diet (June 29, 2001)
- Policy Speech by Prime Minister Junichiro Koizumi to the 153rd Session of the Diet (September 27, 2001), stb.

a recesszióból.

Az ismétlés, mint retorikai fogás, régi és jól bevált elem a politikai és propaganda narratívákban. Alapvetően kétféle módon valósul meg: egyrészt a már hivatkozott szlogenek gyakori alkalmazásával, másrészt a „politikai program-üzenet” újabb és újabb formába öntött megjelenésével. Míg a szlogenek esetében a nyelvi megfogalmazás változatlan, bizonyos fokig idiomatikus, tehát szóról szóra történik az üzenet bevésése az agyakra, addig az „üzenetismétlések” esetében ennél kissé változatosabb módon valósul meg ugyanannak a gondolatnak a súlykolása. A Koizumi-retorikában ugyanaz az üzenet, például a „bizalom politikája” gondolat, számos különböző formában és nyelvi megfogalmazásban jelenik meg.²³ Vagyis ez annyiban különbözik a többször hangoztatott szlogentől, hogy míg a szlogennél a nyelvi megfogalmazás változatlan, bizonyos fokig „idiomatikus”, azaz szóról szóra súlykolják az ismétlések által a hallgatóságba, addig az ismétléses technikánál nem maga a nyelvi megfogalmazás az, ami ismétlődik, hanem az üzenet, a gondolat.

Az egyszerűsített, szinoptikus megfogalmazások közelebb viszik a nagyközönséghez azokat a bonyolult feladatokat és célkitűzéseket, amelyeket a politikus megvalósítani szándékozik. „Ennek a kormánynak a fő célkitűzése helyreállítani a japán gazdaságot”²⁴ – hangzott el, mint kormányprogram a Koizumi-kabinet első ciklusában. A recesszióba belefáradt lakosság számára meggyőző volt azt hallani, hogy nem csökkenteni, mérsékelni vagy enyhíteni tervezi a kormány a gazdasági bajokat, hanem helyreállítani a gazdaságot. Ez és más, közérthető szavakba fogalmazott üzenetek ugyanakkor nem egyszer felbőszítik az ellenzéket, mondván, hogy üres frázisok helyett konkrétumokat akarnak hallani. Követelik, hogy a célkitűzések hangoztatása helyett a megvalósítás mikéntje legyen a politikai diskurzus tétje.

Tény azonban, hogy a „nagyközönségnek szánt politikai kommunikáció” és „a szakmai politikai kommunikáció” más elvárások mentén működik hatékonyan. Márpedig Koizumi kormányfő politikai kommunikációjának a hatékonysága mindenek előtt a nagyközönség igényeivel találkozik! Ráadásul történetesen a gazdaság helyreállítására vonatkozó határozott kijelentései utólag igazolást nyertek azzal, hogy a japán gazdaság 2004-re valóban növekedési pályára lépett. A lakosság számára azonban a makrogazdasági mutatók javulásánál is meggyőzőbb bizonyítékot jelentett, hogy a munkanélküliség a 2002-ben regisztrált 5,6%-os mélypontról elmozdult, és 2005-re már 4,4 %-ra módosult.

A szemléletesség érdekében alkalmazott hatásfokozó elemeket ugyancsak mértékkel és

²³ Shinrai no seiji=a bizalom politikája; seiji ni tai suru kokumin no shinrai= az embereknek a politikába vetett bizalma; kokumin ya shijou no shinrai wo eru tame= az embereknek és a piacnak a bizalmát elnyerni, stb.

²⁴ *Statement by Prime Minister Junichiro Koizumi at the First Meeting of the New Cabinet* (April 26, 2001)

jó arányérzékkel használja beszédeiben és megnyilatkozásaiban a kormányfő. Az „új társadalmat, új jövőt kívánok építeni”²⁵ metaforára tartalmilag rímel ugyanabban a beszédben „a reform korának szele”²⁶ kitétel. Az eddigiektől különböző, az „új” ígérete alighanem valamennyi politikai kampány eleme, mégis japán kontextusban ennek az üzenetértéke nagyobb, ennél fogva hatásosabb is. Nagyobb azért, mert az alapjaiban a hagyománytiszteleten és a folyamatosságon alapuló japán politikai kultúrában az „új” húzóereje sokkal jobban érvényesül, mint a változások kezeléséhez szokott európai politikai kommunikációban.

Végül a közvetlen beszédstílus elemek beemelése a politikusi kommunikációba ugyancsak megszokott gyakorlat. Olyan kiszólásokat, amelyek emberi gyengéket vagy hiányosságokat emlegetnek föl: „csúsztat”, „blöfföl”, stb., szokásosan az ellenfél lejáratására alkalmaznak – Japánban is. Koizumi kormányfő ugyanakkor egyetlen megnyilatkozásában sem enged ennek a kísértésnek. Él azonban azzal a lehetőséggel, hogy alkalmanként nem politikusként, hanem emberként értékeljen egy-egy jelenséget. Őszinte hangú együttérzésének a kifejezése például a Hansen-kórban szenvedő betegek kárpótlási pere kapcsán, érzékelhető módon növelte népszerűségét, mivel emberi gesztusát a lakosság magasra értékelte.²⁷

A Koizumi-retorika 2001 óta stílusában nem sokat változott. Tartalmában annál inkább, hiszen az eltelt négy év rengeteg változást hozott Japán életében és a világpolitikában is.²⁸ A tartalomtól függetlenül a nagyközönség és a riporterek változatlanul nagyra értékelik azt, hogy a kormányfő média-menyilatkozásai rövidek, célra törőek, érthetőek. Ahogy egy japán kolléga fogalmazott: „Legalább érteni, amit mond, még ha nem is értek egyet vele”. Más kérdés, hogy politikai riválisai, illetve még saját pártjának konzervatív erői is erősen kritizálják kurta kijelentéseit, leegyszerűsített megfogalmazásait. Szemére vetik, hogy mellőzve a kollektív döntéshozás japán hagyományait, fellépésével és kommunikációjával is a magányos harcos képzetét táplálja. Határozottsága és rövid, néhol pattogó kijelentései azt az érzést és benyomást erősítik a hallgatóságban, hogy ez a fajta kommunikáció az újfajta vezetői erények egyfajta megnyilvánulása. Márpedig a nagyközönség a társadalmi elbizonytalanodás állapotában igényli a határozott vezetői fellépéseket, és ha ez a kommunikációban csapódik le, akkor ez a fajta stílus még mindig értékes szavazatokat hoz a lakosság egy részétől.

²⁵ „atarashii shakai, atarashii mirai wo sozo shite iku” *Policy Speech by Prime Minister Junichiro Koizumi to the 151st Session of the Diet* (May 7, 2001)

²⁶ „kaikaku no jidai no kaze”

²⁷ A leprás betegek évtizedekig tartó diszkriminációja kapcsán az állammal szemben benyújtott kárpótlási per 2001-ben nyert lezárást.

²⁸ Ishibashi Yoshikazu: *An Analysis of Selected Speeches of Prime Minister Koizumi: A Case Study in Effective Political Speaking in Modern Japan*. Speech Communication Education, Vol. 17, 2004. pp. 29-50.

A kommunikáció, mint társadalmi barométer

A 2005-ös év szimbolikus fontosságú Japánban. 60 éve fejeződött be az ország életének alakulását döntően meghatározó II. világháború. A 60 év a kínai és következésképpen a japán horoszkópban is egy ciklus lezárását jelenti. A japán kultúrában a *kanreki*-nek nevezett forduló kitüntetett mérföldkő az emberi életben is – alkalom a számadásra, egy korszak lezárására. Japánban sokan értékelik úgy, hogy az ország idén érkezett el egy fejezet, a háború utáni korszak lezárásához. Eljött tehát az ideje annak, hogy letudva egy korszakot, valami új vegye kezdetét.

A kormányfőt adó Liberális Demokrata Párt idén ünnepli megalakulásának 50. évfordulóját. Egy közszájon forgó vicc szerint ugyan se nem liberális, se nem demokrata, se nem párt²⁹ – de a háború utáni korszak kétségtelenül meghatározó politikai csoportosulása. Az LDP újévi plakátjának szlogenje: A New Japan – In its 50th Year a New LDP³⁰. Úgy tűnik, a kormányfői retorika a hivatalos pártkommunikáció részévé vált. Vajon a szlogent követi-e majd a gyakorlat?

Összegzés

A kommunikáció megváltozása önmagában nem jelent persze tartalmi változásokat, de utal a fordulat iránti társadalmi igényre. A politikai kommunikációban elindult átalakulással párhuzamosan érzékelhetőek a változások a közéleti, a társadalmi kommunikációban is. Az emberek a hagyományok továbbélése mellett egyre nyíltabban fogalmazzák meg igényeiket, egyre inkább hallatják hangjukat mind a médiában, mind egyéb civil fórumokon. Ehhez a média is partner: felismerte ugyanis, hogy jelenleg erre van a legnagyobb fogyasztói igény – ezért készsággel ad teret a különféle civil megnyilatkozásoknak is. Azzal, hogy a közéleti kommunikáció mindinkább beépül a kisember életébe is, új lehetőségek nyílnak meg a polgárok számára ahhoz, hogy érdekeiket jobban érvényesíthessék, hogy jogaiknak érvényt szerezzenek.

A társadalmi tudat időközben szintén hatalmas változásokon ment át – egyre kevésbé szégyen különbözni a csoporttól. Noha a japán kultúra és társadalom megértéséhez még mindig az egyik kulcsfogalom a kollektívizmus, az individualizmus is kezd létjogosultságot

²⁹ Mivel a párt nem egységes, hiszen számos frakció és érdekcsoport alkotja.

³⁰ <http://www.jimin.jp> „Új Japán – az 50 éves megújult LDP” (LDP=Liberális Demokrata Párt, japánul: JiyuuMinshuTou, azaz JiMinTo innen a honlapban a ”jimin” megnevezés)

szerezni – különösen a fiatalabb generációnál. Már nem mindenki gondol kommunikációja során arra, hogy milyen érdekeket sért esetleges szókimondásával. Átalakulóban van a párbeszéd a hétköznapi gyakorlatában is mind tartalmilag, mind pedig formailag. Japánban az emberek lassan megtanulnak kommunikációs lehetőségeikkel élni és korábban soha nem tapasztalt mértékben beleszólni sorsukba. A különféle esélyegyenlőségi igények megfogalmazása (nemi, fogyatékosági, vagy etnikai diszkrimináció ellen), az egyre szaporodó orvos-etikai, szabadalmi és kárpótlási perek azt bizonyítják, hogy szemmel láthatóan megnőtt a kommunikáció erejébe vetett hit és a kommunikáció szerepe az emberek életének alakításában.

Faludi Péter:

Pak Csong-Hi gazdasági programja – a modernizáció gazdaságpolitikája Dél-Koreában

A Koreai Köztársaság alig 25-30 év alatt elmaradott, félféudális - gyarmati, háború sújtotta országból számos területen a világ vezető gazdasági – ipari hatalmainak sorába emelkedett. Sikereit meggyőzően demonstrálta az 1988. évi szöuli Olimpiai Játékok, majd az 1993-as tedzsoni világkiállítás megrendezése. Eredményei, a világgazdaságba integrálódása nem kis mértékben járultak hozzá az 1997-1998 évi pénzügyi válság leküzdéséhez is, egyben a globalizációs folyamatokba történő bekapcsolódásához. A felemelkedésben meghatározó szerepet játszott Pak Csong-Hi tábornok, akinek 1961 és 1979 között tartó keménykezű uralma lehetővé tette a modernizáló diktatúra működését. Autokrata személyisége miatt megítélése napjainkban is vitákat vált ki a Koreai Köztársaságban, bár mindinkább elismerik az ország gazdasági átalakításában, nemzetközi politikai és gazdasági integrációjában játszott pozitív szerepét. Figyelemre méltó, hogy az utóbbi években Kim Dzsong-Ir észak-koreai vezető is több ízben pozitívan nyilatkozott róla, s fogadta leányát, aki a legutóbbi elnökválasztásokon jelöltként indult

A felszabadulás után, az 1945-1948. évi ismert fejlemények (megszállás, kettészakítottság) következtében Korea eladdig egységes gazdasági élete, infrastruktúrája, piaca kettészakadt. Az energetikai bázis, a villamos erőművek szinte teljes egésze, a nehézipar kb. kétharmada Északon maradt (amely 1947-ben – Dél tartozására hivatkozva – beszüntette Dél áramellátását). 1945-1953 között több millió ember menekült Északról Déltre, ezzel is tovább élezve ott a társadalmi-gazdasági feszültségeket. Dél-Korea változatlanul elmaradott agrárország maradt, számottevő gépesítés, kemizáció nélkül, holott a lakosság közel 80 százaléka ekkor még a mezőgazdaságból élt. A tartós politikai ingatagság szétzilálta az adminisztratív és a gazdasági infrastruktúrát, továbbra is általános volt a korrupció.¹

---

* Korea szakos történész-orientalista, az ELTE Belső-ázsiai Tanszék előadója, a BGTF tb. docense. Több, mint ötven éve foglalkozik Korea történetével, számos tanulmánya, cikke jelent meg hazai és nemzetközi (dél-koreai, amerikai, tajvani stb.) folyóiratokban, a KNDK-ról könyvet publikált. A szöuli National History Compilation Committee külső tagja. Főbb kutatási területei: Korea helyzete a 19-20. század fordulóján, a japán annexió előestéjén, valamint a KNDK 1945-től napjainkig, a "koreai kérdés" fejleményei.

¹ Faludi Péter: Korea története II. 1945-1995. Budapest, 1996., Külkereskedelmi Főiskola, p. 31.

Az 1950-1953-as háborút követő hét-nyolc évben történtek részleges erőfeszítések a gazdaság helyreállítására, így pénzreformra, felemás földreformra került sor. Dél-Korea azonban vajmi keveset tudott elérni saját erejéből. Ez részint a megfelelő tőke, a műszaki és szakmunkásgárda nemlétének, valamint a krónikus energia- és nyersanyaghiánynak volt köszönhető, részint annak, hogy a legfelsőbb vezetés sem fordított kellő figyelmet a gazdasági kérdésekre. Az importengedélyek, a hitelnyújtás, a volt japán tulajdon privatizációja, az amerikai segélyszállítmányok elosztása az elnököt és liberális párti környezetét erősítették, általánosak voltak a visszaélések. A kaotikus belpolitikai, társadalmi viszonyok távolról sem kedveztek a külföldi tőkebefektetéseknek, az átfogó és hatékony segélyprogramok megvalósításának. A háború utáni helyreállítási műveleteket így is több mint 70 százalékban külföldi, alapvetően amerikai segélyekből fedezték. Az ENSZ (UNCRA) kb. 150 millió amerikai dollárt irányzott elő hosszú távú programok kidolgozására. Az Egyesült Államok és Dél-Korea 1954-ben gazdasági együttműködési megállapodást kötött s gazdasági bizottságot állított fel (későbbi nevén International Cooperation Administration – ICA), melynek feladata a segélyelosztás koordinálása volt. Így az Egyesült Államok 1960-ig kb. 1,8 milliárd dollár támogatást folyósított a Koreai Köztársaságnak, gazdasága helyreállítására és fejlesztésére élelmiszereket, műtrágyát és nyersanyagokat szállítva. Az ugyanezen idő alatt nyújtott katonai segélyek összegét 1,2 milliárd dollárra becsülik.²

A dél-koreai gazdaság azonban az 1960-as évek elejére továbbra is alulfejlett, válságos maradt. 1960-ban például az egy főre jutó GNP 82 USA dollár volt, az export értéke alig érte el a 41 millió dollárt. Az igen magas, 24-26 százalékos munkanélküliséghez közel 3 százalékos évi átlagos népszaporulat járult (a lakosság lélekszáma már elérte a 25 milliót). Az inflációt sem sikerült megfékezni (a hivatalos árfolyam szerint egy US\$ 1953-ban 300, 1960-ban 500 hvant ért). 1960 áprilisa után, az addigi vezetés bukását követően a rövidéletű Második Köztársaság kormánya hozzákezdett ugyan egy gazdaságfejlesztési terv kidolgozásához, de ez az 1961. május 16-i katonai puccs következtében elvetélt (egyes elemei később beépültek a junta gazdasági programjába).

Érthető, hogy az ötvenes évek második felében Dél-Koreában egyre nőtt a társadalmi elégedetlenség, főleg a városi lakosság körében (a lakosság 30 %-a már városokban élt). A városi elit, főleg Szöulban 12 évi politikai diktatúra, terror és választási komédia után kezdte elveszíteni türelmét. Az elégedetlenség különösen az egyetemi és főiskolai diákság körében nőtt, mely vezető szerepet játszott az 1960-ban áprilisában megbukott Li Szin-Man-rendszer

² Az USA segélyekről lásd bővebben: David I. Steinberg: The Republic of Korea - Economic Transformation

elleni megmozdulásokban. Az 1960 márciusi „elnökválasztásokat” követő áprilisi véres megmozdulások végül is lemondásra és távozásra kényszerítették a 85 éves diktátort. A népfelkelés győzelmet aratott ugyan, de az így létrejött átmeneti kormány nem volt képes megoldani az ország kaotikus gazdasági és társadalmi-politikai problémáit s 1961 tavaszára elvesztette maradék támogatottságát is. Május 16-án egy vértelen katonai puccs néhány óra alatt véget vetett a kabinet „uralmának”.³

Hatalomváltás és a modernizáció Dél-Koreában

A katonai puccs előzményeinek megértéséhez tartozik, hogy Dél-Koreában az ország kettéosztottsága, az 1950-1953-as háború miatt a hadsereg megkülönböztetett szerepet élvezett. A hagyományos politikai frakcióharcok azonban a tisztikart is megosztották. A „törésvonal” a még a japán időkben végzett s a vezető tisztségeket betöltő rangidős „öreg”, valamint a felszabadulás után (részben Amerikában is) végzett „fiatalok” („ifjú törökök”) között húzóódott. Az „öreg” között eluralkodott a korrupció, kézben tartották az amerikai hadisegélyek elosztását s nem utolsó sorban az előléptetéseket. A májusi katonai puccsot lényegében a Katonai Akadémia 1949-ben végzett 8. osztálya hajtotta végre, szellemi atyja *Kim Dzsong-Phil* alezredes (1926) volt, akit 1961 februárjában hadseregreform-javaslatáért lefokoztak és elmozdítottak. A puccs gyakorlati vezetője rokona, *Pak Csong-Hi* vezérőrnagy volt (1917-1979).

Pak Csong-Hi elnök fiatal korában iskolai tanító volt, majd még a felszabadulás előtt japán katonai iskolát végzett Koreában és Japánban, majd tisztként szolgált Mandzsuriában. 1945 után belépett a megalakuló dél-koreai hadseregbe, de mivel részt vett a fiatal tisztek forradalmi mozgalmában, halálra ítélték. Kegyelmet kapott (bátyját a kommunista mozgalomban való részvételéért az amerikai katonai hatóságok kivégezték), sőt, visszavették a hadseregbe és amerikai, illetve dél-koreai katonai iskolákban tanulhatott tovább. A koreai háború alatt (1950-1953) gyorsan emelkedett a ranglétrán, a háborút dandártábornokként fejezte be, 1961-ben már hadosztály-parancsnok volt.

1961. május 16-án a hatalmat a Katonai Forradalmi Bizottság vette át, és az egész országban rendkívüli állapotot vezetett be. A nemzetgyűlést feloszlatták, a politikai tevékenységet, a pártokat, tüntetéseket betiltották, bevezették a sajtócenzúrát (több mint 830 újságot, hírügynökséget, kiadót tiltottak be). A Bizottságot pár nap múlva a Nemzeti Újjáépítés

---

and Social Change, Westview Press, 1989., pp. 121-123.

³ u.o.; pp.112-113.

Legfelsőbb Tanácsa (NULT) váltotta fel, mely kizárólag katonatisztekéből állt s a törvényhozói és végrehajtó hatalmat gyakorolta. Elnöke július 2-től Pak Csong-Hi lett. A katonai hatalomátvételt követő közel két évtized alatt keménykezű diktatúrával biztosította országa gazdasági modernizációjának belső és nemzetközi politikai és gazdasági feltételeit, programját.⁴

Pak tábornok a NULT segítségével rövid idő alatt olyan szigorú tekintélyuralmi rendszert épített ki Dél-Koreában, amilyenre – sokak szerint – a japán gyarmati idők óta nem volt példa. Statáriumot vezettek be, különleges katonai bíróságokat állítottak fel az államapparátus, a hadsereg, a kormányzat és általában a politikai élet „megtisztítására” a junta által nem kívánatosnak tartott politikusoktól és korrupt elemektől. Letartóztatásokkal, bírósági ítéletekkel, kényszer-lemondatásokkal több ezer politikust és tisztségviselőt távolítottak el a közéletből, helyüket zömmel a katonatisztek ifjabb nemzedéke foglalta el. 1961-1963-ban, a nyílt katonai diktatúra első éveiben a minisztériumok élén katonatisztek álltak, a kormány szintű hivatalok dolgozóinak több mint 55%-a, (később egyharmaduk), a miniszterhelyettesi rangúak 39%-a korábban katonatiszt volt. A vezető katonai és „polgári” tisztségek betöltésénél Pak Dzsong-Hi elsősorban katonai akadémiai évfolyamtársaihoz volt lojális (az 1949-ben végzett 8. osztály).⁵A puritanizmus jelszavával a junta kezdetben harcot hirdetett a korrupció, a luxusfogyasztás ellen is, bezáratta a bárókat, tánctermeteket, betiltotta a prostitúciót.

1961 júniusában megszervezték a *Központi Hírszerző Irodát* (angol rövidítése KCIA), amelynek élén Kim Dzsong Phil állt. Vezetésével a szervezet alig három év alatt kiterjedt ügynöki hálózatot hozott létre otthon és külföldön, felügyelete alá vont minden más hírszerzési, elhárítási szervezetet és tevékenységet. A KCIA évtizedekre a diktatúra jelképévé vált.⁶

A NULT 1962 tavaszán Pak Csong-Hi ideiglenes köztársasági elnöknek nevezte ki. 1963-ban az elnök és tisztviselői „leszereltek”, a hatalom engedélyezte a közéletben a pártok létrehozását és a politikai tevékenységet. Az 1963. október 5-i elnökválasztáson Pak Csong-Hi a katonatiszteket tömörítő Demokratikus Köztársasági Párt (DKP) „polgári” jelöltjeként győzött, majd a november 26-i nemzetgyűlési választásokon a DKP megszerezte a mandátumok több mint kétharmadát (képviselőinek többsége volt vagy aktív katonatisztekéből verbuválódott).

⁴ Uralma 1979-ig tartott, amikor az egyre erősödő társadalmi elégedetlenség megfélemezésére rendkívüli állapotot rendelt el. 1979 október 26-án a Központi Hírszerző Iroda vezetője egy vita hevében agyonlőtte.

⁵ u.ott, pp. 55-56.

⁶ u.ott

Ezzel lezárult a formális átmenet a nyílt katonai diktatúrából a „polgári” kormányzásba, Pak Csong-Hi immár „legitim” személyi diktatúrája másfél évtizedre biztosítva volt.

Az 1961. május 16-án a hatalmat megragadó katonai junta vezetői többé-kevésbé tisztában voltak azzal, hogy mind hazai legitimitásuk, mind nemzetközi elismertetésük kulcsa a gazdaságpolitika, az ország és a társadalom kivezetése a válságból - bár Korea geopolitikai, regionális stratégiai helyzete amúgy is erre kényszerítette volna őket. Elsősorban a külföld miatt fenn kellett tartaniuk – később – bizonyos látszatparlamentarizmust, ám végső soron gazdasági sikereiktől várhatták módszereik „szentesítését”, igazolását, mind odahaza, mind pedig nemzetközileg. Erre készítette őket Washington határozott nyomása is, melyet „alátámasztott”, hogy az USA segélyprogram azidőtájt a dél-koreai költségvetés több mint 50, a katonai kiadások kb. 70 százalékát fedezte.

Már a hatalomátvételt követően néhány olyan gazdasági intézkedésre került sor, amelyek egyben a junta politikai helyzetének megszilárdítását is szolgálták. Így például, már május 18-án felszabadították az állami gabonatartalékokat, hogy alacsonyban tarthassák a rizsárakat és megakadályozzák az élelmiszerspekulációt. Több más, korrupcióellenes és takarékosági intézkedésre is sor került, betiltották a luxuscikkek importját, a vagyonkimentést külföldre stb.

A kormány lényegében két alternatíva, két koncepció között választhatott. Az egyik egy befelé orientált gazdaságfejlesztés importhelyettesítési stratégiával, mely az előző évtizedet is jellemezte, s az ország évszázados izolációs hagyományaira támaszkodhatott. A második megoldás a kifelé irányuló, nyitott gazdaságfejlesztés, intenzív exporttevékenységgel, bekapcsolódással a világgazdaságba. A katonai junta ez utóbbit választotta, tekintettel elsősorban a szegényes nyersanyagforrásokra és a szűk hazai piacra, illetve arra, hogy a könnyűipar, elsősorban a textilgyártás kedvező adottságokkal rendelkezett az exportorientált gazdaságfejlesztés beindításához.⁷

Gazdaságfejlesztés, mint a legitimitáció kulcsa

A katonai kormányzat 1961 júniusában tette közzé „*Nemzeti Újjáépítési Mozgalomnak*” nevezett átfogó programját, amely számos egyéb között célul tűzte ki a gazdasági stabilizáció megteremtését, a termelés és a fogyasztás fellendítését, a gazdasági-műszaki elmaradottság felszámolását. A katonai diktatúrának – a rendkívüli állapot nyújtotta lehetőségeket is

---

⁷ u.ott, pp. 128-129.

felhasználva – meg kellett birkóznia a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság súlyos problémáival, a parasztok tömeges eladósodásával, s nem utolsósorban az infláció megfékezésével. A katonai rendszernek, egyben a Koreai Köztársaságnak a fennmaradása tehát végső soron a gazdaságpolitika hatékonyságától függött.

Mindezek érdekében neves polgári gazdasági szakembereknek, valamint az Amerikai Segélyképviselő Igazgatóhelyettesének mint a kormány gazdasági főtanácsadójának részvételével kidolgozták a gazdaságfejlesztés irányelveit, és ezeket 1961 júliusában ismertették. Ez lényegében az „irányított kapitalizmus”, az államkapitalizmus vagy a „command economy” egy változata volt, s megvalósításában – különösen a hatvanas években – tevékenyen közreműködtek az amerikai International Development Agency (IDA) szakértői.

A katonai kormányzat megőrizte a szabad vállalkozás, a piacgazdálkodás rendszerét, de közvetlen vagy közvetett ellenőrzése alá vonta a kulcsiparágákat, a külkereskedelmet, a bankokat, a legfontosabb projekteket. Az elkövetkező évtizedekben maradéktalanul érvényesült az állam szabályozó, koordináló szerepe az erőforrások, a tartalékok, a gazdasági-pénzügyi eszközök mozgósításában, a külföldi segélyek, hitelek elosztásában, és az árpolitika alakításában a központilag meghatározott célkitűzések érdekében. A kormányzat mélyrehatóan és átfogóan kapcsolódott be a gazdasági folyamatok irányításába mind az állami, mind a magánszektor területén. Ezzel az állam, a politikai hatalom vált a gazdasági modernizáció, a gazdaságfejlesztés *döntő tényezőjévé* Dél-Koreában.

A katonai (majd félkatonai) diktatúra („development dictatorship”) s az azt megtestesítő személyi hatalom három évtizeden át meghatározó szerepet töltött be a gazdasági stratégia megvalósításában, a „kis tigris” felnevelésében. A katonai kormányzat, ha kellett, kemény kézzel, drasztikus eszközökkel is biztosította a gazdasági fejlődéshez szükséges társadalmi- politikai „nyugalmat”, stabilitást. Ezt a külföld, a külföldi beruházók is értékelték. Kisebb léptékű, történelmileg csupán átmeneti eredménnyel záruló, de hasonló jellegű folyamat ment végbe Északon is az „államszocializmus” létrehozásával.

A gazdaság modernizálásában, szerkezeti átalakításában ugyancsak domináns szerepet játszottak a dél-koreai pénzügyi-ipari konglomerátumok, monopóliumok, köztudott nevükön a csebolok (chaebolok) is, melyek kezdetben *családi vállalatok formájában*⁸ főként a külkereskedelemben jelentek meg. A későbbiekben a mintegy 50 csebol érdekelttségét kiterjesztette más termelési ágazatokra, s máig ellenőrzi az ipari termelés szinte valamennyi területét. Többségük napjainkban jelentős világgazdasági befolyással bír. A katonai-polgári

kormányzat nagy mértékben reájuk ruházta gazdasági programjának, konkrét célkitűzéseinek megvalósítását, és ehhez folyamatos sokoldalú támogatást nyújtott.

A csebolok rendszerint 20-50, különböző profilú vállalatot egyesítenek, s szorosan összefonódtak a kormányzattal. A dzaibatsuktól eltérően azonban nem szerezhették meg valamely bank ellenőrzési részvénycsomagját, így csak a kormány által ellenőrzött hitelintézetekre támaszkodhattak. A 80-as évektől a kormányzat fokozatosan korlátozni kezdte a cseboloknak nyújtott kedvezményeket, hogy csökkentse gazdasági befolyásukat, a kilencvenes években, főként az 1997-1998-as pénzügyi válságot követően, a Világbank nyomására, a vezető csebolokat részleges „önfeldarabolásra” is készítette.

Mind politikai, mind gazdasági programjának, célkitűzéseinek megvalósításában a katonai kormányzat kezére játszott a koreai társadalom viszonylag gyenge politizáltsága, politikai szervezetlensége. Ez megmutatkozott az időként még oly heves és tömeges megmozdulások során is (1945-1946, 1960-1961, 1964-1965, 1980-1981 stb.). Dél-Koreában mind a mai napig nem jött létre átfogó politikai tömegpárt, társadalmi-politikai vezetőerő(k), nem találunk kikezdhetetlen, karizmatikus politikai vezető személyiséget.⁹

Az erős tradicionalizmus, a konfucianus hagyományok által szentesített köteles alá- és fölérendeltségi viszonyok összhangban álltak a hatalmi struktúrával, célkitűzésekkel, megkönnyítve az új modell kialakítását. Gazdaságilag a junta támaszkodhatott a volt japán tulajdon alapján létrejött állami szektorra, amely magába foglalta az olajfinomítóktól a turizmusig a gazdaság számos területét, a közlekedést, a vasutakat, az alapvető infrastruktúrát, kommunális létesítményeket (privatizációra főként a feldolgozóiparban került sor). Ehhez járult a tömeges, olcsó, politikailag és szakmailag szervezetlen munkaerő jelenléte. Megjegyzendő, hogy az etnikum-azonosság által is erősített nemzettudat, az évezredes kollektivitás szelleme, a „természetes” hierarchikus viszonyok, önfeláldozás a közjóért, a nemzetért nagyban hozzájárult a tömegek mozgósításához, ahhoz, hogy vállalják a nehéz, rosszul fizetett munkát a jövőbeni felvirágzás reményében. (Külföldi elemzők időnként szeretik a dél-koreai modernizációt összehasonlítani a japán Meidzsi-korszakkal, a japán példával.) Mindez megkönnyítette a katonai diktatúra – neokeynesi – gazdaságpolitikájának megvalósítását.

Az amerikai bábáskodással kidolgozott gazdasági stratégia fő letéteményese, végrehajtója az 1961 júliusában létrehozott *Gazdasági Tervhivatal* (Economic Planning Board)

⁹ A csebol elnevezés a japán dzaibatsu koreai olvasata. A legismertebb ilyen vállaltok a Samsung, Hjonde, Lucky Goldstar, Deu, Hanjin, Kia, stb.

volt, amely 1962-től ötéves terveket dolgozott ki. A Tervbizottság feladata lett a makroökonómiai gazdaságfejlesztési mutatók meghatározása, a szükséges kormányzati intézkedések előkészítése; az összállami jelentőségű nagy beruházások, programok megvalósítása; az állami támogatás biztosítása a magánvállalatok legfontosabb beruházásaihoz. Emellett a Tervbizottság rendelkezett az alapvető terv- és hitelpolitikai eszközökkel, szabályozta a legfontosabb árakat (pl. áram, víz, fűtési díj), meghatározta a külkereskedelmi (export, import) politika céljait, eszközeit.

Ugyancsak a Bizottság döntött a külföldi segélyek, hitelek igénybevételéről és felhasználásáról (szinte kizárólag beruházási célokra), meghatározó szerepe volt az állami költségvetés kidolgozásában és végrehajtásában, így a Gazdasági Tervbizottság mintegy a *gazdasági csúcsmínisztérium* szerepét töltötte be Dél-Koreában. Élén kezdettől fogva – sokáig egyetlen miniszterelnök-helyettesként – egy-egy neves polgári gazdasági szakember állt.¹⁰

A Tervbizottság már 1961-ben a legnagyobb titokban pénzreformot dolgozott ki (az új pénzt 1962 tavaszán Angliában nyomták), 100 régi hvant 1 új vonra váltottak át, az amerikai dollár von árfolyamát 1:130 arányban határozták meg (1995 végén 1:760 volt, jelenleg 1100 von körül van). 1962 januárjában fogadták el a már korábban bejelentett *első ötéves tervet* (1962-1966), melynek alapvető célkitűzése a gazdasági hanyatlás visszafordítása, a távlati fejlesztés megalapozása volt. Ennek érdekében a kormány a gazdasági függőség csökkentésére, az *exportfejlesztésre* törekedett. Megkülönböztetett figyelmet fordítottak az energetikai bázis, a könnyűipar, az infrastruktúra stb. fejlesztésére, a foglalkoztatottság növelésére (a munkanélküliség csökkentése 24 %-ról 15 %-ra).

A két legjelentősebb beruházás az ulszáni nagy vas- és acélmű, valamint egy műtrágyagyár volt. A terv a GNP évi átlagos 7 %-os növekedését irányozta elő. A szükséges beruházások 16 százalékát állami és magánhitelekből, 42 százalékát hazai forrásokból, 42 százalékát (1400 millió US\$) pedig külföldi, főként amerikai forrásokból kívánták fedezni. Az Egyesült Államok mellett az NSZK, Japán és részben Olaszország is nyújtott beruházási hiteleket, műszaki-technológiai segítséget. A hazai tőke mozgósítása érdekében 1962 nyarán a katonai kormányzat teljesen felszabadította a fordulat után befagyasztott betéteket, korrigálta a zárlattal, valamint a külföldi segélyekkel kapcsolatos egyes téves intézkedéseit (az illetékes tábornok is „lemondott”).¹¹

⁹ Nem véletlen a mindenkori legfőbb állami vezető személyének hivatalos kultusza, abszolutizálása. Ennek szélsőséges, párhuzamos esete Kim Ir-Szen személyi kultusza is Északon!

¹⁰ Steinberg: i.m.: p.130.

Az agrárkérdés

A hatalomátvételt követően, politikája és gazdaságpolitikája meghatározásában Pak Csong-Hi tábornok és a katonai kormányzat nem kerülhette meg az agrárkérdés kezelését, az akkor még a koreai társadalom közel 80 százalékát kitevő parasztság helyzetével kapcsolatos intézkedéseket. Érthető, hogy ez a terület mindvégig fontos szerepet játszott a kormányzat politikai és gazdasági stabilizációs törekvéseiben.

A felszabadulást követően az amerikai katonai adminisztráció kezdetben átvette a japán állami beszolgáltatási rendszert, amely már-már robbanással fenyegetett. A Koreai Köztársaság megalakulása után, 1949-1950-ben a Li-Szin Man vezette kormányzat kényszeredetten, a parasztmegmozdulások hatására felemás földreformot hajtott végre: a földbirtok nagyságát 3 hektárban maximálták, a többletet az állam megváltotta és piaci áron, ötéves részletfizetésre átadta a parasztnak. Ezzel mintegy 450 ezer hektárt juttattak 950 ezer parasztnak. A földreform azonban, a háborús pusztításokkal súlyosbítva (sorozások, öntözőrendszerek lerombolása, stb.) végeredményben a dél-koreai parasztság nagyarányú és általános eladósodásához, a mezőgazdaság válságához vezetett.

Az egykor egész Korea – és Japán! – éléstárának tekintett Dél-Koreában évi 1,5-2 millió tonna gabona (rizs) hiányzott, így az ország közel tíz éven át jelentős amerikai élelmiszersegélyre (évi 1 millió tonna), importra szorult. Igaz, a feudális nagybirtokrendszer megszűnt, bár sok helyen a földbirtokosok idejében „szétírták” földjeiket, sőt, átmenetileg a bérlet is eltűnt, az eladósodott parasztság azonban nem volt képes saját erejéből a termelés, gazdasága modernizálására, az alacsony terméshozamok növelésére. Ehhez a liszinmanista rendszer sem tudott (sem akart) segítséget nyújtani.

Az új katonai kormányzat ebben a helyzetben mindenekelőtt moratóriumot rendelt el a parasztgazdaságok adósságtörlesztésére, s államkötvényekkel átvállalta a hitelezők kifizetését. A végrehajtás nehézségei ellenére az új agrárpolitika megszabadította a parasztságot a nyomasztó uzsoraadósságtól, melynek kamatai 20 %-tól akár 100 %-ig is terjedhettek! A kormányzat az új termésig rizskölcsönt, majd mezőgazdasági bank létesítésével kedvező hiteleket is biztosított a parasztgazdaságok számára. A távlati célkitűzés a mezőgazdasági termelés fellendítése, az élelmiszer-önellátás megteremtése volt. Intézkedéseivel a katonai diktatúra drasztikus, antidemokratikus belpolitikája ellenére megteremtette tömegbázisát, Pak

---

¹¹ Fendler: i.m.: p.35

Csong Hi az ismétlődő „demokratikus” parlamenti és elnökválasztásokon, népszavazásokon rendszerint a vidék, a hagyományosan konzervatív parasztság szavazataival győzött.

A kormány többek között farmgazdálkodási, valamint talajjavítási programot is kezdeményezett. Ennek érdekében már 1961 júniusában segély-megállapodást írtak alá az UN Special Funddal és a FAO-val. Megkezdődött a mezőgazdaság villamosítása, a műtrágyagyártás és a mezőgazdasági gépgyártás is. A kormány továbbá szorgalmazta az ellátási, értékesítési és hitelszövetkezetek létrehozását, s rajtuk keresztül is technikát, műtrágyát és hiteleket juttatott a parasztgazdaságoknak, valamint felvásárolta termékeiket. Megjegyzendő, hogy a rizs állami felvásárlási ára évtizedeken át magasabb volt, mint kiskereskedelmi ára, és ez évente növekvő terhet jelentett a költségvetés számára (hasonló gyakorlat élt Észak-Koreában is, a rizsfelvásárlás mindkét országban állami monopólium).

Bár az intézkedésekkel sikerült a falusi lakosság és a mezőgazdaság akkori legfontosabb problémáit orvosolni, az agrárkérdés továbbra is a dél-koreai fejlődés, a modernizáció problematikus területe maradt. A nagyarányú iparosítás, beruházások nyomán a falusi lakosság, főként a parasztfiatalok milliói áramlottak a nagyvárosokba. A falvakban a hetvenes évekre már munkaerőhiány mutatkozott, míg a felgyorsult urbanizáció kiélezte az élelmiszerszükségleteket, a lakásigényeket, a szociális ellátás kérdéseit a városokban. Eközben a mezőgazdaság fejlődése messze elmaradt a kitermelő- és gyáripartól, 1962 és 1971 között aránya átlagosan évi 4 % volt, az utóbbiak 18 %-ával szemben. Mindez újabb határozott lépésre készítette a kormányzatot.

Erre a problémára keresett választ a Pak Csong Hi elnök által 1971-ben kezdeményezett „*Szemaul Undong*” – *Új falu Mozgalom*, melynek célja a mezőgazdasági termelés, egyben a falu modernizálása volt. Az állam adminisztratív, műszaki-technológiai és pénzügyi segítséget, hiteleket nyújtott olyan programokhoz, melyek előmozdították a parasztgazdaságok jövedelmezőségét, korszerűsítették a gazdálkodás színvonalát, javították a parasztság élet- és munkakörülményeit. Széleskörű gépesítési, villamosítási, csatornázási, öntözési, infrastrukturális programokra került sor. A régi szalmazsuppos vályogházakat korszerű pala- és cseréptető parasztházak váltották fel, kiemelt figyelmet fordítottak a falusi közegészségügyi és kulturális viszonyok javítására, korszerűsítésére. A parasztgazdaságok jövedelme 1970-1977 között közel hatszorosára emelkedett. A nyolcvanas években az ország rizsből ismét önellátóvá vált, a rizspalántázási és betakarítási munkák 80 százalékát már gépesítették.¹²

¹² Steinberg: i.m.: pp. 148-150.

Mindezek ellenére a mezőgazdaság fejlődése, a termelés korszerűsítése továbbra is elmaradt az ipar és más gazdasági ágazatok mögött. Az agrárszektor Dél-Koreában drágán termel, ezért a kormányzat napjainkban is csak vonakodva, a parasztság ismétlődő viharos tiltakozásai közepette enged a többek között az Egyesült Államokból érkező igénynek, és nyitja meg fokozatosan belső piacát az agrártermékek importja előtt.

A három évtizedes fejlődés eredményeként a kilencvenes évek közepén a lakosságnak már csak alig 11 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, mintegy 2,2 millió hektáron. A gabonatermelés elérte az évi 5,7 millió tonnát, ezen belül a rizstermelés meghaladta az 5 millió tonnát. Takarmányból és néhány zöldségféléből az ország még importra szorul. Az 1993-ban hivatalba lépett Kim Jong-Szam immár polgári kormányzata folytatta a mezőgazdaság támogatásának politikáját, különböző programokat, intézkedéseket dolgozott ki az agrárszektor versenyképességének fokozására, a földbirtok korábbi 3 hektáros korlátozását például 20 hektárra változtatta.

Dél-Korea és a térség biztonsága

Bár az amerikai nukleáris védelmi ernyő, az amerikai hadsereg jelenléte megkímélte Dél-Koreát a jelentősebb honvédelmi kiadásoktól, az 1969. évi Nixon-doktrínát, majd különösen az 1972. évi amerikai – kínai normalizációt követően (shanghaji nyilatkozat) Szöul fokozott figyelmet kezdett fordítani saját katonai, hadiipari önellátása megteremtésére. 1970-ben létrehozták az Agency for Defense Development-et (ADD), mely egyben további jelentős megrendeléseket biztosított a csebolok számára, melyek vezetőikkel Pak Csong-Hi havonta rendszeresen konzultált. Nemzetvédelmi adó néven (National Defense Tax) címen 10 százalékos bevételi és forgalmi pótdót vezettek be, mely 1982-re elérte az adóbevételek 15%-át.

Az 1980-as évek közepére Dél-Korea teljesen önellátóvá vált a hagyományos fegyvergyártás terén (harckocsik, légielő, haditengerészet, lőszer, rakétagyártás), egyben a „harmadik világ” ötödik legnagyobb fegyverexportőre lett. Mindeközben Szöul folyamatosan igyekezett megszerezni Washington hozzájárulását az amerikai fegyvertechnológia átadására, vajmi kevés eredménnyel (a „csendes feszültség” egyik forrása). Elmondható, hogy a honvédelem-fejlesztési politika, a hadiipari, katonai tényező is jelentős szerepet játszott Dél-Korea gazdasági modernizációjában, egyben a csebolok megerősödésében.¹³

Steinberg: i.m.: pp. 113-115.

Az elmúlt évtizedekben a dél-koreai gazdasági modernizációban meghatározó szerepet játszott a *geopolitikai környezet* is, a korabeli nemzetközi helyzet, elsősorban az Egyesült Államok és Japán támogatása.

Az Egyesült Államok elsősorban a kedvező – helyi, regionális és globális – biztonságpolitikai viszonyokat, feltételeket biztosította. A koreai háborút követően, 1953. október 27-én Washington kölcsönös védelmi szerződést kötött Szöullal, csapatai ENSZ-zászló alatt mind a mai napig Dél-Koreában állomásoznak (kb. 35 ezer fő), emellett az országban a legutóbbi időkig taktikai nukleáris fegyverei is voltak. A jelentős amerikai katonai segély évtizedeken át mentesítette a dél-koreai költségvetést a nagyobb arányú hadikiadásoktól. A kettéosztottság szülte feszültségek közepette az amerikai – nukleáris – védelmi ernyő garantálta a Koreai Köztársaság biztonságát. Bár az amerikai érdekeltség Koreában inkább stratégiai-politikai, mintsem gazdasági volt (a Szovjetunió, Kína, a kommunizmus közelsége miatt), az Egyesült Államok, különösen a hatvanas-hetvenes években tőkével, technikával és technológiával is fokozottan támogatta az ország gazdasági fejlődését (1946-1976 között 12,6 milliárd dollár értékben nyújtott gazdasági és katonai segítséget).

Mivel ezek vissza nem térítendő segélyek voltak, Dél-Korea adósság nélkül kezdhette meg exportorientált modernizációs programját. Az amerikai beruházásokat a technológia és a szakértelem átadása kísérte, szakértőik pedig közvetlen szerepet játszottak a támogatás elosztásában, a fejlesztési tervek kidolgozásában és megvalósításában. E célból létesült, például a Korea Development Institute – KDI és a Korean Institute of Science and Technic – KIST). Washington e vonatkozásban is aktívan támogatta Pak Csong-Hit, és szükség esetén a segélypolitikát eszközként használta fel, hogy védencét „fogékonnyá” tegye gazdasági tanácsai iránt. Az USA kedvező feltételeket biztosított a dél-koreai áruk számára az amerikai piacokon (fejlődő ország státusa, vámkedvezmények, stb. a General System of Preferences – GSP szerint), s többé-kevésbé eltúrte Szöul protekcionista politikáját.

Amerikai kezdeményezésre Dél-Korea 1965-től 1973-ig bekapcsolódott a vietnami háborúba. William Porter, az USA akkori szöuli nagykövete szenátusi meghallgatásán elmondotta, hogy míg egy amerikai katona a Kincstárnak 13 ezer dollárjába kerül, addig egy Fülöp-szigeti csak 7 ezerbe, egy dél-koreai katona pedig csupán 5 ezer dollárjába. A konfliktusba való bekapcsolódás maga igen nagy jelentőségű volt a gazdasági fejlődés számára is.¹⁴ Több váltásban kb. 300 ezer katona, a dél-koreai hadsereg elitalakulatai vettek részt az indokina háborúban – felszerelésüket, szállításukat, ellátásukat, zsoldjukat Washington

---

¹⁴ u.ott, pp.133-135.

fedezte, egyúttal pótlólagos gazdasági és katonai segélyeket nyújtott Szöulnak, és erősítette a hadsereg modernizálását. A vietnami háborúval kapcsolatos amerikai költségvetési kiadások egy részét is Dél-Koreában realizálták, melynek vállalatai részt vettek az amerikai csapatok ellátásában, az ottani amerikai építkezéseken (szakemberekkel is). 1966-ban Dél-Korea külföldi bevételeinek már 40 százaléka származott a vietnami háborúból, a kapcsolódó amerikai térítések összege 1970-re meghaladta az egy milliárd dollárt. 1965 és 1970 között a GNP 1,5% - 4,4%-a származott a vietnami „üzletből”.

Vietnam azt jelentette a dél-koreai gazdaság számára, amit annak idején a koreai háború Japánnak. A dél-koreai óriásvállalatok (pl. a Handzsing és a Hjongde) is Vietnamban szereztek első külföldi beruházási-vállalkozási tapasztalataikat, amelyeket hamarosan, az olajrobbanást követően, az *arab országokban* mint nagyberuházók, kivitelezők hasznosítottak. Így 1974-1979-ben a tíz csebol kb. 22 milliárd dollár hasznot „vitt haza” a Közel-Keletről (csupán a Hjongde 6 milliárdot).¹⁵ A dél-koreai sorkatonák szolgálati idő-kedvezményt kaptak, ha az első év után munkát vállaltak a közel-keleti, katonai jellegű és fegyelmű koreai építőtáborokban. Kiemelt zsoldjukat, megtakarításaikat hazautalva, nemcsak az állami valutabevételeket növelték, hanem kis és közepes családi üzleteket, vállalatokat alapítva, gazdasági egzisztenciát teremtettek maguk és családjuk számára.

Japán helyét, szerepét a koreai fejlődésben meghatározta földrajzi-történelmi közelsége, a két országnak a kínai civilizáción alapuló kulturális, magatartás- és szokásbeli hasonlósága. Még a japán gyarmatosítás (1905-1945) vetette meg a közlekedés, az élelmiszer- és a textilipar, a kohászat és az energetika alapjait, ekkor épült ki a vasúthálózat is – a gyarmati Korea katonai-gazdasági stratégiai szerepet játszott a japán politikában. Ilyen előzmények után Japán bizonyos értelemben fejlődési modellül is szolgálhatott Dél-Korea számára. Ezt segítette elő az 1965. évi megállapodás a két ország kapcsolatának normalizálásáról, amelynek értelmében Japán mintegy egymilliárd dolláros jóvátételt, kártérítést fizetett.

Japán gazdasági súlya Dél-Koreában alig egy év alatt meghaladta az Egyesült Államokét (a beruházások 54 százaléka már japán volt), a japán magántőke és technológia beáramlása azóta is kiemelt szerepet játszik a koreai gazdasági fejlődésben (Szöul évi fizetési mérlege Japánnal, az amerikaitól eltérően, rendszerint deficit). 1982-ben Cson Du-Hvan akkori elnök például újabb négy milliárd dolláros hitelt kért Japántól (az olimpiai játékok előkészítésére). 1985-re a japán befektetések meghaladták az 1,4 milliárd dollárt (az amerikai 771 millió volt), míg a teljes gazdasági támogatás 1982-ig elérte a 4,4 milliárd dollárt, melyből 1,9 milliárd volt a

¹⁵ u.ott, p.133.

hitel, segély és műszaki támogatás. A normalizációt követő első tíz évben a japán tőke 10%-kal járult hozzá a hazai össztermékhez Dél-Koreában. Japán lett – az USA után – a koreai áruk legnagyobb felvevőpiaca (1986-ban már 5,4 milliárd dollár), egyben a japán termékek jelentős piaca is (10,9 milliárd dollár ugyanazon évben). Szerepet játszott mindebben az is, hogy a 40 év feletti lakosság tudott vagy értett japánul.¹⁶

Gazdaságfejlesztés az elmúlt évtizedekben

A Koreai Köztársaság politikai mozgásterét, gazdasági továbbfejlődését tehát nagymértékben befolyásolja viszonya, kapcsolatainak alakulása az Egyesült Államokkal és Japánnal, de fontos tényező ez a Korea-közi kapcsolatokban is. Ugyanez elmondható ma már Kínáról is, mellyel Dél-Korea 1992-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatokat (gazdasági-kereskedelmi forgalmuk napjainkban meghaladja 40 milliárd dollárt).

Az exportorientált gazdaságfejlesztés mint a szerkezeti átalakítás, a modernizáció hajtóereje maradt továbbra is az egymást követő ötéves tervek központi feladata, és határozta meg az egyes – régi és új iparágak feladatait, a pénzügyi és a bankpolitikát, a külföldi segélyek és hitelek felhasználását. A második ötéves tervben (1967-1971) ezen kívül előtérbe került az élelmiszer-önellátási program, valamint a szakemberképzés (a vállalatok nagy számban küldték munkásaikat, technikusaikat többhónapos külföldi szakmai gyakorlatra, a középosztálybeli fiatalok mind gyakrabban mentek külföldi, főleg amerikai egyetemekre).

A harmadik ötéves terv éveiben már egyre nagyobb teret nyertek a nehézipari (kohászat, vegyipar, stb.) beruházások, míg a negyedik tervidőszakban kiemelten szerepelt a tudományos-műszaki fejlesztés, kutatások programja (pl. elektronika!), az életszínvonal problémája (a jövedelemelosztás szerkezeti aránytalansága), a fizetési mérleg stabilizációja. Ez a tendencia folytatódott az 1987–1991-es, ötödik ötéves tervben is (tudományos fejlesztés, szociális ellátottság). A hatodik ötéves tervben (1987-1991) minőségileg új vonás a gazdaság területi elhelyezkedésének kiegyensúlyozása (pl. a fővárosi körzet, valamint az ún. Szöul-Puszán tengely mellett a lemaradt délnyugati körzetek fejlesztése), a gazdaság fokozatos liberalizálása (nem utolsósorban az Egyesült Államok és az Európai Közösség pressziójára). A korábbiaknál erőteljesebb nyomatékkal szerepel az életszínvonal, a szociális ellátás problémája, jelentősen emelkedtek a munkabérek. Végül, a hatodik ötéves terv (1992-1996) a fő hangsúlyt a tudományos-műszaki kutatások energikus továbbfejlesztésére, a termelés újabb

¹⁶ u.ott, pp.131, 133-134.

szerkezeti modernizációjára helyezi. Ezt szolgálja például Tedok a „tudomány városa” létrehozása is (Szöultól 150 km-re délre), a külföldön dolgozó koreai tudósok, kutatók „hazacsábítása”, privilegizált munka- és létfeltételekkel.¹⁷

A modernizáció mintegy három és fél évtizedét szokás még munka-, tőke- és tudományigényes szakaszokra is osztani, de ezek élesen nem határolhatók el egymástól. S bár az állam szerepe, mint mondtuk, mindvégig, a polgári kormányzásra történt áttérés után is meghatározó maradt, a gazdasági liberalizáció következtében ez egyre inkább fokozatosan, közvetett szabályozás útján érvényesül.

---

¹⁷ Fendler i.m.: p.41.

Szent-Iványi Balázs:

A nemzetközi fejlesztési együttműködés politikai gazdaságtana

Szakértők gyakran felteszik azt a kérdést, hogy az évtizedek óta tartó segélyezés ellenére miért nem sikerült a harmadik világnak látványos fejlődést elérnie. A segélyek hatékonyságát több tényező is csökkenti, amelyek kiküszöbölése, illetve új, hatékonyabb megoldások megalkotása jelenti napjaink segélypolitikáinak főbb kihívását. A nemzetközi donorközösség tagjai közötti koordináció hiányosságainak orvoslása, illetve a célországok szigorúbb megválogatása jelenthetik a XXI. századi segélyezés hatékonyságának fő zálogát.

Bevezetés

A nyolcvanas-kilencvenes években a kritikák keresztüzébe került, pazarlónak és hatástalannak minősített nemzetközi fejlesztési együttműködés napjainkban mintha reneszánszát élne. Az Egyesült Nemzetek Szervezete 2000-ben rendkívüli közgyűlésen fogadta el a Millenniumi Fejlesztési Célokat¹, amelyek fő célkitűzése az abszolút szegénységben élők számának megfelelése 2015-ig. A cél realitása talán kérdéses, ám nagy érdeme, hogy globális szinten ismét a fejlődő országok problémáira irányította a figyelmet. Ezek az államok mindennapi gondokkal küszködnek, nem elegendő, ha a nemzetközi közösség csak akkor figyel rájuk, ha olyan tragikus esemény következik be, mint a 2004 végi dél-kelet ázsiai szökőár.

A szegénység destabilizálja az adott közösségek gazdaságát és politikai életét, ezáltal ellehetetleníti a járványok és betegségek elleni hatékony védekezést, migrációs tolóerőt jelent, valamint melegágya a szélsőséges ideológiáknak, így a terrorizmusnak is. A fejlett világnak elemi érdeke, hogy részt vegyen a globális elmaradottság felszámolásában: ez a fejlesztési együttműködés elsődleges célja. Nem elég, hogy serkentse egy adott fejlődő ország gazdasági

---

* Szent-Iványi Balázs a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola hallgatója. Jelen tanulmány megírásához segítséget nyújtott Szentes Tamás, Szajp Szabolcs és Paragi Beáta - tanácsaikat és észrevételeiket a szerző ezúton is köszöni.

¹ A Millenniumi Fejlesztési Célok a következők voltak: 1. Véget vetni a súlyos szegénységnek és éhínségnek; 2. Mindenkire kiterjedő alapfokú oktatás megvalósítása; 3. Nemek közti egyenlőtlenség megszüntetésének előmozdítása; 4. Gyermekehalandóság csökkentése; 5. Anyai egészségügy javítása; 6. HIV/AIDS, malária és egyéb betegségek elleni küzdelem; 7. Környezeti fenntarthatóság biztosítása; 8. Globális fejlesztési partnerség kiépítése. Bővebb információ a célokról: www.un.org/millenniumgoals

növekedését, hanem elengedhetetlen, hogy ezek a növekedési hatások a társadalom alsóbb szintjein is éreztessék hatásukat, „lecsorogjanak” oda.

Jelen tanulmányban politikai gazdaságtani megközelítésben elemzem a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer elméleti hátterét, működésének elmúlt több mint félévszázados tapasztalatait és az azok alapján levonható következtetéseket. A téma hazánk szempontjából is aktuális, hiszen Magyarország az elmúlt néhány évben kezdett el (újra) részt venni a nemzetközi donorközösség munkájában, természetesen az ország lehetőségeihez képest. Mivel Magyarország nemzetközi donorközösségbe való bekapcsolódási lehetőségeiről több tanulmány is született², nem kívánok kitérni erre a témára.

Szükségesnek tartom néhány fogalom tisztázását. Általános értelemben segélyek alatt a piaci viszonyoknál kedvezőbb erőforrástranszfereket értjük³. Ennél azonban valamivel konkrétabb definícióra van szükségünk, így a tanulmány további részében, a szakirodalomnak megfelelően az OECD Fejlesztési Együttműködés Bizottságának (Development Assistance Committee, DAC) definícióját fogom használni. E meghatározás szerint egy erőforrástranszfer akkor minősül Hivatalos Fejlesztési Segélynek (Official Development Assistance, ODA), ha azt egy állam kormányzati szektora nyújtja egy másik állam számára, célja a gazdasági fejlődés és jólét emelése, és az összeg legalább 25%-a vissza nem térítendő adomány. A tanulmányban tehát elsősorban a hivatalos pénzügyi segélyekre kívánok koncentrálni, nem vitatom azonban a fejlesztési együttműködés más formáinak jelentőségét.

1. A fejlesztési együttműködés eredete és elméleti alapjai

A nemzetközi fejlesztési együttműködés közel hatvan éves múltja tekint vissza: a második világháborút követően, az ötvenes évek elején alakult ki és vált a nyugati fejlett országok általános gyakorlatává. A segélypolitika kialakulása és elterjedése mögött három ok húzódik meg (a felsorolás fontossági sorrendet nem tükröz):

- a Marshall-segély sikere;
- a nemzetközi rendszer átalakulása;

² Például Fodor Erika: Partnerek a fejlődésben – az Európai Unió fejlesztési politikája. Külügyi Szemle II. évf., 2003/2 pp. 142-170; Teszler B. István: A külső fejlesztési alapok mint az Európai Unió globális politikájának eszközei – az integrációs érettség tükrében. Külügyi Szemle II. évf., 2003/2 pp. 171-197.

³ Cassen, Robert et al.: Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force. Oxford 1986 p. 2.

- a keynesiánus gazdaságpolitika elterjedése a fejlett országokban, illetve a fejlődélméletek, és a szűkebb értelemben vett fejlődésgazdaságtan megszületése és viszonylagos népszerűsége.

Az Egyesült Államok második világháború lezárását követő stratégiai érdekei gazdaságilag erős, a szovjet fenyegetésnek ellenállni képes Európát tettek szükségessé. A George C. Marshall amerikai külügyminiszter által 1947-ben bejelentett Európai Újjáépítési Program a háború által elpusztított európai kontinens gazdaságának helyreállítását tűzte ki célul koncessziós amerikai hitelek, adományok és áruszállítások segítségével. Eredetileg a szovjet megszállási övezet államainak is felajánlották a programban való részvételt, ám azok nem fogadták el. A terv nagymértékben segítette a kontinens nyugati felének újjáépülését, és általános sikerként vonult be a történelembe. Az európai országok számára az ötvenes évek már a gazdasági növekedés „aranykorát” jelentették, amiben nem kis szerepet játszott az amerikai támogatás. Felmerült, hogy ha Európát ilyen gyorsan talpra lehetett állítani segélyek segítségével, akkor ez jó eszköz lehet az egyre növekvő számú fejlődő ország⁴ gazdasági növekedésének beindítására⁵.

A gyarmatbirodalmakra épülő nemzetközi rendszer már a huszadik század elején erodálódnak indult, ám a tömeges dekolonizációra csak az ötvenes évek végétől - hatvanas évek elejétől került sor. Korábban nem is létezett országok tucatjai születtek az egykori gyarmatok helyén. Az ENSZ tagjainak száma az alapításkori 51-ről 1970-re, a dekolonizációs korszak végére 127-re nőtt⁶. A nemzetközi rendszer tehát gyökeresen átalakult, az egymással szemben álló kapitalista nyugat és a szocialista kelet mellett megjelent a meglehetősen heterogén jellemzőkkel rendelkező dél, a harmadik világ. Az egykori gyarmattartók nem szakíthattak meg minden kapcsolatot egykori gyarmataikkal, ám ez nem is állhatott érdekükben, hiszen azok többnyire továbbra is ezer szállal kötődtek az egykori anyaországokhoz.

A függetlenségüket újonnan elnyert fejlődő országok sajátos problémáira hamar felfigyeltek a nyugat társadalomkutatói. Gazdasági és társadalmi fejlődésük kérdései prominens helyet kaptak a kor nemzetközi gazdaságtani diskurzusában. Kialakult az meggyőződés, hogy a fejlődő országok problémái nem tárgyalhatóak a neoklasszikus közgazdaságtan eszköztára segítségével, hiszen az országokban uralkodó körülmények nem

⁴ A „fejlődő országok”, „harmadik világ”, illetve a „dél” kifejezéseket szinonimaként használom a gyakori szóismétlések elkerülése érdekében.

⁵ A Marshall-segély adminisztrálására létrehozott Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) utódja, az OECD, máig a fejlett donor országok legfontosabb koordinációs fóruma.

⁶ Blahó András – Prandler Árpád: Nemzetközi szervezetek és intézmények. Budapest 2001 pp. 444-445.

teszik lehetővé a neoklasszikus tételek érvényesülését. A fejlődők „speciális esetének” elemzésére, problémáinak megoldására jöttek létre a különböző fejlődélméletek. Mint ahogy a többes szám is jelzi, a fejlődélméletek nem alkotnak koherens, egybefüggő elméleti iskolát. A különböző irányzatok a fejletlenség okait más-más tényezőkben látják, így abban is eltérnek, hogy miképpen küzdhetők le e hátrányok. Az egyes irányzatokról és azok változásáról magyar nyelven több kiváló összefoglalás is született⁷, nem is beszélve a nemzetközi szakirodalomról⁸, így a következőkben a fejlődélméleteket mint a nemzetközi fejlesztési együttműködés elméleti alapját tárgyaljuk, de nem térünk ki az egyes irányzatok más irányú vonatkozásaira.

Bár a nemzetközi fejlesztési együttműködés szükségessége következik a keynesi gazdaságpolitikából (sőt, bizonyos mértékig a neoklasszikus ihletésű ún. diffúziós koncepcióból⁹ is), elméleti alapjának mégis a fejlődésgazdaságtan, illetve a tágabb értelemben vett fejlődélmélet tekinthető. A fejlődő országokban alacsonyak a jövedelmek, így alacsonyak a megtakarítások, amelyek elégtelenek a növekedéshez szükséges beruházások finanszírozásához. Ez az erőforráshiány azonban pótolható külföldi források bevonásával. Az ötvenes években nagy népszerűsége tett szert az „ördögi kör” (circulus vitiosus) koncepciója a fejlődélméleteken belül. Bár az elképzelést később elsősorban statikus volta miatt sokan bírálták¹⁰, mégis nagy hatást gyakorolt a tudományos közvéleményre. Az elmélet alapján a fejletlen országok sajátos gazdasági és társadalmi viszonyai olyan kölcsönhatásban állnak egymással, amelyek a fejletlenséget okozó tényezőket folyamatosan újratermelik. Az ördögi körből két fajta kiút lehetséges: vagy a belső erőfeszítések érnek el egy kritikus nagyságot (bár hogy ez miképpen történhet meg, arra nem ad magyarázatot a koncepció), vagy a külföldi beavatkozás, azaz tőkebefektetés vagy segély jelent megoldást. A külföldről érkező források tehát megnövelik a beruházásokhoz rendelkezésre álló tőkét, és így segítik az országot az „ördögi körből” való kilépésben.

A fejlett országok segélypolitikájára nagy hatást gyakorolt az „unilineáris fejlődés” koncepciója, illetve az elsősorban Walt W. Rostow nevéhez köthető „növekedési szakaszok” elmélete. Eszerint minden ország azonos, egyenes vonalú fejlődéspályán mozog, amely jól elkülöníthető szakaszokkal rendelkezik. A fejletlen országok e pálya alacsonyabb szakaszában

⁷ Lásd például Szentés Tamás: Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok. Budapest 1999; Farkas Péter: A fejlődélméletek hatása a világgazdaság perifériáin. Magyar Tudomány 2002/7 pp. 880-889.

⁸ Hettne, Björn: The Globalization of Development Theory. Studies On Developing Countries No. 130. Budapest 1990

⁹ Eszerint a fejletlen országok nehézségei leküzdhetők, ha megfelelő mennyiségű tőkét áramoltatunk oda. A közgazdaságtan neoklasszikus iskolája szerint azonban a tőke eleve a tőkében viszonylag szegény országokba áramlik a magasabb hozam reményében, egészen addig, míg a kamatok nemzetközi szinten ki nem egyenlítődnek. A diffúziós koncepciót tehát tulajdonképpen úgy kell értelmezni, hogy a tőkeáramlás útjában álló akadályok lebontása révén a tőke magától megindul a fejlődő országokba. A gyakorlat azonban nem igazolta ezt a tételt.

¹⁰ Lásd részletesebben: Szentés i. m.

vannak, a fejlettek pedig értelemszerűen magasabban. A szegény országok fejlődése azonban külföldi segítségnyújtással, erőforrások áramoltatásával gyorsítható, és így utol tudják érni a fejlett országok színvonalát. A külföldi tőke fontos szerepe, hogy megadja a lökést a szegény gazdaság „felemelkedéséhez” (take off).

Az ötvenes évek fejlődéselméleteinek e két fontos ága (az ördögi kör és az unilineáris fejlődés) tehát megadta a nyugati országok segélypolitikájának, illetve magának a segélyezés szükségességének a teoretikai alapjait. A nyugatnak nagy várakozással tekintett a fejlesztési támogatások intézményére, nem utolsósorban a Marshall-segély már említett rendkívül pozitív tapasztalatai miatt. Az Egyesült Államok, illetve a nyugat-európai országok nagy része létrehozta saját segélyügynökségeiket, ezekre az állami hivatalokra, de még a nemzetközi szervezetek (Világbank csoport, UNCTAD) szakembereire is nagy hatást gyakoroltak a fejlődéselméletek¹¹. Hittek abban, hogy nyugati segítséggel, és a kor keynesiánus szellemének megfelelő erőteljes állami beavatkozással a fejlődő országok pár évtizeden belül képesek lesznek kilábalni a fejletlenségből, miképp Európa is hamar magára talált a világháború után. Mai szemmel persze ez az elképzelés igen naivnak tűnhet, főleg a fejlett, iparosodott Európa, és a nyerstermékre szakosodott fejlődő világ közti párhuzam tükrében.

A fejlődéselméletekből tehát az állam erőteljes gazdasági szerepvállalása következik. Az államnak direktív módon részt kell vennie a gazdaság irányításában, és az ország hosszú távú fejlesztési tervének megfelelően kell koordinálnia a források eloszlását. A makroszintű célokat rövidebb időtávra szóló tervek segítségével mikroszintű projektekre kell lebontani, azokat pedig a donorok segélyeiből finanszírozni. Az állam fontos feladata továbbá, hogy születő iparát erőteljesen protekcionista kereskedelempolitikával megvédje. A fentiekkel összhangban a fejlődő világban nagy szerep jutott az állami vállalatoknak, a nyugati segélyek jelentős része az állami szférához irányult.

A hatvanas évek második felétől a fejlődéselméletekben egyre jobban előtérbe kerültek a fejletlenséget a nemzetközi gazdasági rendszer egyenlőtlené tévő hatásaival magyarázó, többnyire erősen baloldali elméletek, mint például a reformista/posztkeynesiánus iskola¹², a különböző függőségi elméletek, illetve a radikális neomarxista/újbaloldali elméletek (természetesen ezek az iskolák maguk sem egységesek, jelentős mértékű átfedés is van köztük).

11 Bandow, Doug: The First World's Misbegotten Economic Legacy to the Third World. Dorn, James A. – Hanke, Steve H. – Walters, Alan A. (szerk). The Revolution in Development Economics. Washington D.C., 1998

12 azon belül is elsősorban a Raul Prebisch nevével fémjelzett strukturalista irányzat. E iskola szerint a fejletlenség okait a világgazdasági rendszer strukturális egyenlőtlenítő hatásai okozzák, így a fejlődő országok problémáit csak a világgazdaság működésének radikális átalakításával lehet megoldani.

Emellett megfigyelhető volt egy bizonyos szintű kiábrándulás is a segélyezésből, hiszen meglehetősen kevés valósult meg abból, amit a fejlődélméletek prognosztizáltak.

A fejlődő országok a világgazdaság működéséből következő függő helyzetét hangsúlyozó függőségi- vagy dependenciaelméletek képviselői szerint a segélyek is függőségi viszonyokat hoznak létre, így inkább hátráltatják a fejlődő országokat. Más koncepciók nem magát a segélyezést bírálták, hanem annak elégtelen szintjét, illetve a felhasználás nem megfelelő hatékonyságát. Arghiri Emmanuel ismert újbaldali teoretikus például kifejezetten pozitív hatást tulajdonít a külföldi tőkének, és ebből következően a segélynek is, csak színvonalukat kifogásolja¹³.

A hetvenes évek végétől-nyolcvanas évek elejétől egyre inkább teret nyert a (neo)liberális gazdaságfelfogás. Ez az elképzelés a piac általános jólétnövelő szerepét hangsúlyozza, és a kevésbé hatékony állami beavatkozást minimálisra csökkentését szorgalmazza. A hagyományos fejlődélméletek háttérbe szorultak, és kialakult egy új fejlődési paradigma. A „washingtoni konszenzus” néven ismertté vált elképzelés szerint az államnak liberalizálnia kell a külkereskedelmet és a tőkeáramlásokat, deregulációt kell végrehajtania a gazdaságban, illetve stabil, egyensúly-közeli állapotban kell tartania a költségvetését, így megteremti a magánszféra számára az exportvezérelt növekedéshez szükséges feltételeket. A neoliberalis közgazdászok élesen szembeszálltak a fejlesztési együttműködéssel, elsősorban azzal érvelve, hogy semmi kimutatható hatása nem látszik annak a hatalmas pénztömegnek, amit a fejlett országok a harmadik világba pumpáltak. A segélyek radikális lefaragását sürgették, elképzeléseik szerint ugyanis a megfelelően liberalizált, globalizálódó világgazdaság pozitív hatással lesz a fejlődő országokra. Élesen támadták a fejlődélméleteket is, Bandow például a marxizmus/leninizmus analógiájára leninizmus/myrdalizmusnak¹⁴ nevezte az ötvenes évek iskoláit, Deepak Lal pedig nemcsak a fejlesztési segélyezés szükségességét, hanem a morális alapjait is megkérdőjelezte¹⁵.

Napjaink elméletei egyfajta szintézist tükröznek. Többé-kevésbé elfogadottá vált, hogy sem a szélsőséges liberalizmus, sem az államkapitalizmus nem képes egyértelmű választ adni a fejlődő országok problémáira. A piac és az állam ki kell, hogy egészítsék egymást, a fejlődésnek ugyanis számtalan olyan aspektusa van, amely nem bízható pusztán a piacra. A fejlesztési

¹³ Szentes i. m. p. 533.

¹⁴ Bandow i. m. p. 217. Gunnar Myrdal Nobel-díjas svéd közgazdász a posztkeynesiánus-reformista irányzat egyik kiemelkedő alakja. Az állam erőteljes gazdasági szerepvállalását hangsúlyozó nézetei megfeleltek az ötvenes években általános felfogásnak és gyakorlatának. Lásd részletesebben: Myrdal: An International Economy. London: 1956. Összemosni őt Leninnel véleményem szerint semmiképp sem indokolható.

¹⁵ Szentes Tamás: World Economics I. Comparative Theories and Methods of International and Development Economics. Budapest: 2000

együttműködéssel foglalkozó kutatók és gyakorlati szakemberek vizsgálatainak középpontjába a nyolcvanas években megfogalmazott „Működnek-e a segélyek?” kérdés helyett egyre inkább a „Mikor, milyen feltételek mellett működnek a segélyek?” kérdés került. Erre a témára a negyedik fejezetben térünk vissza részletesebben.

2. A segélyek hatásai – elmélet és gyakorlat

A fejlesztési együttműködési források hatását több szinten is lehet vizsgálni: globális, illetve a fogadó és a donor országok szintjén. Az előbbi esetben nyilván egy világméretű jövedelem-újraelosztásként kell felfognunk a segélyek áramlását, azaz a fejlett országok lemondanak nemzeti össztermékük egy részéről a fejlődők javára. Ez nem feltétlenül zéróösszegű játék, globális értelemben ugyanis nyereséget jelenthet, ha ez a tőke magasabb hozamot ér el abban az országban, ahova áramlik. Nyilván ez az eset áll fenn, ha elfogadjuk azt a sokat vitatott neoklasszikus feltételezést, hogy a tőkében szegény országokban relatíve magasabb a tőke határterméke és így magasabb a hozama is.

A befogadó ország esetében a segélyek makroökonómiai hatása kettős. Egyrészt pótlólagos beruházási forrást jelentenek a befogadó ország számára, másrészt viszont megnövelik a valutatartalékokat, javítják a fizetési mérleget és megkönnyítik az import finanszírozását¹⁶. Az első hatás alapján a segélyek célja az elégtelen hazai megtakarítások kiegészítése, azaz:

$$I=S+FA$$

ahol I a beruházások, S a belső megtakarítások, FA pedig a külföldi segélyek összegét jelenti

A megnövekedő beruházások így, a multiplikátor-hatáson keresztül saját növekményüknél nagyobb mértékben képesek hatni a nemzeti jövedelemre. Hogy mennyiben járul hozzá a segély a befogadó gazdasági fejlődéséhez, illetve az ottlakók jólétének növeléséhez, nagyban függ attól, hogy ténylegesen beruházásokra költik-e a segélyeket, és ha igen, milyenekre. A segélyek helyettesíthetnek ugyanis bizonyos kormányzati kiadásokat, azaz hiába adja a donor ország a tőkét egy adott projektre, a befogadó mégis gyakorlatilag arra költi, amire akarja. Ha ugyanis egy ország jelentős külföldi segílyt kap például oktatási rendszere korszerűsítésére, akkor saját éves költségvetését úgy alakítja, hogy a segélynek megfelelő összeggel csökkenti az oktatásra szánt forrásokat. A kérdés tehát az, hogy a államvezetés miképpen használja fel az így felszabaduló pénzüsszeget. Nincs komolyabb

probléma, ha ezeket a forrásokat is az életminőséget javító beruházásokra fordítja, ha viszont fegyvereket vásárol, vagy értelmetlen presztízsbetűzéseket valósít meg belőle, akkor könnyen belátható a segélyek negatív hatása, jólétet csökkentő hatása. Még ez utóbbi esetben is érvényesül azonban a segélyek második, valutatartalékokat és fizetési mérleget javító hatása. Mivel a fejlődő országok általában nagymértékben rászorulnak arra, hogy a fejlett régiókból importáljanak, valutakészletük szűk keresztmetszetet jelenthet, különösen beruházási javak terén, ezért ez a második hatás igen fontos.

Természetesen azért nem minden esetben tud a befogadó ország így „zsonglórködni” a neki juttatott forrásokkal. Az ODA források felhasználását, így hatásukat jelentős mértékben befolyásolják a donor ország érdekei is, ezeket részletesebben a következő fejezet tárgyalja.

Gyakran felvetődik a kérdés, hogy képesek-e egyáltalán a fejlődő országok felhasználni az esetlegesen megnövekedő segélyforrásokat. Ez az érv nem új a fejlesztési együttműködést ellenző teoretikusok körében. Egy kis országnak több makro- és mikroökonómiai nehézséggel kell szembenéznie, ha az ország méretéhez képest jelentős mennyiségű tőke áramlik be¹⁷. Makroökonómiai szempontból a legfontosabb hatás, hogy az országba áramló segélyek, hacsak nem mind importra költik őket, pótlólagos pénzt és keresletet jelentenek a gazdaságban, így végső soron az árszínvonalat növelik. A megnövekedett árszínvonal csökkenti az ország exportjának a versenyképességét, ami súlyos hatással lehet a gazdaságra¹⁸. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap 2004-es Global Monitoring Report-ja szerint azonban a fejlődő országok még további évi 30 milliárd dollárnak megfelelő forrásokat, a jelenlegi összegek közel másfélszeresét tudnák felszívni anélkül, hogy jelentős torzulások jelentkeznének¹⁹.

Elméletileg a segélyek okozhatnak kiszorítási hatást²⁰ is, kérdéses azonban, hogy ez a fejlődő országok viszonyait tekintve mennyiben releváns. Ezekben a régiókban ugyanis a magánberuházások általában elégtelenek, a belföldön képződött magántőke jelentős része pedig elhagyja az országot.

Mikroökonómiai szempontból egyrészt felvetődik az a kérdés, hogy egyrészt a befogadó ország kormányzati szervei mennyire képesek megbirkózni a források megfelelő adminisztrációjával, másrészt nem válnak-e ezek az intézmények segélyfüggővé. Ez utóbbi

¹⁶ A fejlesztési segélyek makroökonómiai hatásait részletesen elemzi Meier, Gerald M.: *Leading Issues in Economic Development*. New York: 1995

¹⁷ Heller, Peter S – Gupta, Sanjeev: *Challenges in Expanding Aid Flows*”. *Finance and Development* June 2002, Vol. 39. No. 2.

¹⁸ Ezt a hatásmechanizmust szokás „holland kórnak” (dutch disease) is nevezni.

¹⁹ O'Neill, Helen: *UN and EU Development Goals: Some Quantitative and Qualitative Aspects* című előadása „A fejlődés problémái a XXI. század elején” konferencián, Magyar Tudományos Akadémia, 2004. november 19.

²⁰ Kiszorítási hatás alatt azt értjük, hogy a kormányzati kiadások megnövelik a kamatrátát, és ezáltal magánberuházásokat szorítanak ki.

veszélyt különösen gyakran említik a fejlesztési együttműködés jobboldali kritikusai (elsősorban Peter Bauer): a befogadó ország egy idő után hozzászokik a segélyáramláshoz, és nincs nyomás arra, hogy megfelelő reformokkal és helyes gazdaságpolitikával valamit tegyen fejlődése érdekében.

Baloldali teoretikusok a segélyek más jellegű negatív hatásait emelték ki:²¹ szerintük függőségi viszonyt teremtenek a donor és a befogadó között, illetve a donor imperialista érdekeit szolgálják. Gyakran elhangzik, hogy a fejlesztési források nagyban segítették számos (elsősorban afrikai) diktátort hatalmának megőrzésében, az elnyomó rezsimek fenntartásában.

A fejlesztési együttműködés gyakorlati tapasztalatai a legjobb esetben is vegyesek. Vannak ugyan olyan országok, amelyek fejlődésében jelentős szerepet játszottak a segélyek (főleg Délkelet-Ázsiában), de például Afrikában gyakorlatilag semmilyen hatás nem érzékelhető. Különösen lesújtó képet mutat a nemzetközi fejlesztési együttműködést rezsिमelméleti megközelítésben elemző Nicolas van de Walle. Véleménye szerint a fejlődésemelvények, és az egyes afrikai országokba áramlott hatalmas pénzmennyiségek alapján a kontinens országainak már rég 20.000 USD/fő hazai összterméke kellene, hogy legyen²². A befogadó országok nagy részénél gyakorlatilag nem mutatható ki statisztikailag szignifikáns összefüggés a szegénység csökkenése, vagy a gazdasági növekedés üteme és a felhasznált segélyek nagysága között. E mértéktelen pazarlás oka van de Walle szerint elsősorban az általa „allokációs paradoxon”-nak nevezett jelenség, amelyre a negyedik fejezetben még visszatérünk.

3. Motivációk

A donor országok motivációinak tárgyalásakor mindig szem előtt kell tartanunk, hogy egy ország nemzetközi fejlesztési politikája az ország külpolitikájának szerves részét képezi²³, így szükségképpen bizonyos érdekeket szolgál. A donorok motivációit az alábbi négy csoportba sorolhatjuk:

- Politikai motivációk
- Gazdasági motivációk
- Biztonsági motivációk
- Humanitárius / erkölcsi / ideológiai motivációk

²¹ Meier i. m.

²² Van de Walle, Nicolas: African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979-1999. New York: 2001

²³ A humanitárius segítyt azonban nem szabad külpolitikai eszköznek tekinteni.

A gyakorlatban természetesen egyik sem jelenik meg tisztán, nagymértékű összefonódás figyelhető meg az egyes okok hátterében.

Politikai motivációk között elsősorban a segély mint más országok befolyásolásának eszköze jelenik meg. A donor segélyezheti az érdekszférájaként felfogott térség államait, vagy éppen olyan államokat, amelyeket be szeretne vonni érdekszférájába. A segélyeken keresztül jelentős befolyásra lehet szert tenni az adott ország politikájában. A hidegháborús szembenállás korában ez elterjedt gyakorlat volt, de a volt gyarmattartókat is hasonló motivációk vezették egykori gyarmataik segélyezésében. Szintén politikai motiváció a donor ország nemzetközi presztízsének növelése. A skandináv államok kis méreteik és korlátozott globális érdekeik ellenére jelentős nemzetközi tekintélyt vívtak ki maguknak többek közt hagyományosan magas szintű segélyezésüknek köszönhetően.

Gazdasági motivációk alatt a hazai vállalkozások támogatását, külpiacra jutását érthetjük, illetve hosszabb távon a donor és a befogadó gazdasági kapcsolatainak megalapozását, elmélyítését. Sokáig bevett gyakorlat volt a segélyek „hozzákötése” a donor ország exportjához, azaz a befogadó ország csak a donor cégeinek termékeire költhette a forrásokat. Nem nehéz belátni, hogy ez egyfajta monopóliumot teremt, és jelentősen csökkenti a segélyek értékét, a hazai vállalkozások támogatására pedig léteznek ennél hatékonyabb eszközök. Napjainkra az Európai Unió tagállamainak segélyei nagyon kis hányadban (átlagosan 10-15%-ban) kötöttek, az Európai Közösség forrásai pedig szinte valamennyi fejlesztési területre nézve kötetlenek²⁴. Egyes donorok kormányai azonban úgy érvelnek, hogy a hazai termelők támogatása nélkül nem lehetne a hazai közvéleménnyel, illetve a törvényhozással elfogadtatni a segélyezés gondolatát.

Biztonsági szempontokból az adott befogadó ország, vagy térség stabilitásának fenntartását is célként foghatja fel a donor. Mint a bevezetőben már említettük, a globális szegénység, illetve egyes régiók szegénysége komoly biztonsági fenyegetést jelenthet valamennyi fejlett ország számára is. A fejlesztési segélyek így szolgálhatják humanitárius és egyéb katasztrófák megelőzését is, amelyek a regionális instabilitáshoz és menekültáradathoz vezethetnek, nem utolsósorban a donor ország irányába. Az egészségügy fejlesztése szintén biztonsági érdekeket tükrözhet, hiszen megfelelő ellátás nélkül olyan járványok fejlődhetnek ki, amelyek az egész világot veszélyeztethetik.

²⁴ 1981 és 2001 között az Európai Fejlesztési Alap forrásainak 25%-át a megcélzott befogadó országok vállalkozásai nyerték – lásd részletesebben: European Commission: Report on Millennium Development Goals 2000-2004. Brussels: 2004.

Sok ország hivatkozik morális és ideológiai megfontolásokra, például az észak-európai országok. Svédország nagyvonalú segélypolitikája mögötti fontos motiváció például az ország hagyományos szociáldemokrata értékrendjében gyökerező szolidaritás. A különböző vallási segélyszervezetek szintén morális alapon érzik kötelességüknek a fejlődő világ (elsősorban humanitárius) segélyezését. A hidegháború idején különösen a keleti blokk segélyei rendelkeztek ideológiai töltettel („bajtársi segítségnyújtás”).

Az egyes okok tehát szerteágazóak és egymással szoros kapcsolatban állnak, ám mind fontos szerepet játszanak a befogadó országok kiválasztásában. Az következik azonban belőlük, hogy a donor országok érdekei szerinti segélymegoszlás feltehetően eltér az optimálistól.

4. A hatékony fejlesztési együttműködés feltételei

A segélyezés több ok miatt sem volt képes beteljesíteni a hozzáfűzött reményeket az elmúlt ötven évben. A témának hatalmas szakirodalma van, szinte valamennyi nemzetközi fejlesztési együttműködéssel foglalkozó tanulmány említést tesz róluk. Cassen és szerzőtársai²⁵ elsősorban a befogadó országok viszonyait jelölték meg, mint a segélyek alacsony határfokának okozóját, ma már azonban egyre elfogadottabb, hogy a donorközösség is legalább annyira hibás. Jelen fejezet röviden áttekinti ezeket az okokat, majd arra koncentrál, hogy az elmúlt években milyen új elképzelések születtek a fejlesztési együttműködés hatékonyságának növelésére. A szakirodalom a segélyezés alacsony múltbeli teljesítményét általában az alábbi tényezőkre vezeti vissza:

- A segélyek már említett többes felhasználhatósága, azaz annak kérdése, hogy a fogadó ország mire költi a költségvetésében a segélyek révén felszabaduló összegeket. Ennek hatását valamelyest csökkenti, hogy a befogadó országok kalkulációikat a beígért segélyek alapján végzik, a valós segélyáramlások azonban rendszerint elmaradnak ettől²⁶.
- Az allokációs paradoxon²⁷, amelynek lényege, hogy a segélyforrások nemzetközi elosztása gyakorlatilag véletlenszerű. A donoroknak mind megvannak a sajátos érdekeik, minimális közöttük a koordináció, az egyes fejlesztési projektek nincsenek megfelelően összehangolva, így a szinergikus, fejlődést generáló hatások alacsonyak.

²⁵ Cassen et al: i. m.

²⁶ Bulir, Ales – Lane, Timothy: Managing the Fiscal Impact of Aid. Finance and Development December 2002, Vol. 39. No. 4.

Egy fejlődő ország adminisztrációjának harminc-negyven donor szervezettel kell kapcsolatot tartania, mindegyikük akár több tucatnyi projektet is finanszírozhat, ezek összeegyeztetése, koherens fejlesztési tervvé alakítása még egy fejlett ország bürokráciájának is szinte leküzdhetetlen feladatot jelentene. Világbanki adatok szerint például jelenleg csak Burkina Faso-ban 1500 segélyekből finanszírozott fejlesztési projekt folyik²⁸.

- A segélyek már említett kötöttsége.
- A tulajdon-érzet hiánya. A hagyományos ország-programozási megközelítés alapján a fejlesztési projekteket a donorok tervezik és irányítják megvalósításukat. A fogadó országok így nem érzik azokat sajátjukénak, és kevésbé érdekeltek a sikerben.
- Az elméleti alapok hibás feltételezései az állam eltúlzott szerepéről.
- Sokáig hiányzott a megfelelő feltételeesség, azaz a segélyeket az érintett államok korábbi teljesítményüktől, gazdaságpolitikájuktól, illetve politikai berendezkedésüktől függetlenül megkapták.
- A segélyezést végző ügynökségek, intézmények sajátos érdekei is torzító hatásokkal járhatnak.

A fenti problémák közül mára több is enyhült, például a multilaterális segélyezés egyre növekvő hányada (jelenleg az összes ODA mintegy harmada²⁹), illetve az EU által tett koordinációs erőfeszítések hatására valamelyest nőtt az allokáció hatékonysága. Kétségtelen, hogy a multilaterális segélyezés részarányának további emelése jelentősen növelné a források hatékonyságát. Sok donor azonban, érthető módon, nem hajlandó lemondani az önálló segélypolitikáról.

A befogadó országok belső viszonyai továbbra is jelentős szereppel bírnak. Craig Burnside és David Dollar például úgy érvelnek, hogy a segélyeket csak a megfelelő gazdaságpolitikát folytató országok képesek hatékonyan felhasználni³⁰. Empirikus kutatásaik alapján kimutatták, hogy a megfelelő gazdaságpolitikával a GDP egy százalékának megfelelő segély átlagosan 0,4 százalékponttal emeli a befogadó ország éves növekedését, de az életkörülményeket még ennél is nagyobb arányban javítja (a gyermekhalandóságot például 0,9

²⁷ Van de Walle i. m. p. 199.

²⁸ Brainard, Lael et al.: The Other War. Global Poverty and the Millennium Challenge Account Washington D.C.: 2003, p. 10.

²⁹ Burnside, Craig – Dollar, David: Aid Spurs Growth – in a Sound Policy Environment. Finance and Development December 1997, Vol. 34. No. 4. p. 5.

³⁰ Burnside, Craig – Dollar, David: Aid, Policies and Growth. American Economic Review 2000/90. A Nemzetközi Valutaalap már jó ideje csak olyan országoknak ad hitelt, amelyek bizonyos gazdaságpolitikai feltételek (gyakorlatilag a washingtoni konszenzus feltételeinek) teljesítését vállalják.

százalékponttal csökkenti³¹). Az elhibázott gazdaságpolitikával bíró országok esetében azonban valóban nincs, vagy csak minimális a segélyeknek tulajdonítható hatás.

Hasonló következtetésre jut Stephen Kosack is³². Ő azonban nem a gazdaságpolitika minőségét emeli ki a segélyezés sikerének zálogaként, hanem az ország politikai berendezkedését. Szerinte a segélyezés növeli az életminőséget (bár a GDP növekedését nem feltétlenül) a demokráciákban, míg a diktatúrákban egyáltalán nem, sőt bizonyos esetekben még negatívan is hathat. A demokratikus kormányzatok ugyanis általában igyekeznek kedvezni a szavazóknak, jobban bánni velük, mint az autokratikus berendezkedésű államok. A demokratikus országok kormányai a választások, illetve az ellenzék működése miatt jobban elszámoltathatóak, így nagyobb eséllyel fordítják a segélyeket a lakosság széles rétegeit érintő beruházásokra. A diktatórikus kormányzatok kevésbé törődnek állampolgáraik jólétével, általában egy szűk gazdasági elitnek igyekeznek kedvezni, a költségvetés jelentős részét elvihetik a presztízsbetűzésre vagy a fegyverkezésre.

A fenti két megközelítésből az következik, hogy – feltéve, hogy nem erőforrásaink pazarlása a cél – azokat az országokat kell segélyezni, amelyek megfelelő gazdaságpolitikát folytatnak és/vagy demokráciák. Ebből a következtetésből azonban adódik egy probléma, nevezetesen, hogy a fejlődő országok nagyobb része nem tekinthető a nyugati értelemben vett demokráciának, illetve gyakran irracionális gazdaságpolitikát folytatnak. Emellett ezekre az államokra nagymértékben jellemző a korrupció, amelyek – demokrácia és helyes gazdaságpolitika mellett is – csökkentik a segélyek érvényesülésének hatékonyságát.

Mi történjen hát a nem-demokratikus, vagy helytelen gazdaságpolitikát folytató közösségekkel? A fenti megközelítésekből azt a következtetést lehet levonni, hogy a segélyek hatására gyorsabban növekvő demokráciák, illetve helyes gazdaságpolitikájú országok példáját látva e kritériumoknak nem megfelelő államok is igyekeznek majd olyan politikát folytatni, amelynek révén ők is hozzájuthatnak a fejlesztési forrásokhoz. Azaz egyfajta demokratizálódási hullámot gerjesztő, „spill over” hatás tulajdonítható a fejlesztési támogatásoknak. Ez azonban nem több elméleti spekulációnál.

A másik lehetséges megoldás a kritériumoknak nem megfelelő országok segélyezését civil szervezeteken keresztül bonyolítani. Bár a civil szervezetek bevonása kétségtelenül fontos és a gyakorlatban is jelentős, a helyi kormányzatok kikerülése mégis több olyan problémát felvetne, amelyek miatt nem érvényesülhetnének teljes mértékben a fejlesztési segélyek hatásai.

³¹ Burnside – Dollar 1997 i. m. p. 5.

³² Kosack, Stephen: Effective Aid: How Democracy Allows Development Aid to Improve the Quality of Life. World Development 2003 Vol 31. No. 1. pp. 1-22.

A világ legszegényebb országai (least developed countries – LDC's) általában nem demokráciák, és gazdaságpolitikájuk is gyakran elhibázott. Kétséges, hogy a nyugati fejlett országok erkölcsi szempontból megengedhetik maguknak az ilyen államok segélyezésének csökkentését arra hivatkozva, hogy a belső hiányosságok miatt e segélyek szerepének hatékonysága kérdéses.

E fenntartások ellenére úgy tűnik, hogy a fenti megfontolások, azaz a segélyezett országok egyre szigorúbb megválogatása a segélyezés gyakorlatában is megjelent. Az IMF és a Világbank forrásainak szigorú feltételeessége mellett a befogadó országok szigorúbb kiválogatása része mind az Európai Unió 2000-ben meghirdetett új fejlesztési politikájának, mind a George W. Bush amerikai elnök által 2002-ben bejelentett Millenium Challenge Account kezdeményezésnek. A hagyományos programozási megközelítés helyett egyre inkább a partnerség kerül előtérbe, azaz a fejlődő országokat egyre jobban bevonják a fejlesztési programok tervezésébe és implementációjába. A két fél között megindított politikai dialógus és partnerség, a good governance ösztönzése, az emberi jogok és a nők jogainak előmozdítása, valamint a fejlődés kérdéseinek összekapcsolása más területekkel (kereskedelem, fenntartható fejlődés, közlekedés stb.) újfajta megközelítést jelentenek, és különösen hangsúlyosak az Európai Unió fejlesztési politikájában³³.

Konklúziók – várható tendenciák

A fenti áttekintésből egyértelműen látszik, hogy a fejlődő országoknak juttatott források növelése helyett egyelőre inkább azok felhasználási hatékonyságát kellene emelni. A hatékonyság növelését célzó új, partnerségi megközelítésnek, különösen az EU új fejlesztési politikájának eredményei még nem látszanak tisztán. Annyit azonban ki lehet jelenteni, hogy a donorok közti koordináció még az EU-n belül is elégtelen. Mivel az Unió adja a globális ODA 55 százalékát, a tagállamok közti koordináció növelése, illetve a közösségi részarány emelése jelentősen növelné a segélyezés hatékonyságát³⁴. Az EU egyes politikái azonban ellentmondanak egymásnak, a harmadik világ fejlesztési céljait például nagy mértékben gátolják a Közös Agrárpolitika megfontolásai. Jelentősen könnyítené a fejlődő országok helyzetét, ha mezőgazdasági termékeik könnyebben bejuthatnának a fejlettek piacaira, talán a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) jelenleg is zajló dohai fordulója hozhat némi eredményt

³³ Lásd bővebben: Fodor i. m., European Commision i.m.

³⁴ O'Neill i. m.

ezen a téren.³⁵ Tény mindenestre, hogy a fejlesztés szempontjából az EU-nak növelnie kell a közös politikái közti koherenciát.

Számos jelentés hívta fel a figyelmet az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Céljainak elérhetetlenségére a jelenlegi erőfeszítések mellett. Többen érvelnek épp ezért a források növelése mellett, számos donor ország el is kötelezte magát az ENSZ még a hetvenes években kitűzött célja, a 0,7 százalékos ODA/GNI arány teljesítése mellett³⁶. Mégis valószínűtlen, hogy ez a közeljövőben megtörténne, hiszen az európai országok nagy részében jelenleg lassú a növekedés, és a fő gondot nagy ellátórendszerek átalakítása jelenti. Bár ODA áramlások mintegy 17 százalékkal nőttek 2003-ról 2004-re³⁷, valószínűtlen, hogy ez a növekedési ütem tartható lenne.

A fejlődő országokat nagymértékben hátráltatják hatalmas adósságaik is. Ez különösen abból a szempontból fontos, hogy az LDC-k nagy része évente nagyjából feleannyi segélyhez jut, mint amekkora éves adósságszolgálatának összege. Szerencsére úgy tűnik, hogy a nemzetközi közösség, illetve a multilaterális hitelező szervezetek egyre inkább hajlanak az adósságok legalábbis részleges elengedésére. Ez mindenképpen kulcsfontosságú lenne a segélyek maximális hasznosulása érdekében.

---

³⁵ A tanulmány 2005 tavaszán készült. (a szerkesztő megjegyzése)

³⁶ Ezt az arányt még a hetvenes években harcolták ki a fejlődő országok, ám gyakorlatilag csak négy ország, Hollandia, Svédország, Norvégia és Dánia teljesíti. Az EU tagállamok 2002-ben a monterrey-i konferencián 0,39 százalékos célt tűztek ki maguknak.

³⁷ 58 milliárd dollárról 68 milliárdra (O'Neill 2004). Az előzetes adatok szerint az ODA mennyisége 2004-ben 78 milliárd dollár volt (World Bank 2005).

Felhasznált irodalom:

Bandow, Doug, 1998. „The First World’s Misbegotten Economic Legacy to the Third World”.

Dorn, James A. – Hanke, Steve H. – Walters, Alan A. (szerk). *The Revolution in Development Economics*

Washington D.C.: The Cato Institute

Blahó András – Prandler Árpád, 2001. *Nemzetközi szervezetek és intézmények.*

Budapest: Aula Kiadó

Brainard, Lael et al., 2003. *The Other War. Global Poverty and the Millenium Challenge Account*

Washington D.C.: Brookings Institute Press

Bulir, Ales – Lane, Timothy, 2002. „Managing the Fiscal Impact of Aid”. *Finance and Development* December 2002, Vol. 39. No. 4.

Burnside, Craig – Dollar, David, 1997. „Aid Spurs Growth – in a Sound Policy Environment”. *Finance and Development* December 1997, Vol 34. No. 4. pp. 4-7.

Burnside, Craig – Dollar, David, 2000. „Aid, Policies and Growth”. *American Economic Review* 90

Cassen, Robert et al., 1986. *Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force.*
Oxford: Clarendon Press

Chenery, Hollis, 1989. „Foreign Aid”. Eatwell, John – Milgate, Murray – Newman, Peter (szerk). *Economic Development*

London: MacMillan

European Commision, 2004. *Report on Millenium Development Goals 2000-2004.*

Brussels: European Commision DG Development

Farkas Péter, 2002. „A fejlődésméletek hatása a világgazdaság perifériáin”. *Magyar Tudomány* 2002/7

Fodor Erika, 2003. „Partnerek a fejlődésben – az Európai Unió fejlesztési politikája”. *Külügyi Szemle* II. évf., 2003/2 pp. 142-170

Gilpin, Robert, 2004. *Nemzetközi Politikai Gazdaságtan*

Budapest: Bucipe

Heller, Peter S – Gupta, Sanjeev, 2002. „Challenges in Expanding Aid Flows”. *Finance and Development* June 2002, Vol. 39. No. 2.

Hettne, Björn, 1990. „The Globalization of Development Theory”. *Studies On Developing Countries* No. 130.

Budapest: Institute for World Economics

Huntington, Samuel P., 2001. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.*

Budapest: Európa Könyvkiadó

Hyden, Goran – Mukandala, Rwekaza, 1999. „Studying Foreign Aid Organizations: Theory and Concepts”. Hyden, Goran – Mukandala, Rwekaza (szerk). *Agencies in Foreign Aid*

London: Macmillan Press Ltd.

Kosack, Stephen, 2003. „Effective Aid: How Democracy Allows Development Aid to Improve the Quality of Life”. *World Development* Vol 31. No. 1. pp. 1-22.

Meier, Gerald M., 1995. *Leading Issues in Economic Development*

New York: Oxford University Press

OECD, 2003. „Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery”. *DAC Guidelines and Reference Series*

Paris: OECD

O’Neill, Helen, 2004. „UN and EU Development Goals: Some Quantitative and Qualitative Aspects”. Előadás *A fejlődés problémái a XXI. század elején* konferencián, Magyar Tudományos Akadémia, 2004. november 19.

Szentes Tamás, 1999. *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok.*

Budapest: Aula Kiadó

Szentes Tamás, 2002. *World Economics I. Comparative Theories and Methods of International and Development Economics.*

Budapest: Akadémiai Kiadó

Szentes Tamás, 2003. *World Economics II. The Political Economy of Development, Globalisation and System Transformation.*

Budapest: Akadémiai Kiadó

Teszler B. István, 2003. „A külső fejlesztési alapok mint az Európai Unió globális politikájának eszközei – az integrációs érettség tükrében”. *Külügyi Szemle* II. évf., 2003/2 pp. 171-197

Van de Walle, Nicolas, 2001. *African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979-1999*
New York: Cambridge University Press

World Bank, 2005. *Global Monitoring Report 2005. Millenium Development Goals: From Consensus to Momentum.*

Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development

Gazsi Dénes:

Irán: „Irak csak ürügy volt, a valódi célpont mi vagyunk.”

Az iraki Szaddám-rendszer¹ megdöntését célzó, 2003. márciusában bekövetkezett háború a közel-keleti térség egészére rendkívül összetett hatást gyakorolt. E hatáseggyüttes egyik legérzékenyebb eleme Irak keleti szomszédja, az Iráni Iszlám Köztársaság viszonylatában jelentkezett. A Khomeiní nagy ajatollah vezette iszlám forradalmat közvetlen követő, 1980 és 1988 között folyó iraki-iráni háború végzetesen megmérgezte a két ország kapcsolatát, holott történelmi, kulturális, nyelvi, vallási, etnikai hasonlóságai, sőt ezek összefonódása évszázados gyökerekre nyúlik vissza. Várható volt, hogy Irán hozzáállása az Irak elleni háborúhoz fölöttébb összetett képet fog mutatni, és az Egyesült Államok által irányított offenzíva ellentmondásos magatartásra fogja kényszeríteni az iráni vezetést.

Irán az Egyesült Államokat már a háborús készülődés időszakában expanzióval vádolta meg, hiszen Teherán George W. Bush elnöknek a „gonosz tengelyét” idéző beszéde (2002. január) óta tartott attól, hogy a terror elleni világméretű küzdelem következő célpontja ő maga lesz. Az iráni vezetés gyanakvással követte az amerikai katonai jelenlétet határainál, aggodalommal figyelte, ahogy az amerikai csapatok mindjobban körbeveszik az országot. Baljós jelnek vélték Hámíd Kárczái Amerika-barát kormányát Afganisztánban, az Egyesült Államok növekvő együttműködését Törökországgal és Pakisztánnal, az amerikai befolyás egyre növekvő érvényesülését a volt szovjet tagköztársaságokban, az erősödő amerikai jelenlétet egyes Öböl-menti államokban (pl. Kuvaitban, Bahrein szigetén és Katarban) illetve a hatalmas amerikai katonai arzenált a Perzsa-öbölben. Az iráni vezetés azonban még tovább ment, szerintük az Irak elleni háború *valójában ürügyként fog szolgálni arra*, hogy az Egyesült Államok közelebb kerüljön tényleges célpontjához, az Iráni Iszlám Köztársasághoz.

---

* Gazsi Dénes a tanulmány elkészültekor az ELTE Bölcsészettudományi Karán az Iranisztikai Doktori Program elsőéves hallgatója volt. Kutatási területe a Perzsa-öböl térségének modern kori nyelvi helyzete, különös tekintettel a helyi perzsa és arab nyelvjárássok kölcsönhatására.

¹ A tanulmányban előforduló személyneveket és perzsa nyelvű újságcikkek címét a könnyebb érthetőség kedvéért magyarosított átírásban közlöm. A magyar újságnyelvben megszokottól eltérően az átírás nem az arab kiejtésnek megfelelő, hanem az eredeti perzsa fonológiai szabályok szerinti kiejtést tükrözi.

Az amerikai és a szövetséges csapatok offenzívájának megindulása előtti hónapokban és a legfontosabb harci cselekmények befejeződése utáni hetekben számos nyilatkozat és közlemény hangzott el az iráni sajtóban az ország vallási, katonai és világi vezetői részéről, melyek azt hangsúlyozták, hogy az USA szándéka nem más, mint a Közel-Kelet politikai térképének teljes átrajzolása. Ehhez pedig az iráni rendszer megdöntésén keresztül vezet az út.

E rövid tanulmány célja az iráni vezetés prominens személyeinek beszédeiből és bejelentéseiből a legfontosabb idevágó részletek bemutatása. Az idézetek az eredeti perzsa szövegből lettek magyarra fordítva, gondosan megtartva a néhol előbukkanó logikai következetlenségeket is. A hét kiválasztott személynél figyelmet fordítottunk arra, hogy az iráni politikai élet két táborából, a konzervatív és a reformer körökből is legyen megszólaló. A szövegrészletek azonban nem mindenkinél egyenlő hosszúságúak.

Az idézetek időrendben következnek egymás után, és visszanyúlnak a 2003. március 20-án megindított harci eseményeknél korábbra, hiszen az iraki konfliktus már a megelőző évtől tartott. Az utolsó idézet 2003. április közepéből származik, ekkorra ugyanis Bagdad elestével a legfontosabb katonai támadások már véget értek.

2003. január 9-én Álí Khaménéí nagy ajatollah, az iráni forradalomnak Khomeiní halálát követően kinevezett konzervatív vezetője, az Iráni Iszlám Köztársaság legfelsőbb közjogi méltósága² Qom városában³ tartott beszédet a helyi lakosságnak. Szónoklatának egyik központi témája Irán belső és külső ellenségei voltak.⁴ Az alábbi részlet az ország külső ellenségeinek jellemzéséből való. A szövegben néhol közvetlenül az embereket, a hallgatóságot szólította meg, máskor pedig gyakran váltogatta a személyeket. Utalásai, célzásai nem explicitek, hanem úgyszólván „virágnyelven” fogalmazott, ami kiemelkedő jellegzetessége mind magának a perzsa nyelvnek, mind az iráni vezető réteg nyilatkozatainak:

[...] „A külső ellenség azokból a világhatalomra törő erőkből áll, melyek saját céljaik megvalósítása érdekében készek arra, hogy az egész világot vérben áztassák, és véres háborúkat kezdeményezzenek, hogy önnön érdekeiknek szerezhessenek érvényt. Ma Amerika Irakot fenyegeti, tegnap még Afganisztánt fenyegette, hosszú évek óta pedig

² Tisztsége magyar fordításban az Iszlám Forradalom Tiszteletreméltó Rangja/Vezetője” (perzsául *Mákam-é/Ráhbár-é Mo’ázzám-é Énghélab-é Észlamí*). A tisztség angol fordítása *supreme leader* (legfelsőbb vezető), ami nem felel meg az eredeti perzsa elnevezésnek.

³ A Teherántól mintegy 100 km-re délre fekvő Qom Irán második legszentebb városa. Itt található a nyolcadik síita imám (aki szintén Iránban van eltemetve) lánytestvérének, Fatémének sírhelye, mely a síita muszlimok fontos zarándokhelye. A körülötte elhelyezkedő oktatási intézmények egyben az iráni síita iszlám legjelentősebb klerikusainak központja. Az 1979-es iszlám forradalomhoz vezető eszmeiség is ezen klérus köreiből született meg a huszadik század közepén.

⁴ *Bájanat-é Ráhbár-é Mo’ázzám-é Énghélab-é Észlamí dár dídar-é márdom-é Qom* [Az Iszlám Forradalom Tiszteletreméltó Vezetőjének beszéde a qomi emberekkel való találkozása alkalmából]. 2003. 01. 09. (Az iráni időszámítás szerint 1381. 10. 19.) <http://www.khamenei.ir/FA/Speech/detail.jsp?id=811019A>

folyamatosan fenyegeti a palesztin és libanoni népet. Nézzék csak meg a világ fennhéjázó bajkeverőit! Ezek pontosan a külső ellenség megtestesítői.

[...] Amikor az ellenségnek az a szándéka, hogy egy nemzetet lebénítson, az erkölcsi rontás eszközét ragadja kézhez, s ez az, ami az ellenséget erősíti.

Amikor mostanában országunkon belül végigkövetik bizonyos ügyek és problémák fonalát, eljuthatnak az idegenek ujjhegyéig, az ellenség által bérelt kezekig és azon apparátusok mesterkedéseig, amelyek minden erejüket az iszlám rendszer ellen mozgósították és mozgósítják. A forradalom 1979-ben, Isten kegyéből és e nemzet erejéből győzedelmeskedett. A forradalommal és az iszlámmal szembenálló erők, melyek ugyanehhez a külső ellenséghez kötődtek, megszegyenültek, kétségbeestek és visszahúzódtak. De vajon felhagytak-e az ellenállással, az ellenségeskedéssel, a forradalmon és az iráni népen való bosszúállás gondolatával? Soha! Meglehet, hogy az ellenség egy alkalommal vereséget szenved és visszahúzódik, de valójában lesbe helyezkedik, türelmesen várakozik, figyelemmel kíséri az eseményeket, míg egy alkalmas pillanatban támadásba lendül, és bosszút áll. E haza buzgó és hívő fiataljai [...], papok, kereskedők, munkások, földművesek, mindannyian legyenek résen! Mindazok, akik szívvel-lélekkel kötődnek a valláshoz, saját tisztességükhöz, a nemzet nagyságához és az iszlám forradalomhoz, legyenek figyelmesek és éberek! [...] Az ellenség lesbe helyezkedik, kihasználja a nemtörődömséget, és támadásba lendül. Az ellenség támadása azonban nem mindig katonai jellegű. Az ellenség lehet, hogy tudományos, erkölcsi, gazdasági támadást intéz, vagy az érzékeny apparátusokra terjeszti ki befolyását. Ezért a nemzetnek mindig elővigyázatosnak kell lennie!

[...] A mi embereink természetesen megmutatták, hogy ellenállásukkal, lélekjelenlétükkel ezt az ellenséget el tudják bátortalanítani, és minden esetben erős ököllel tudják bezúzni az ellenség száját (sic!). [...] Amerika a terrorizmus elleni harc jegyében támadja meg Irakot, vagy tán inkább Irak túlcsoorduló olajáért, a térség feletti uralom megszerzéséért, Izrael megvédéséért és az Iráni Iszlám Köztársaság szemmel tartásáért [...]?”

2003. február 17-én Khaménéi nagy ajatollah az iráni Kelet-Azerbajdzsán tartományban mondott beszédet az összegyűlt lakosságnak.⁵ Szónoklatának központi témája Amerika és a cionisták⁶ közös érdekérvényesítése volt:

[...] „A fontos az, hogy a hatalom központjai, Amerika és a cionisták megvalósíthassák érdekeiket. Az iráni nemzet azonban hallatja szavát: mi nem engedjük, hogy ti tolvajok és a civilizáltság ruhájába bújt szörnyetegek a mi országunkban vágyaitokat beteljesíthessétek. Az iráni nemzet az elmúlt 24 évben a világpolitika színpadán világosan értésére adta a hatalmi központoknak és a világ haszonlesőinek, hogy egyetlen lépéssel sem fog meghátrálni.

[...] Az amerikaiak azt mondják: a Közel-Kelet térképét akarjuk megváltoztatni, sőt az egész Közel-Keletet uralmunk alá akarjuk hajtani. De milyen jogn? Tán a nemzetek mind meghaltak? Az iráni nemzet szembeszáll ezzel a fennhéjázással és gőggel. Az iráni nemzet megvédte érdekeit és most is megvédi azokat. [...]”

⁵ *Bájanat-é Ráhbár-é Mo'azzám-é Énghélab-é Észlamí dár dídar-é márdom-é Azárbajdzsan-é Sárghí* [Az Iszlám Forradalom Tiszteletreméltó Vezetőjének beszéde a kelet-azerbajdzsáni emberekkel való találkozására alkalmából]. 2003. 02. 17. (Az iráni időszámítás szerint 1381. 11. 28.) <http://www.khamenei.ir/FA/Speech/detail.jsp?id=811128A>

⁶ Az iráni vezetés kommunikációjában (beleértve a hivatalos médiát is) a „cionista” szó minden esetben pusztán „zsidó” jelent, azaz a hétköznapi beszédben minden zsidó egybencionista is. Ez egy komoly csúsztatás, mely sajnálatos módon teljesen megszokott az iráni médiában és a közbeszédben. Az izraeli kormányt is elterjedten „cionista kormánynak” titulálják.

2003. február 18-án a *Szijasát-é Rúz* (Napi politika) című konzervatív napilap interjút közölt Áli Sámkhanival, a konzervatív kötődésű iráni védelmi miniszterrel⁷ az ország biztonságpolitikai stratégiájáról.⁸ Sámkhaní elmondása szerint az iszlám forradalom győzelmét követő években komoly változások mentek végbe Irán geopolitikai környezetében. Az új belső, regionális és nemzetközi fenyegetések, illetve kihívások kezelésére kifejlesztették az ún. elrettentő védelem stratégiáját. Az interjú során a miniszter szavaiban burkolt, de egyértelmű üzenet fogalmazódott meg az Egyesült Államok számára.

[...] „Az elrettentő védelem hatására az ellenség felhagy fenyegetéseivel. Mert minden országnak meg kell fontolnia, milyen veszélyeknek teszi ki magát, ha támadó szándékú intézkedéseket tesz Irán ellen. Ki kell építenünk Irán nemzetbiztonsági stratégiáját, hogy kezelni tudjuk a térség instabilitását és Irán nemzetbiztonsága ellen irányuló széleskörű fenyegetéseket, pl. a tömegpusztító fegyverek proliferációja miatti regionális válságokat, idegen agressziót, háborút, határincidenseket, kémkedést, szabotázszt és az állami terrorizmust. Minden jel arra mutat, hogy az ENSZ tehetetlen. Éppen ezért Irán nemzetvédelmi stratégiájának középpontjába a következő elvet helyezi: „szembeszállni a fenyegetésekkel és semlegesíteni azokat.” [...]

Áli Khaménéí nagy ajatollah, Irán első embere 2003. február 25-én az iráni Szisztán és Balucsisztán tartomány fiataljaival találkozott.⁹ Nekik tartott beszédében fogalmazta meg legvilágosabban az Irán elleni amerikai támadás lehetőségét.

[...] „A cionista bitorló Izrael egyik legmagasabb rangú hivatalnok a tavaly egy ajánlatot tett az amerikaiaknak. Ez az ajánlat teljes mértékben visszhangot kapott a külföldi sajtóban és az interneten, tehát egyáltalán nem titkos. Ajánlata az amerikaiaknak az volt: „Időtöket feleslegesen ne vesztegessétek el Irakra, Észak-Koreára és a hozzájuk hasonló országokra!” A ti valódi problémátok Irán. Ha a Közel-Keletet akarjátok, időtöket ne fecséreljétek el Irakra, Irán felé forduljatok! [...]

Irán azonban nem olyan, mint Irak vagy Észak-Korea, vagy Afganisztán, hogy katonai támadással le lehet igázni! Az iszlám rendszer és kormányzat az emberekre támaszkodik, az emberek tartják azt fenn. Valamit tennetek kéne, hogy az emberek elengedjék azt. Az elengedéshez pedig el kell terjesztenetek az emberek között a nyugati kultúrát és irodalmat, illetve az amerikai kultúrát és nevelést. Amint az emberek néhány év elteltével ezt a kötődést elengedik, anélkül, hogy tőkéket fektetnétek bele, egy rövid katonai megmozdulással félre tudnátok tenni az útból e nagy akadályt, vagyis az iszlám rendszert. [...]

⁷ Iránban 2005 tavaszán választások voltak, és kormányváltásra került sor. Mind Áli Sámkhaní, mind a tanulmányban később említésre kerülő miniszterek azóta megváltak pozícióiktól. (a szerk. megjegyzése)

⁸ *Dár hasijé-jé dzsálászé-jé héj'át-é doulát - vázír-é défa': Márzha-je Írán bé rú-jé Amríka bászté ászt* [A kormányülés margóján - Védelmi miniszter: Irán határai Amerika felé zárva vannak]. ISNA - Iráni Diákok Hírügynöksége, 2003. 02. 19. (Az iráni időszámítás szerint 1381. 11. 30.) <http://www.isna.ir/Main/NewsView.aspx?ID=News-201024>

⁹ *Bájanat-é Ráhbár-é Mo'azzám-é Énghélab-é Észlamí dár dídár-é dzsávanan-é osztan-é Szisztan vá Bálúcsésztan* [Az Iszlám Forradalom Tiszteletreméltó Vezetőjének beszéde Szisztán és Balucsisztán tartomány fiataljaival való találkozása alkalmából], 2003. 02. 25. (Az iráni időszámítás szerint 1381. 12. 06.) <http://www.khamenei.ir/FA/Speech/detail.jsp?id=811206A>

Ez az ő alappolitikájuk. [...] Húszmillió dollárt szabtak ki költségül, hogy harcba szálljanak Iránnal. De vajon húszmillió dollár elköltésével harcba lehet-e szállni Iránnal és le lehet-e győzni? Több milliárd dollárt költenek, és nekik így is megéri. Irán gazdag forrásaival, hasznot hozó kereskedelmével, stratégiai elhelyezkedésével és túltengő emberi erejével egy kincsnak számít, melyre a nyugati technológiának, iparnak és gyáraknak szükségük van az életben maradáshoz. Az iráni fiatalok esze, az iráni nemzet olaja és kereskedelme számukra létszükséglet, és céljuk pontosan ennek a megkaparintása. [...]”

2003. március 8-án Álí Júnészi, a Hírszerzési Minisztérium konzervatív beállítottságú vezetője a sajtónak tett nyilatkozatában elmondta¹⁰, hogy figyelemmel kísérik az iraki válság alakulását. Amennyiben kitör a háború Irak és az Egyesült Államok között, semmilyen biztonsági fenyegetettség nem áll fenn Iránra nézve, de minden eshetőségre felkészülve megtették a szükséges intézkedéseket.

[...] „Ha van bárki is, akinek félnivalója van, az nem mi vagyunk, hanem mások, akiknek tőlünk kell tartaniuk. [...]”

Az Irak elleni invázió, 2003. március 21-e, illetve az azt követő napok egybeestek az iráni újjévvvel, a Nourúzzal. Iránban ekkor kilenc napig kormány szinten is teljes munkaszünet volt, egyetlen újság sem jelent meg ez idő alatt.¹¹ Az iráni vezetés számára nem jelentett ez különösebb hátrányt, hiszen mire április elején újra a nyilvánosság elé kellett állniuk és nyilatkozatokat kellett tenniük, a harci cselekmények már jórészt lezajlottak. Így valójában kész tények elé voltak állítva.

2003. április 6-án a reformer politikusokhoz tartozó iráni külügyminiszter, Kámal Khárrazi ankarai látogatása során reagált Colin Powell amerikai külügyminiszter március 30-ai kijelentéseire¹², mely szerint Irán támogatja a terrorizmust, ezért nemzetközi nyomást kell gyakorolni az országra, hogy felhagyjon ezzel. Khárrazi szerint a fenyegetés nem számít Irán számára újdonságnak, sőt véleménye szerint Powell beszéde annyira elszórt és téves volt, hogy az amerikai külügyminiszter kénytelen volt azt néhány nap elteltével visszavonni.¹³

[...] „Az amerikai vezetőknek a bölcsesség hangjára kellene hallgatniuk. A világ nemzetei mind remélik, hogy a bölcsesség fog fölénybe kerülni az amerikai

¹⁰ *Vázír-é Ettéla'at – Márdom négáran-é borúz-é dzsáng dár mántáqé nábasánd* [A hírszerzési ügyek minisztere - Az emberek ne aggódjanak a térségben megkezdődött háború miatt]. Hamshahri, 2003. 03. 08. (Az iráni időszámítás szerint 1381. 12. 17.) <http://www.hamshahri.org/hamnews/1381/811217/news/siasi.htm#s9370>

¹¹ Az iráni újév előtti utolsó napilap 2003. március 19-én, az újév utáni első napilap március 29-én jelent meg.

¹² *Mozakérat-é Íran va Torkijé dár baréjé dzsáng-é 'Árak* [Irán és Törökország tárgyalásai az iraki háborúról]. Hamshahri, 2003. 04. 07. (Az iráni időszámítás szerint 1382. 01. 18.) <http://www.hamshahri.org/>

¹³ L. bővebben a következő két angol nyelvű cikkben: *Britain, Turkey stress 'No Plans' to Target Iran after Iraq*. Tehran Times, 2003. 04. 05. <http://www.tehrantimes.com/archives.asp>. *U. S. Threats Against Iran Nothing New: Kharrazi*. Tehran Times, 2003. 04. 07. <http://www.tehrantimes.com/archives.asp>

extrémizmuson, és ezzel egy időben meg fogják szüntetni Izraelnek nyújtott támogatásukat. [...]”

Érdemes megemlíteni, hogy április 3-án Brüsszelben a NATO és az Európai Unió külügyminisztereinek tanácskozásán Tony Blair brit és Abdüllah Gül török miniszterelnök közösen jelentette ki, hogy nem lesz támadás a jövőben Irán ellen.¹⁴

2003. április 12-én Hasémi Ráfszándzsani volt konzervatív köztársasági elnök, a Rendszer Érdekeit Meghatározó Tanács¹⁵ jelenlegi vezetője, a *Rahbord* (Stratégia) című stratégiai folyóiratnak¹⁶ adott interjút. Helyzetértékelésében kifejtette, hogy Bagdad eleste után taktikai váltásra lenne szükség az iráni-amerikai kapcsolatokban, hiszen Bush elnök a „gonosz tengelyének” említésekor Irakot tartotta a fő veszélynek, Irán pedig csak utána következett. Ráfszándzsani véleménye szerint pragmatikusan kéne hozzáállni a két ország kapcsolatához, és az Egyesült Államokkal való hivatalos kapcsolatfelvételt népszavazásra kellene bocsátani.¹⁷

[...] „Ha saját tapasztalatunkról van szó, meg tudunk oldani minden minket fenyegető külső problémát az iszlám nézőpontjából. Az ideológiánk rugalmas.¹⁸ Megválaszthatjuk érdekeinket az iszlám alapján. De az, hogy veszélybe sodorjuk az országot arra alapozva, hogy az iszlám előírásai szerint cselekszünk, egyáltalán nem felel meg az iszlám elvárásainak. [...]”

2003. április 15-én Mohszén Rézaí, a Rendszer Érdekeit Meghatározó Tanács titkára, az iráni Forradalmi Gárda¹⁹ volt konzervatív vezetője egy interjúban arra ösztönözte az iráni vezetést, hogy vegye fontolóra az enyhülési politikát az Egyesült Államokkal. Rézaí meggyőződése ugyanis, hogy az Egyesült Államok meg fogja támadni Szíriát és Iránt, de „sokkal fontosabb számukra Szíria lerohanása, mert az közelebb fekszik Libanonhoz és Palesztinához.”²⁰

¹⁴ *Britain, Turkey stress 'No Plans' to Target Iran after Iraq.* Tehran Times, 2003. 04. 05. <http://www.tehrantimes.com/archives.asp>

¹⁵ A Tanács eredeti perzsa neve *Mádzsmá'-é Táskhísz-é Mászláhát-é Nézam*. Angol fordításban *Expediency Council*-ként, a magyar nyelvű szakirodalomban Célserűségi vagy Egyeztető Tanácsként emlegetik. A Tanács feladata, hogy az Iráni Nemzetgyűlés és a Khaménéi nagy ajatollah vezette Örök Tanácsa között közvetítsen, illetve a két testület közötti nézeteltéréseket és konfliktusokat kezelje.

¹⁶ A folyóirat az Iráni Stratégiai Kutatóközpont lapja. *Písnáhad-é Hasémi Ráfszándzsani bárajé bárkhord ba do csalés-é szijasát-é kharédzsí* [Hashémi Ráfszándzsani javaslata a két külügyi kihívás megoldására]. 2003. 04. 13. (Az iráni időszámítás szerint 1382. 01. 24.) <http://www.hamshahri.org/>, illetve angolul „*Iran: Rafsanjani proposes referendum for resumption of ties with US*”. 2003. 04. 12. <http://www.payvand.com/news/03/apr/1049.html>

¹⁷ Noha Ráfszándzsani az iráni konzervatív erők képviselője, belpolitikai lépéseiben köztársasági elnöksége alatt is sok esetben a reformer tábor álláspontját képviselte. Külpolitikájában pedig pragmatikus politikusként tűnt fel.

¹⁸ Maga a rugalmas ideológia gondolata eredetileg Khomeini nagy ajatollahtól származik, aki azt mondta, hogy minden vallási előírást félre kell tenni, ha a rendszer megkívánja.

¹⁹ Perzsául *Szépah-é Paszdarán-é Énghélab-é Észlamí*, azaz teljes magyar fordításban Az Iszlám Forradalom Őrzőinek Hadserege. Angolul ezt a militarista szervezetet *Revolutionary Guards*-nak (Forradalmi Gárda) szokás említeni.

²⁰ *U.S. Should Change Its Iran Policy for Rapprochement.* Teheran Times, 2003. 04. 16. <http://www.tehrantimes.com/archives.asp>

[...] „Ha a tisztviselők a kellő időben a megfelelő döntéseket hozzák meg, az amerikaiak nem valósíthatják meg céljaikat Iránban, sem katonai eszközökkel, sem nyomás gyakorlásával. [...]”

2003. április 16-án Mohámmád Khatámí reformer köztársasági elnök elutasította az Egyesült Államok vádjait Szíriával és Iránnal szemben, miszerint a nemzetközi terrorizmust támogatják.²¹ Khatámí ezen állításokat alaptalannak nyilvánította.

[...] „Visszautasítjuk Amerika ellenünk intézett vádjait, mivel nincsen dokumentált bizonyítékuk, hogy alátámasszák állításaikat. Úgy hiszem, ez a helyzet Szíriával is. Mégis mi azt tanácsoljuk az amerikai vezetőknek, hogy hagyjanak fel fenyegetéseikkel, és reméljük, hogy semmilyen incidens nem fog történni. [...]”

Összefoglalás

A nyilatkozatokból kitűnik, hogy a keményebb hangnemet az Egyesült Államokkal szemben inkább a konzervatív vezetés ütötte meg, bár a reformer politikusok is élesen bírálták az Iránt célzó fenyegetéseket. Feltétel nélküli egyetértés a két tábor között sosem volt gyakori Irán politikájában az iszlám forradalom óta. Bagdad eleste után azonban mind a konzervatív, mind a reformer oldalon enyhült valamelyest a hangnem, és legalábbis látszólag terítékre került a lassú kibékülés gondolata.

2003 áprilisa óta Irán vélt terrorizmus támogatása és urándúsítási programja miatt többször, rövidebb-hosszabb időre, a nemzetközi politika figyelmének középpontjába került. Katonai beavatkozás azonban ez idáig sem az Egyesült Államok, sem szövetségesei részéről nem történt. Az iráni vezetés már kezdettől tisztában volt a 2004-es amerikai elnökválasztás tétjével. Amíg valószínűleg John Kerry szenátorral egy békülékenyebb Irán-politika indult volna meg, addig George W. Bush második elnöki ciklusában továbbra sem zár ki semmilyen lehetőséget, hogy Teherán állítólagos atomfegyver kutatásainak végét vessen.

²¹ *Khatámí khasztar-é tálas bárajé hakémijját-é méllat-é 'Árak bár szárnévést-é khís sod* [Khatámí kérte, hogy az iraki nép törekedjen saját sorsa irányításának átvételére]. 2003. 04. 18. (Az iráni időszámítás szerint 1382. 01. 29.) <http://www.president.ir/farsi/cronicnews/1382/8201/820129/index-f.htm>

Felhasznált irodalom:

Az eredeti cikkek dátumuk szerint megtalálhatók az alábbi újságokban, folyóiratokban és internetes portálokon (zárójelben a perzsa, illetve angol elnevezésen kívül a magyar jelentés is megtalálható):

Álí Khamenéi nagy ajatollah, az Iráni Iszlám Köztársaság legfelsőbb vezetőjének honlapja:

www.khamenei.ir

Mohámmád Khatámi iráni elnök honlapja:

www.president.ir

Az Iráni Iszlám Köztársaság Hírügynöksége (Islamic Republic News Agency – Khábárgozari-jé Dzsomhúri-jé Észlami):

www.irna.ir

Az Iráni Diákok Hírügynöksége (Iranian Students News Agency – Khábárgozari-jé Danésdzsújan-é Írán):

www.isna.ir

Dzsomhúri-jé Észlami (*Iszlám Köztársaság*, konzervatív napilap):

www.jomhourieslami.com

Hámsáhri (*Honfitárs*, társadalmi, kulturális és gazdasági napilap):

www.hamshahri.org

Az Iráni Nemzetgyűlés (Mádzslész) folyóirata:

<http://mellat.majlis.ir>

Tehran Times (konzervatív napilap, angol nyelvű):

www.tehrantimes.com

Kayhan London (*Világegyetem*, Londonban megjelenő perzsa nyelvű napilap):

www.kayhanlondon.com

Írán vá Dzsáhan (*Irán és a Világ*, franciaországi székhelyű ellenzéki internetes folyóirat):

www.iranvajahan.net

Pájvánd (*Szövetség*, angol nyelvű internetes folyóirat):

<http://payvand.com/news>

Horváthné Angyal Boglárka – Major Katalin:

Etióp külpolitikai fordulat a '70-es években

A hidegháború idején Afrika szarva – és ezen belül Etiópia – jelentős geostratégiai szerepet kapott a Szovjetunió és az Egyesült Államok szembenállásában. Az 1970-es években Etiópiában belpolitikai változás következett be, és ennek nyomán külpolitikai irányváltásra is sor került. Az ezt megelőző évtizedekben Haile Selasszié császár az amerikai szövetségből származó gazdasági, katonai előnyöket saját hatalma biztosítására és rendszere konzerválására használta fel. A hidegháború logikájának megfelelően az őt megbuktató katonai rezsim – az Afrikában idealisztikus képként élő – szocializmus útját választotta, mely együtt járt a szovjet-orientációval. Az 1974-es forradalom után viszont csak késleltetetten került sor szövetséges-cserére, és ebben a somáliai eseményeknek és a két ország között kitört ogadeni háborúnak is jelentős szerepe volt. Célunk, hogy a szövetséges-váltás folyamatát és hátterét bemutassuk és megvizsgáljuk, mennyire volt Etiópia báb a hidegháborús játszmában, illetve mennyire irányította – lehetőségeihez mérten – tudatosan az eseményeket.

A hidegháború hatalmi viszonyaival, a bipoláris szembenálláson alapuló rendszer jellemzőivel, sőt a helyettesítő hadszíntereken zajló eseményekkel is sok tanulmány foglalkozik. A nagyhatalmak ellentétének helyi leképeződése már a kezdetektől foglalkoztatta a nemzetközi kapcsolatok kutatóit. Noha úgy tűnik, a tudomány főáramának érdeklődésén kívül marad Afrika, ez a kontinens – és azon belül Etiópia – mégis különös figyelmet érdemel. Az afrikai országok gazdasági és társadalmi helyzetük miatt könnyen megszerezhető – megvásárolható – szövetségesek voltak mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió számára. Afrika szarvának államai instabilak, dezintegráltak, így a külföldi befolyásnak nehezen tudnak ellenállni. A régió sajátossága továbbá, hogy egy esetleges konfliktus a térség

---

* Horváthné Angyal Boglárka 2005-ben szerezte meg diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán diplomácia főszakirányon. 2003-ban az egyetemi TDK-n I. helyezést ért el "Etiópia a küzdőtéren" c. dolgozatával, melyet továbbküldtek a 2005-ös országos konferenciára (OTDK), ahol II. helyezést ért el. Jelenleg a Baptista Szeretetszolgálat nemzetközi csoportjában dolgozik. Major Katalin 2005-ben szerezte meg diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán, Európa főszakirányon. 2003-ban az egyetemi TDK-n I. helyezést ért el "Etiópia a küzdőtéren" c. dolgozatával, melyet továbbküldtek a 2005-ös országos konferenciára (OTDK), ahol II. helyezést ért el. Jelenleg az Európai Ügyekért Felelős Tárca Nélküli Miniszter Hivatalában dolgozik.

vegyes etnikai összetétele miatt gyorsan áttérjed a szomszédos országokra, és felboríthatja a kényes egyensúlyt.

Etiópia speciális helyzete több tényezőtől adódik. Leginkább talán geopolitikai súlyát érdemes kiemelni: az ország hidat képez a kontinens arab régiója és a trópusi területek között. A Szuezi-csatorna megépülése óta a Vörös-tenger lényeges útvonallá vált Európa és Ázsia között, s partjainál Etiópia figyelte a térség olajszállítási útvonalait. Az ország különlegességét az is mutatja, hogy soha nem volt európai gyarmat (csak rövid ideig volt olasz megszállás alatt), s a diplomáciában nagy tekintélynek örvendett az etióp császár.

Annak ellenére, hogy ezek a tényezők többé-kevésbé egyediek Afrikában, Etiópia ugyanazokkal a problémákkal küzdött (és küzd máig is), mint a régió többi állama. Ilyennek tekinthető a mezőgazdaság – ezen belül a kávétermesztés – túlsúlya, a monokultúras exportszerkezet, az etnikai ellentétek, az újabb és újabb formákban felbukkanó tekintélyuralom.

Mindezek alapján úgy ítéltük, érdemes megvizsgálni a nagyhatalmi játszma, illetve az etióp kül- és belpolitika kölcsönhatását. Ez egyaránt segíthet abban, hogy újabb részleteit értsük meg a hidegháború folyamatának, és abban, hogy lássuk, milyen esélyekkel rendelkezik egy gazdaságilag gyenge, de stratégiai előnyökkel bíró ország.

Etiópia a hidegháborúban

Etiópia hidegháborús történelmében a '70-es évtized jelentette a fordulópontot. Ezt megelőzően az amerikai szövetségi rendszerhez tartozott az ország, ám az etióp belpolitikai váltás, illetve az USA és a Szovjetunió érdekeinek eltolódása miatt külpolitikai orientációváltásra került sor. Vizsgálatunkban tehát a '70-es évekre fókuszálunk.

Ez az időszak az Egyesült Államok és a Szovjetunió számára egyaránt enyhülést jelentett. Az évtized első felében látványos bizalomjavító intézkedésekre került sor. Mind a SALT I szerződés aláírása, mind a Helsinki Értekezlet a javuló kapcsolatokra utalt. Az enyhülés azonban mást és mást jelentett a két nagyhatalom számára. A vietnami háború lezárulása nagy traumát okozott az USA-nak, politikai és társadalmi szempontból egyaránt. A Kína felé való közeledés viszont növelte mozgásterét a Szovjetunióval szemben, bizonyos értelemben ez kényszerítette Moszkvát az együttműködésre. A belpolitikában a Watergate-ügy, majd Nixon lemondása tették viharossá ezeket az esztendőket.

A '70-es évekről általában is elmondható, hogy az Egyesült Államok egyre inkább távoli szövetségesek után nézett. Európában – leginkább a berlini kérdés lezárásával – megmerevedtek az erővonalak a két nagyhatalom között. Az ázsiai hatalmi viszonyokat a vietnami háború és a Kína felé való nyitás határozta meg. A hidegháború választóvonalai egyre inkább érezhetőek voltak Afrikában is – ezt mutatja, hogy már 1958-ban megalakult Washingtonban a State Department Afrika-osztálya (Bureau of African Affairs).

A Szovjetunió számára is ez az évtized jelentette a „harmadik” világ felé való fordulást. Ez volt az a korszak, amikor Moszkva „már és még” képes volt érdekszférája kiterjesztésére – katonai ereje már lehetővé tette, hogy távolabbi területeket vonjon ellenőrzése alá, de még nem jött el a '80-as évek ideje, amikor éppen a túlterjeszkedés okozta a birodalom hanyatlását. A '70-es években végig Brezsnyev áll a Szovjetunió élén, hatalma elég szilárd volt ahhoz, hogy figyelmét a külpolitikai terjeszkedésnek szentelhesse, így Moszkva kihasználhatta, hogy Amerika tekintélye csorbát szenvedett a vietnami háború kapcsán.

Mindkét nagyhatalom számára létkérdés volt, hogy egymáshoz képest milyen pozíciót tudnak kialakítani. Ennek lényeges eleme volt a fegyverkezés és a gazdasági teljesítmény terén való versengés – Etiópia viszont csak a geopolitikai érdekek érvényesítésében került előtérbe, amit stratégiai fekvésének köszönhetett.

Etiópia számára – mint a „kis” országoknak általában – fontos volt, hogy egy erős hatalomhoz köthesse sorsát. Ennek leginkább gazdasági vonzatai domborodnak ki: fejlődő országgként szüksége volt jelentős támogatásra, és biztos piacra kávéexportja számára. Fontos volt az is, hogy megfelelő fegyverimporttal biztosíthassák a mindenkori vezetők saját hatalmukat, valamint az ország egységét. Az mindenkori vezetés politikai irányultságától függetlenül tudatában volt annak, hogy Etiópia geopolitikai adottságát kihasználva előnyös kapcsolatot alakíthat ki, ha elkötelezi magát az egyik blokk vezető hatalma mellett. A '70-es évek közepéig az uralkodó elit kitűnően ki is használta az amerikai szövetségből adódó előnyöket.

A császárság végnapjai

Évtizedek óta Hailé Szelasszié állt Etiópia élén, aki nagy tekintélynek örvendett országában és a nemzetközi közösségben egyaránt. Etiópia Amerika-barát orientációja a közelmúlt történelmében gyökerezett. Az USA antiimperialista álláspontja ugyanis fontos szerepet játszott abban, hogy az országot az olasz megszállás alól felszabadító angol csapatok

elhagyták Etiópiát. Hailé Szelasszié – a szövetség biztosítása érdekében – később még a koreai háborúba is küldött etióp katonákat az ENSZ (és az USA) oldalán. A császár uralkodása alatt végig jelentős figyelmet szentelt a külpolitikának, amit jól mutat, hogy Addisz Abeba több nemzetközi szervezet központjának ad otthont – például az Afrikai Uniónak és a UN Economic Commission for Africa-nak.

Az etióp-amerikai szövetség jelentősége abban nyilvánult meg leginkább, hogy az afrikai országok közül Etiópia kapta a legtöbb támogatást az USA-tól egészen a '70-es évekig. (1951 és 1976 között 350 millió dollár értékű gazdasági, valamint 279 millió dollár értékű katonai segílyt folyósítottak Etiópiának, és több mint 3500 etióp katona kapott kiképzést az Egyesült Államokban.¹) 1951-ben barátsági és gazdasági együttműködési szerződést írt alá a két ország, amit 1953-ban két további követett: a kölcsönös biztonsági segítségnyújtási egyezmény, melyben az USA vállalta, hogy katonai felszereléseket és kiképzést biztosít Etiópia számára, valamint a kagnew-i kommunikációs bázis működtetésének szabályozásáról szóló szerződés.²

Az amerikai érdekek sokrétűek voltak Etiópiában. A fent vázolt előnyös geopolitikai fekvés több szempontból is jó lehetőséget kínált az Egyesült Államoknak. Egy barátságos Etiópia nem veszélyeztette a Vörös-tengeren áthaladó olaj- és áruszállítást, így a világgazdaság egyik ütőere – legalább ebből az irányból – nem volt fenyegetésnek kitéve. További előny, hogy az Eisenhower-doktrína óta hivatalosan az amerikai külpolitika egyik kulcskérdésévé vált a Közel-Kelet, s ennek a térségnek a perifériájához tartozik Etiópia. Mindezen túl nagyon lényeges volt a kagnew-i kommunikációs központ, melyet az USA 25 évre vett bérbe, s melynek segítségével az Indiai-óceán és a Perzsa-öböl környezetében ellenőrizhette a szovjet rádióadásokat.³ Érthető tehát, hogy az Egyesült Államoknak érdekében állt, hogy biztosítsa Etiópia együttműködését. Ennek érdekében Washington – demokratikus elkötelezettsége ellenére – nem rótt fel Hailé Szelassziének tekintélyelvű uralmát, és nem vette védelmébe az eritreai szecessziós mozgalmat, mely a '60-as évek eleje óta fegyverrel küzdött függetlenségéért.

A nemzetközi támogatás ellenére az évtized közepére erodálódott Hailé Szelasszié hatalma saját országában. Feudális rendszerének egyre több ellenzője akadt az újonnan felemelkedő értelmiségi réteg körében, és a hagyományos társadalom megújítására egyre inkább a szocializmusban láttak lehetőséget. Gazdasági fejlődésről nemigen lehetett beszélni, a földtulajdon egyenlőtlen eloszlása egyre égetőbb kérdés volt, így mezőgazdasági válság bontakozott ki. Ennek következtében a kedvezőtlen időjárás, egy szárazabb időszak óriási

¹ Makai György: *Etiópia 1974-84*. Kossuth Könyvkiadó, 1985, pp. 168-169.

² Bureau of African Affairs : *Background Note: Ethiopia* USA külügyminisztériuma - www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2859.htm (2005. 08. 24.)

élelmezési problémákhoz vezetett: 1972 és 1974 között Wollo tartományban rendkívül súlyos éhínség tombolt.

A belső feszültségeket tetézte az etnikai szembenállás. Általános probléma volt, hogy a hatalomhoz közel álló amhara etnikum tartotta kezében az ipar és a közigazgatás kulcspozícióit. További törésvonal volt az eritreai felszabadítási harc. Etiópia ugyanis a '60-as évek elején történelmi okokra hivatkozva annektálta Eritreát, holott az ENSZ a két ország föderációját írta elő. Ekkor szinte azonnal megkezdődött a fegyveres ellenállás, mely három évtized után, 1993-ban vezetett csak Eritrea függetlenségéhez.

A feszültségek tehát arra utaltak, hogy a '70-es évek első felében Hailé Szelasszié uralkodásának vége közeledik. A császár egyre idősödött, szellemi ereje gyengült, ám nem gondoskodott arról, hogy kijelölje utódját. Mindezek táplálták a katonák, diákok és munkások elégedetlenségét.

Az 1974-es forradalom

1974 januárjában a katonaság zavargások sorát robbantotta ki, melyek hatása átterjedt a civil lakosságra is, és kitört az általános elégedetlenség. A frissen kinevezett új miniszterelnök reformkísérletei csekély változásokat hoztak. 1974 júniusában befolyásos katonai vezetők egy csoportja megkezdte a vezető tisztségviselők letartóztatását. Hailé Szelassziét szeptemberben formálisan lemondatták és bebörtönözték, majd a következő évben meg is ölték – az esetet nem követte különösebb közfelháborodás.⁴ A császárság államformája formálisan 1975 augusztusában szűnt meg.

A császári uralom végével az Ideiglenes Katonai Adminisztratív Tanács (Provisional Military Administrative Council – PMAC), rövid nevén a Derg (Fegyveres Erőket, Rendőrséget és Regionális Seregeket Koordináló Bizottság) került hatalomra. Az új vezető Aman Andon lett, egy népszerű eritreai katonai vezető. Arról azonban nem született konszenzus a Derg vezetésén belül, hogy miként kellene kezelni az eritreai felkelést, és ez két hónappal később Aman Andon életébe került. Rajta kívül 57 korábbi magas rangú katonai és civil vezetőt is kivégeztek, köztük két korábbi miniszterelnököt és 17 tábornokot.⁵

³ Chazan, Naomi et al: *Contemporary Africa*. Lynne Rienner Publishers, 1988, p. 374.

⁴ Thomas P. Ofcansky - LaVerle Berry (szerk): *Ethiopia: A Country Study*, Library of Congress, 1991, - <http://memory.loc.gov/frd/cs/ettoc.html> (2005. 08. 30.)

⁵ Frame, Iain and Murison, Katharine (szerk): *Africa South of the Sahara 2005*. Europa Publications, 2005, pp. 424-425.

A Derg – a külföldről hazatérő baloldali értelmiségiek hatására – egyre inkább az etióp forradalom élharcosának kezdte tekinteni magát. 1974-ben Etiópiát szocialista állammá nyilvánították, és meghirdették az „Etiópia Tikdem”-nek („Etiópia mindenek előtt”) nevezett forradalmi reformokat. A következő hónapokban több mint száz vállalatot államosítottak vagy vontak részben állami ellenőrzés alá. Átalakították a szakszervezeteket, államosítottak városi és vidéki földeket egyaránt. Diákok ezreit küldték vidékre a fejlődés nemzeti kampánya jegyében, több mint 30 000 helyi termelőségvetkezetet alapítottak és ruháztak fel az adószedés, igazságszolgáltatás és közigazgatás jogosítványával. Hasonló szervezeteket hoztak létre a városokban is („kebeles”), melyek a körzeti, regionális illetve nemzeti szint szigorú hierarchikus rendjébe ágyazódtak. Etiópia egyértelműen és határozottan a szocializmus útjára lépett.

Számos afrikai ország tette magáévá a szocializmus egyenlőségen alapuló eszmerendszerét, hiszen a gyarmati uralom alól felszabadulva ez az ideológia érthető okokból vonzó volt a sokáig alávetettségben szenvedő népek számára. Etiópiában márpedig a császár és klientúrája hasonló elnyomást testesített meg, mint a gyarmattartók Afrika többi országában. Kérdés persze, hogy a szocializmus eszméjét külföldön megismerő fiatal értelmiségiek mennyiben akartak egyben a Szovjetunió függésébe kerülni.

Az új katonai rezsim szocialista irányultsága fokozatosan nyilvánvalóvá vált, ám Amerika nem pártolt el az etióp vezetéstől. Washington úgy vélte, hogy a Szovjetunió ki fog tartani Szomália mellett, s a két nagyhatalom között fennmarad a status quo Afrika szarván.⁶ Henry Kissinger is a Derg további támogatása mellett érvelt. Egyrészt a Szovjetunió semmilyen szerepet nem játszott a forradalomban, másrészt Eritrea esetleges elszakadása és arab oldalra állása érzékenyen érintette volna az amerikai külpolitikát. További érv volt, hogy az erősen szovjetbarát Szomália ellensúlyozásához a forradalom után is szükség volt az etiópok jóindulatára a térségben.⁷ Lényegében tehát az etióp forradalom és az USA eltávolodása nem álltak közvetlen ok-okozati összefüggésben.

Egyes vélemények szerint az 1974-es események nem is nevezhetők igazán forradalomnak, ugyanis a haladó szellemű kezdeményezések soha nem valósultak meg és az etióp nemzetállam csíráját még jobban elfojtották. A rendszerváltás tulajdonképpen az állam rovására zajlott le, hiszen nem volt senki, aki betölthette volna a Hailé Szelasszié után maradt

⁶ Laïdi, Zaki: *The Superpowers and Africa – The Constraints of a Rivalry 1960-1990*. The University of Chicago Press, 1990, p. 125. old.

⁷ Makai György: *Etiópia 1974-84*. Kossuth Könyvkiadó, 1985, pp. 167-173.

hatalmi vákuumot.⁸ Az állam kudarca a '80-as évtized végére – az ellenzéki erők térnyerésével – egyértelművé is vált.

Az etióp szocializmus kiépítése gőzerővel folytatódott. 1976 áprilisában a forradalom eszméit a „nemzeti demokratikus forradalom programjában” fektette le elsősorban egy marxista-leninista csoport, az Össz-etiópai Szocialista Mozgalom (MEISON), amely szovjet mintájú kommunista pártot kívánt létrehozni, de elismerte a katonai uralom átmeneti szükségességét. A MEISON riválisa, a népszerűbb Etiópai Népi Forradalmi Párt (Ethiopian People's Revolutionary Party – EPRP) a civil kormány azonnali felállítása mellett állt ki, és támogatta az eritreaiak küzdelmét is. A két tömörülés közti ellentét, mely egyrészt ideológiai kérdések, másrészt az új intézményrendszer ellenőrzése körül alakult ki, városi terrorizmusba torkollott, és a Derg kettészakadásához vezetett. Úgy tűnt, 1976 decemberére győzelmet arattak a civil kontrollt sürgető, mérsékeltebb EPRP-párti Derg tagok, ám 1977 februárjában a Derg elnökhelyettese, Mengisztu Hailé Mariam ezredes magához ragadta a hatalmat a MEISON támogatásával. Az államfőt és a Derg öt másik magas rangú vezetőjét kivégezték. Mengisztu államfő és a Derg vezetője lett. Megkezdődött a „vörös terror”, amely a mérsékeltebb EPRP megsemmisítésére irányult. Több ezer embert öltek és kínoztak meg, elsősorban a városokban. A MEISON azonban mindebből mit sem profitált, sőt 1977-ben Mengisztu a tömörülés ellen fordult, és 1978 végére gyakorlatilag a MEISON-t is megsemmisítette.⁹

Az ogadeni háború

A belpolitikai változások ellenére egy markáns eseményig, az ogadeni háborúig kellett várni ahhoz, hogy a forradalmi események a külpolitikában is leképeződjenek. 1977-ben évtizedes történelmi viták után szomáliai csapatok léptek Etiópia területére, hogy meghódítsák a főleg szomálik lakta délkeleti tartományt.¹⁰

⁸ Harbeson, John W. : *Ethiopia: Yesterday and Today*. In: Harry G. West (szerk): *Conflicts and its Resolution in Contemporary Africa*. University Press of America, 1997, p. 19.

⁹ Frame, Iain and Murison, Katharine (szerk): *Africa South of the Sahara 2005*. Europa Publications, 2005, pp. 424-425.

¹⁰ Szomália 1960-ban Brit- és Olasz-Szomáliföld egyesítésével jött létre és azonnal irredentista politikába kezdett: Francia-Szomáliföldre (ma kb. Dzsibuti), Kenya észak-keleti részére, Ogadenre és a Harare-tól keletre fevő Haud vidékére tartott igényt. Tovább bonyolította a dolgot, hogy Etiópia és a korábbi olasz gyarmati terület közötti határ nem jelölték ki pontosan. Szomália nem ismerte el az 1960 előtt Etiópiával kötött határegyezményeket, így hat hónappal függetlenségének kikiáltása után már háborúban állt szomszédjával. A konfliktus 1964-ben újra fellángolt. Ekkor az ellenségeskedés végül az Afrikai Egységsszervezet (OAU) és Szudán közvetítésével lezárult, ám Szomália továbbra is támogatta az ogadeni szeparatista törekvéseket. A konfliktus új színezetet kapott 1973-ban, amikor kiderült, hogy a vitatott területek olajban gazdagok. Thomas P. Ofcansky - LaVerle Berry (szerk): *Ethiopia: A Country Study*, Library of Congress, 1991, - <http://memory.loc.gov/frd/cs/ettoc.html> 2005. 08. 30.

Szomália Sziad Barre vezetése alatt minden szomálik lakta területet egyesíteni akart. Az ország 1969 óta a tábornok irányítása alatt állt (egészen 1991-ig). Szovjet hatásra 1976-ban alapították csak meg a Szomáli Forradalmi Szocialista Pártot, amely nem elsősorban ideológia kötődésre épült, hanem Sziad Barré számára szolgált intézményi keretül hatalma bebetonozásához. A jelentős belső problémákkal küzdő ország (éhínség, szárazság) segítségére a Szovjetunió sietett, mely az éhínség miatt segítséget nyújtott mintegy 140 000 lakos áttelepítéséhez is. A '70-es évek elején megnőtt a szovjet befolyás az országban: a hadsereg is mind eszközök, mind kiképzés tekintetében a szovjetekre volt utalva. A Szovjetunióknak stratégiai elhelyezkedése miatt volt szüksége az országra: Berbera katonai támaszpontját használva elérhető közelségbe került mind a Közel-Kelet, mint az Amerika-barát Etiópia.

Az 1974-es etióp belpolitikai felfordulás kiváló alkalomnak tűnt arra, hogy a régóta dédelgetett szomáli önrendelkezésnek támogatást nyújtsanak Ogadenben. A káosz eluralkodását látva Etiópiában, a tervek egyre nagyra törőbbé váltak, és egyre több erőt kaptak a szomáli irredenta törekvések. 1976-ban Sziad Barre újjászervezte a Nyugat-szomáliai Felszabadító Frontot (WSLF), és hozzájárult ahhoz, hogy a szervezet Etiópia területén tevékenykedjen.

1977 júliusában Szomália igényt tartva a szomálik lakta Ogaden tartományra betört Etiópia területére, az ott működő WSLF gerilláinak támogatására. Öt hónap alatt a szomáliai erők elfoglalták Etiópia déli, dél-keleti részét, és már Harar városát ostromolták. A Szovjetunió léghídon keresztül sietett Etiópia segítségére, és az így a helyszínre szállított 13-15 ezer fős kubai egységeknek, valamint az egymilliárd dollár értékű szovjet fegyvereknek köszönhetően az ország visszaverte a szomáli támadást.¹¹

Szomália, mely korábban a Szovjetunió fő szövetségese volt a térségben, (jogos) felháborodásában kiutasította a szovjet katonai tanácsadókat az országból. Tény azonban, hogy Sziad Barre annak ellenére indított háborút szomszédja ellen, hogy a szovjetek le akarták beszélni őt Etiópia megtámadásáról (hiszen ott is egy „baráti” szocialista ország kezdett kibontakozni). A kiutasításra válaszul kezdett hozzá a Szovjetunió az Etiópiába irányuló fegyverszállításokhoz. Novemberben Szomália felmondta a szovjetekkel kötött barátsági szerződését, s a berberai katonai létesítményeket is bezárta. Bár Szomália kapott némi segítséget Szaud-Arábiától, a nyugati támogatás reménye illúzióknak bizonyult, és 1978-ban Sziad Barre kénytelen volt visszavonni csapatait Etiópiából.

¹¹ Ottawa, David: *U.S. Policy Eclipse*. In: *Foreign Affairs America and the World 1979*, p. 649.

Szomália esetében az ogadeni vereség és a szovjet szakítás az amerikai kapcsolatok fokozatos elmélyítéséhez vezetett, amihez a szovjetek 1979-es afganisztáni intervenciója is hozzájárult, hiszen a Perzsa-öböl még inkább az amerikai érdeklődés középpontjába került. Egy 1980-as védelmi megállapodás lehetővé tette az amerikai hadseregnek, hogy használja Berbera légi és vízi támaszpontját, az elkövetkező években pedig jelentős segélyeket nyújtott az Egyesült Államok Szomáliának.

Etiópia tehát 1978 elején az új fegyverzet és a kubai idegenlégiósok segítségével kiűzte az országból a szomáliai csapatokat. A megtapasztalt szovjet támogatás hatására Etiópia felfüggesztette kapcsolatait az USA-val és a katonai sikerek után Mengisztu megszilárdította személyes hatalmát az országban belül. 1979-ben megalapította politikai pártja megszervezésének, ennek érdekében megalapította az Etiópia Munkásnépének Pártját Megszervező Bizottságot. A szervezetbe kerülésnél a Mengisztuhoz való lojalitás sokkal nagyobb szerepet játszott, mint a marxista-leninista ideológiába vetett hit. Az Etióp Munkáspártot formálisan 1984 szeptemberében jegyezték be.

A szövetséges-váltás háttere

Az eseményekből kiolvasható, hogy a szocialista forradalom kirobbanása 1974-ben még nem vezetett gyökeres külpolitikai fordulathoz. Etiópia csak Mengisztu hatalmának végleges bebetonozódása, valamint az ogadeni háború kapcsán a Szovjetunió támogatásának egyértelmű bebizonyosodása után tehetette meg, hogy hátat fordítson az Egyesült Államoknak. Etióp szempontból teljesen érthető és racionális lépés volt a kivárás, és a késleltetett szövetséges-váltás pusztán gazdasági és túlélési szempontok figyelembe vételével. Az eltávolodás jelei azonban kétség kívül már 1974-től jelentkeztek.

Bizonyos szempontból a tudományos-technikai forradalom devalválta Etiópiát az USA szemében: a műholdas technológia megjelenésével kiváltható lett Kagnew, emellett az USA hozzálátott egy új katonai támaszpont kiépítéséhez a nem túl messze fekvő Diego García szigetén. Ráadásul Etiópia az 1973. októberi arab-izraeli háború nyomán sokéves arab nyomásnak engedve megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel, így az amerikai vezetés már arra sem hivatkozott a kongresszus előtt a segélyek megszavazáskor, hogy az ország fontos az Izraellel kapcsolatos stratégia számára. Gazdaságilag viszont Etiópia nem engedhette meg magának egy nagyhatalmi szövetséges elvesztését, hiszen az USA vásárolta fel az ország fő

kiviteli cikkének, a kávénak nagy részét, és a gazdaság az 1972-73-as éhínség miatt még kiszolgáltatottabbá vált.¹²

Az ogadeni háború után az amerikai-etióp kapcsolatok intenzitása lecsökkent. Etióp kérésre az amerikai nagykövetet 1980-ban visszahívták, s a két ország követségeit ideiglenes ügyvivők irányították egészen 1992-ig. Katonai és gazdasági támogatásban természetesen nem részesült már a „hűtlen” volt szövetséges – ezt egy 1985-ös törvény megtiltotta –, azonban humanitárius segélyek továbbra is folytak Etiópiába válsághelyzetek idején.¹³

Az amerikai kormány ugyanakkor – nem akarván végleges döntést hozni – még 1978 folyamán is 282 millió dollár értékű katonai, és 366 millió dollár gazdasági segélyt folyósított a mezőgazdaság, az oktatás, a közegészségügy, a közlekedés és természetesen a hadsereg fejlesztésére.¹⁴ Ennek ellenére a szovjet-etióp közeledés egyre intenzívebbé vált. Már 1976 decemberében aláírt a két ország egy szerződést, melyben 385 millió dollár értékű hadifelszerelés szállítására tett ígéretet a Szovjetunió.¹⁵

Az ogadeni háború végül azzal zárult, hogy az Egyesült Államok a nagyhatalmi logikát követve végül Szomália mellé állt. Ennek ellenére az elköteleződés mértéke vitát kavart az USA-n belül is, mivel a szomáli irredentizmus – a szintén Washington oldalán álló – Kenyát is fenyegethette volna. A Fehér Ház óvatos politikára kényszerült.

A távolodáshoz a Mengisztu-rezsim ellentmondásos nemzetközi megítélése is hozzájárult. A hivatalos amerikai álláspont szerint egy erősen sztálinista, szovjet-orientált rendszer jött létre, mely a kubaihoz hasonlítható. A Carter-adminisztráció központi kérdésnek tekintette az emberi jogokat, így az etiópiai hatalomgyakorlási eszközöket szükségképpen el kellett ítélnie. Mások szerint a Szovjetunió támogatása inkább puhatolózó jellegű volt, s a szovjetek szkeptikusabbak voltak a rendszert illetően, mint azt a közvélemény gondolta.¹⁶

Döntő kérdés, hogy vajon Mengisztu marxizmus-leninizmusában mekkora szerepet játszott a szovjet fegyverszállítások biztosításának szempontja. Az ideológia iránti elkötelezettség korlátait mutatja, hogy a munkáspártot is csak szovjet nyomásra szervezte meg. Tény azonban, hogy Mengisztunak égető szüksége volt a szovjet nehézfegyverekre, sőt a kubai idegenlégióra is ahhoz, hogy országa különböző etnikai csoportjainak autonómiatörekvéseit

¹² Makai György: *Etiópia 1974-84*. Kossuth Könyvkiadó, 1985 pp. 171-173.

¹³ Bureau of African Affairs: *Background Note: Ethiopia* USA külügyminisztériuma - www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2859.htm (2005. 08. 24.)

¹⁴ Bureau of African Affairs: *Background Note: Ethiopia* USA külügyminisztériuma - www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2859.htm (2005. 08. 24.)

¹⁵ Laïdi, Zaki: *The Superpowers and Africa – The Constraints of a Rivalry 1960-1990*. The University of Chicago Press, 1990, p. 127.

¹⁶ Harbeson, John W.: *Ethiopia: Yesterday and Today*. In: Harry G. West (szerk): *Conflicts and its Resolution in Contemporary Africa*. University Press of America, 1997, p. 21.

elfojthassa.¹⁷ Így tehát elérte, hogy a keleti blokk államai – a Szovjetunió mellett az NDK és Csehszlovákia is – fegyverszállításokkal támogassák uralmát és harcát a szecessziós mozgalmak ellen. Etiópia újra a térség egyik legtöbb támogatásban részesülő országává vált.

Kérdésként merülhet fel azonban az, hogy az Egyesült Államok miért folytatta mégis egy egyértelműen szovjet típusú, szocializmusba hajló, demokratikus elemeket teljesen nélkülöző, sőt brutális rendszert támogatását éveken keresztül. A késedelmes reakciónak különböző okai voltak, de arra a kérdésre, hogy Amerika miért várt mégis évekig a forradalom után, a egy igen kézenfekvőbb válasz, hogy egyszerűen más kötötte le figyelmét: a hetvenes évek közepén elsősorban a Watergate-ügy és a vietnami háború lezárása. Ebben a helyzetben Etiópia nem állt az USA külpolitikai prioritásainak élén. Emellett Etiópiában a '72-73-as nagy éhínség után továbbra is szükség volt humanitárius segélyekre, és az önmagát a szegény országok megsegítőjeként beállító USA nem hagyhatott faképnél több millió éhezőt egyik napról a másikra. A késlekedés indokai közt szerepel az is, hogy a hetvenes évek első fele a hidegháborúban enyhülést hozott, mindenki bízott a kapcsolatok javulásában, az Egyesült Államok valószínűleg ezért sem kockáztatta volna meg a szovjetekkel való konfrontációt egy afrikai ország miatt.

A Szovjetunió kivárása, illetve az, hogy Szomáliát elcserélte Etiópiáért, sem érthető első olvasatra, holott Moszkva tette meg az első lépést azzal, hogy Ogadenben Etiópia segítségére sietett. Miért adta fel Szomáliát és Berberát? Miért volt Mengisztu szövetsége vonzóbb, mint Sziad Barréé? Ezekre a kérdésekre nehéz biztos választ kapni, néhány dolog azonban valószínűsíthető.

Sziad Barre számára a kommunista párt és a szocialista berendezkedés nem egy ideológiai kötődést jelentett, hanem inkább csak azért kellett, hogy intézményi keretet és valamilyen legitimitációt adjon hatalmának. Az ország gazdasági helyzete mindenképp kívánatosá tette az egyik nagyhatalom szövetségét és az ezzel járó támogatását. Szomália sokkal homogénebb népességgel rendelkezik, mint Etiópia. Az országban sokkal erősebb volt az iszlám/arab kötődés, mint a szovjet. (Szomália az Arab Liga tagja volt már ebben az időben is.) Sziad Barre tehát ideológiailag nem volt túlzottan elkötelezett a marxizmus-leninizmus iránt, Mengisztu viszont ilyen színben tüntette fel magát.

A Szovjetunió Brezsnyev kezdeményezésére intenzívebb diplomáciát folytatott a harmadik világban, mivel a szocialista világforradalom lehetőségeit ott tartották a legnagyobbak. Afrikában négy bástyával rendelkezett a keleti nagyhatalom ebben a

¹⁷ Büky Barna: *Visszapillantás a hidegháborúra*. Balassi Kiadó, 2001, pp. 258-259.

korszakban: Angolával, Mozambikkal, Bissau-Guineával és persze Etiópiával, mellyel 1978-tól barátsági és együttműködési szerződés volt érvényben. Az enyhülést is megkeserítette a szovjet térnyerés az afrikai kontinensen. „SALT lies buried in the sands of the Ogaden” (A SALT-szerződés az ogadeni homokban van eltemetve.) – mondta Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó.¹⁸

Henry Kissinger a szovjetek gondolatmenetét a következőképpen fogalmazta meg: „Kétséges, hogy a Szovjetunió beavatkozott volna-e Etiópiában, ha nem úgy vélték volna, hogy az USA vereséget szenvedett Indokínában, hogy demoralizálódott a Watergate-ügy kapcsán, s hogy ezek után begubózott a saját bajaiba”¹⁹

Kissinger szerint az USA azért vállalta a vietnami intervenciót, hogy meghiúsítson egy általa központilag irányítottnak vélt kommunista összeesküvést, és kudarcot vallott. Amerika kudarcából Moszkva azt a következtetést vonta le, amitől a dominóelv hívei mindig is tartottak: hogy a történelem erői az ő oldalán állnak. Ennek eredményeképp megpróbálta kiterjeszteni hatalmát Jemenre, Angolára, Etiópiára, végül Afganisztánra. Eközben rá kellett ébrednie, hogy a geopolitikai realitások ugyanúgy vonatkoznak a kommunista, mint a kapitalista társadalmakra. Sőt, mivel kevésbé volt ellenálló, a szovjet túlterjeszkedés nem katarzist eredményezett, mint Amerikában, hanem felbomlást.²⁰

Konklúzió

Habár Mengisztu rendszere jelentős mértékben elnyomó és diktatórikus volt, nem nevezhető szovjet típusú szocializmusnak. Annak ellenére, hogy már 1975-ben földreformot hajtottak végre, hogy megszüntessék a feudálisztikus rendszert és a parasztságot szövetkezetekbe kényszerítették, Etiópia nem a szovjet, vagy az európai típusú szocializmus útján haladt – a hivatalos álláspont szerint is sajátos etióp szocializmust akartak létrehozni. A rendszer nem támaszkodhatott széles munkásrétegekre, s maga az ideológia sem egy szerves fejlődés eredménye volt. A munkáspártot csak szovjet nyomásra és majd egy évtizedes késéssel volt hajlandó Mengisztu létrehozni.

Etiópia tehát nem azért vált a Szovjetunió szövetségesévé, mert berendezkedése, ideológiája ezt szükségserűvé tette, hanem mert az országnak szüksége volt egy nagyhatalom anyagi támogatására és fegyverszállítására. A bipoláris kontextusban ez természetszerűen

¹⁸ Clapham, Christopher: *The Ethiopia-Eritrea Conflict*. In: South African Yearbook of International Affairs 2000/01. SAIIA Jan Smuts House, p. 136.

¹⁹ Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Panem-Grafo. Budapest, 1998. p. 696.

Moszkva volt. Ugyanez a gondolatmenet fordítva is érvényes: a Szovjetunió nem azért állt ki Etiópia mellett, mert fontos volt számára az etióp szocializmus további sorsa, hanem azért, mert Afrikában is ki akarta terjeszteni befolyását, s Etiópiának igen jó geopolitikai adottságai voltak ehhez, valamint megbízhatóbbnak tűnt, mint Szomália.

Az Egyesült Államok szintén, azáltal, hogy hezitált elengedni Etiópiát az egyértelműen baloldali fordulat után, kimutatta, hogy szövetségesei tekintetében nem annyira azok ideológiai elkötelezettségére helyezi a hangsúlyt, hanem külpolitikai megbízhatóságára.

A '70-es évek etióp szövetséges-cseréje tehát jól szemlélteti, hogyan követte minden érintett szereplő a hidegháborús játékszabályokat. A két vezető hatalom minden külpolitikai lépését az egymás közti erőviszonyok kontextusában értelmezte, és aszerint járt el, hogy stratégiai pozícióját a lehető legnagyobb mértékben erősítse. Etiópia pedig – a kiszolgáltatottságukban is minden lehetőséget kihasználó országok példájaként – mindkét belpolitikai berendezkedés esetében megtalálta azt a külpolitikai irányvonalat, mely a lehetőségek korlátain belül a legkedvezőbb feltételeket biztosította. Ebben tehát hasonlított Hailé Szelasszié és Mengisztu Hailé Mariam, a császárság és a népköztársaság, a feudalisztikus és a szocialisztikus berendezkedés: mindketten ki tudták használni az ország földrajzi fekvéséből eredő előnyöket és mind anyagi, mind diplomáciai téren biztosítani tudták az egyik nagyhatalom jóindulatát.

---

²⁰ Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Panem-Grafo. 1998. p. 699.

Búr Gábor:

J. D. Fage, William Tordoff: Afrika története

Osiris, 2004
553 oldal

Az afrikai történelemről írott művekkel nem kényeztetnek el minket a kiadók, nagy öröm tehát minden ebben a tárgyban megjelenő munka. Ráadásul a szerzők az afrikanisztika igazi nagygúyú: J. D. Fage Nyugat-Afrika történetének talán legnevesebb művelője, a birminghami egyetem nyugalmazott történész professzora, William Tordoff pedig Kelet- és Közép-Afrika politikai viszonyainak elismert szakértője, a manchesteri egyetem mai afrikai politikával foglalkozó tanszékének emeritus professzora. Közös kötetük magyar kiadásának borítólapja azonban azt az érzetet sugallja, hogy a két szerző között aszimmetrikus viszony áll fenn, Fage neve nagy és kövér betűkkel került kinyomtatásra, míg szerzőtársáé aprócska, vékony betűkkel szerénykedik. A kötetet kézbe vevő olvasó azt hihetné, hogy Tordoff talán csak a jegyzetapparátus összeállításában segédkezett, ezért a megkülönböztetés, s már nézne is utána, hogy a tartalomjegyzékből, előszóból vagy a fülszövegből ezt megtudja. Azonban ha gondosan keres is, a magyar kiadás tördelőjének és szerkesztőjének neveire talál rá, ám a szerzőkkel kapcsolatosan semmilyen eligazítást nem kap.

Nem marad más hátra, mint az eredeti, angol kiadásból tájékozódni. Már a cím is sok mindent elárul, „J. D. Fage with William Tordoff” szerepel ott szerzőként. A „with” a magyar impresszumban „és” fordítást kapott, de ez nem lenne baj, ha a magyar olvasó is megtudhatná, hogy a 2002-ben megjelent negyedik kiadás a Fage által 1978-ban megjelentetett, majd 1988-ban és 1995-ben másodszor és harmadszor is kiadott „Afrika története” rendhagyó felfrissítése: Tordoff 2001-es bejegyzésű szerzői joga után olvasható, hogy Fage erkölcsi jogai (moral right) csorbíthatlanok. Talán a kiadó próbált nálunk olyan látszatot kelteni, mintha vadonatúj szintézist adna a kezünkbe mindössze két évvel annak angol nyelvű megjelenése után, talán az

---

* Búr Gábor, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének adjunktusa, a Magyar Afrika Társaság alelnöke, a Magyarországi Dél-Afrika Egyesület főtákará, az ELTE Tengerentúli Expanzió Programjának és Afrikanisztikai Oktatási Programjának oktatója. Több afrikai tanulmányúton vett részt, elsősorban Dél-Afrikában. Számos hazai és nemzetközi Afrika-konferencia résztvevője, társrendezője.

olvasó kíméltetett meg a felesleges részletektől. A munka keletkezésének körülményei azonban fontosak, az adott esetben ráadásul a könyv erényei és hibái is – nem elhanyagolható részben – ebből következnek. Erre már a tartalomjegyzék is szemléletes példát szolgáltat.

A négy részre, s ezen belül 19 fejezetre osztott könyv eklektikát sugall. Az olyan fejezetcímek, mint „A világkereskedelem Afrika trópusi vidékeire gyakorolt hatásának első szakasza: a rabszolga-kereskedelem” kacifántosak ugyan, de legalább tudjuk miről is lesz benne szó. Ám a kontinens történetének hagyományos földrajzi – regionális keretbe foglalt kronológiai áttekintése néhányszor ötvöződik a több korszakon és régió átívelő toposzokkal. Így kapta a mű teljes második része „Az iszlám hatása Afrikára” címet, míg a jobbára „animizmusként” aposztrofált hagyományos afrikai hitvilág, illetve a kereszténység még egy fejezetcímbe sem részesültek. Ez nem a korszellem miatt van így, ma tudniillik az afrikai iszlám, a sokak által csak „islam noire”-ként emlegetett jelenség iránt hallatlanul megnőtt az érdeklődés. Sok politikus és politológus a kilátástalanul szegény afrikai muzulmánok demográfiaileg robbanásszerűen szaporodó tömegében látja a nemzetközi terrorizmus fő tartalmát. A ruandai mészárlás egyik következménye is az volt, hogy hirtelen megugrott az addig túlnyomórészt keresztény országban a mozlimok száma, hiszen papok és apácák tömegei vállaltak szerepet a borzalmakban, s ez sokakat eltaszított a kereszténységtől. Mindez azonban a könyvben említés nélkül marad. Arra kell gondolnunk, hogy erre a kiegyensúlyozatlanságra a magyarázat sokkal egyszerűbb. A második világháborús pilóta-veterán Fage az 1940-es évek végén Aranyparton, a mai Ghánában kezdte egyetemi karrierjét, ekkor írta a mára klasszikussá vált, s tucatnyi kiadást megélt „Nyugat-Afrika története” című munkáját. Mindig is Nyugat-Afrika történetének tárgyában publikált, elsősorban Felső-Guinea nyugati felének forrásaira támaszkodva. Ezen a téren páratlan ismereteket szerzett, ám kérdéses, hogy a szaktörténész mennyire tud szabadulni a megszokott prizmatól, amikor az elkerülhetetlenül sokkal felszínesebb megközelítést igénylő átfogó szintézis megírására adja a fejét. A hatvanas évektől megjelenő, szintén sok kiadást megélt „Afrika rövid története”, illetve az 1975 és 1986 között kiadott „The Cambridge History of Africa” (mindkettő esetében Fage társszerzője, ill. társszerkesztője Roland Oliver) hasonló problémával szembesült: hogyan lehet egy Európánál háromszor nagyobb kontinens történetét egységes alapra helyezni.

Csak a könyv elolvasása után válik a tartalomjegyzék egy másik szempontból világossá, amikor már tudjuk, hogy ebben a munkában Afrika három részre osztódik, nevezetesen Észak- vagy Arab-Afrikára, Nyugat-Afrikára és Bantu-Afrikára. Ám a szerzők nem tartják magukat következetesen ehhez az egyébként nem szokványos felosztáshoz. Azon érdekes

elgondolkodni, hogy Észak-Afrika és a hagyományosan Fekete-Afrikának nevezett szub-szaharai Afrika története egységes egészet képvisel, vagy közöttük a különbségek dominálnak. E könyv sok erénye között az egyik, hogy az ókortól napjainkig a közös elemekre helyezi a hangsúlyt, ami azért fontos, mert Afrika történelmét az Óvilág történelmének részévé teszi. Valódi gond „A telepések gyarmatai” fejezetcímmel akad. Ez teljesen hibás cím, hiszen a telepéseknek nem voltak gyarmatai, egészen 1965-ig, amikor Dél-Rhodesiában kikiáltották az egyoldalú függetlenséget. Mindaddig az anyaországok rendelkeztek a gyarmatok felett, amelyek több, vagy kevesebb telepest vonzottak, ám Algéria és Dél-Afrika kivételével sehol nem voltak elegendően ahhoz, hogy ténylegesen önálló politikai tényezővé válhattak volna. Kenya, Rhodesia és Nyaszaföld, Belga-Kongó, Marokkó és Tunézia, ill. a portugál gyarmatok mind jó példával szolgálnak erre. Mivel az adott fejezet tartalmilag nem mond ellent ennek az általánosan elfogadott nézetnek, ismét az eredeti kiadáshoz kell fordulnunk, ahol a várakozásnak megfelelően „Colonies of settlement” szerepel, itt tehát egyértelműen fordítási hibáról van szó, akárcsak a „Nyugat-Indiai szigetek” (helyesen: Nyugat-indiai-óceáni szigetek), „Fokföld Batáviai Köztársaság néven visszakerült Hollandiához” (helyesen: Fokföld visszakerült az akkor Batáviai Köztársaságnak nevezett Hollandiához), ill. néhány más esetben. A fordítás e néhány hiba ellenére is egészen kiváló, annál is inkább, mert több tudományág terminus technicusa szerepel ebben a munkában, az ősrégészettől a modern gazdaságtanig. Azt már akár ízlésbeli kérdésnek is tekinthetjük például, hogy a könyv szerint „csendes”, vagy inkább „néma” kereskedelemnek hívjuk a csere azon fajtáját, ahol az árukat cserélők egymással nem találkoznak, csupán elhelyezik azokat különböző egyezményes helyekre, s visszatérve vagy az ellenértéket találják, vagy saját árujukat érintetlenül. Talán a kötet lektorától lett volna elvárható, hogy az olyan, egyébként mellékes szerzői hibákat, mint „Kenya 1911-ig” (helyesen: Brit-Kelet-Afrika 1911-ig, hiszen a koronagyarmatból és protektorátusból álló terület csak az első világháború után kapta hivatalosan a Kenya nevet, megkülönböztetendő az akkor már szintén brit volt Német-Kelet-Afrikától) a fordításban kijavítsa.

Fage és Tordoff munkájával a magyar olvasó kezébe olyan kötet kerül, aminél jelenleg nem lehetne jobbat ajánlani az Afrika összefoglaló története iránt bármilyen nyelven érdeklődő számára. Külön erény, hogy a vitás kérdések esetében az egymással szemben álló álláspontok ismertetését sem spórolták el a szerzők, legyen szó a bronz-, illetve a vasolvasztás meglepően gyors elterjedéséről kontinens-szerte, e technika eredetének kérdéséről, vagy a közép-afrikai nagy tavak vidékén élő tuszik származásának napjainkban szomorú aktualitást kapott ügyéről.

A szöveghez mellékelt 12 térkép telitalálat, olyan információt hordoznak, amit a szokványos, nemcsak magyar nyelvű történelem-atlaszokban hiába is keresnénk, s az olvasottakat is szemléletesen illusztrálják. A kötet végére, a számozatlan oldalakra biggyesztett fekete-fehér képekkel már más a helyzet. Nem valószínű, hogy bárki is ezen felvételek alapján tájékozódna a busman sziklarajzokról vagy az egyiptomi piramisokról, de még az „Elnökválasztás, Gabon, Központi Körzet” sem mond sokat, azon kívül, hogy a képen látható két hölgy valószínűleg Omar Bongo elnökre szavazott, vagy éppen készül szavazni, különben miért is viselnék az elnök arcmását ruházatukon. Mivel 1967 óta mindig ő nyerte a választásokat, még azt sem tudjuk meg a kép alapján, melyik évben vagyunk, csak egyben lehetünk biztosak, nem az éppen az ezekben a napokban esedékes (2005. október 1.) választásokról van szó. (Ne rágjuk izgalmunkban feleslegesen a körmünket, ezt is ő fogja nyerni, ő egyike azoknak, akik Afrika számára a politikai váltógazdálkodást károsnak tartják.)

A válogatott bibliográfia (507-529. old.) viszont még e kiváló könyv esetében is külön említést érdemel. A legnevesebb afrikanisztikai folyóiratok listáját a kontinens múltját feldolgozó általános művek követik, majd minden fejezethez külön irodalomjegyzék párosul. Fanyalognivalónk csak azért van, mert A.J.P. Taylor két munkája is bekerült a harmadik részhez (13., 14. fejezetek, „Az európaiak terjeszkedése a 19. században”), míg Sík Endre „Fekete-Afrika története” című munkáját hiába is keressük, pedig ő, Taylortól eltérően sokat tudott Afrikáról, munkája úttörő volt, frissebb is, s ideológiailag sem volt sematikusabb, ráadásul angolul és franciául is megjelent. Igaz, a franciák pedig Cornevin „Histoire de l’Afrique des origines á nos jours” mára már klasszikussá vált művét keresik hiába. Úgy látszik tényleg semmi nem tökéletes.

Kenderes Andrea:

Emberközelibb Európai Unió (konferencia-beszámoló)

A Liberális Fiatalok Egyesületének rendezésében 2005. november 4. és 5. között a Parlament Vadász-termében konferencia megrendezésére került sor, mely az Európai Alkotmány és az Unió jövőjéről szólt. A konferenciát hat szekcióra tagolták, melyeken hazai és külföldi előadók szerepeltek. A konferencia fővédnöke az Európai Parlament elnöke volt, aki írásban üdvözölte a konferencia résztvevőit. A hazai előadók között szerepelt a csatlakozási tárgyalásokat elkezdő és befejező volt külügyminiszter, jelenlegi EU biztos, a hivatalban lévő külügyminiszter, az öt magyar Európai konventi megbízott, a parlament egyik alelnöke, az Országgyűlés Alkotmányügyi és Igazságügyi Bizottságának, valamint a Költségvetési Bizottságának elnöke, az oktatási miniszter, az Igazságügyi Minisztérium közigazgatási államtitkára, az Európai Bizottság Magyarországi Képviselőtársaságának vezetője, a Magyarországi Európa Társaság elnöke, a magyar EU parlamenti képviselők, az SZDSZ-Új Generáció elnöke, a FIDESZ Európai Hivatalának vezetője, vezető professzorok, az Európai Szabadelvű Klub és a Pillar Alapítvány elnöke.

A konferencia külföldi előadói között volt az EU parlament Függetlenség/Demokrácia képviselőcsoportjának elnöke, az Európai Liberális Fiatalok alelnöke, a Mehr Demokratie e.V. elnökségi tagja.

A konferencia elsősorban, arra a kérdésre próbált választ találni, hogy hol tart ma az EU, zátonyra futott-e a bővítési folyamat, az EU alkotmány francia és holland elutasítása után van-e arra politikai realitás, hogy az alkotmányt a tagországok egyhangúlag a közeli jövőben ratifikálják. Ezzel kapcsolatban a magyar konvent tagok azt emelték ki, hogy a fiaskó több tényező kedvezőtlen együtthatása miatt következhetett be. Kiemelték, hogy álláspontjuk szerint nem volt alkotmányozási szükséghelyzet, több olyan kérdést próbáltak rendezni a szerződő felek az alkotmányozás folyamán, amelynek rendezését eddig a konszenzus hiánya

---

* Kenderes Andrea végzős joghallgató, az ELTE ÁJK nemzetközi jogi tanszékének demonstrátora, gyakornokként dolgozott az ENSZ Emberi Jogok Bizottságánál, ösztöndíjasként tanult a Paris II (Pantheon-Assas) és a Paris X (Nanterre) egyetemeken.

akadályozta, másrészt a lehetőségeken túlmutató elsősorban politikai céllal megfogalmazott rendelkezések is bekerültek az alkotmánytervezetbe. Másrészt a szövegtervezet alapvetően azért lett terjedelmes, mert az alkotmány fogalmkörébe nem tartozó, más módon is megoldható előírásokat tartalmazott. A tervezett alkotmány szövege e sokrétű elvárások miatt bő terjedelmű lett, nemzetközi szerződés lévén szövege jogi értelemben is nehezen érthető. Mint ahogy EU biztosunk előadásában kifejtette, nincs annak realitása, hogy a tervezet szövegét a családok meg tudják vitatni. Egybehangzó volt az álláspont, hogy utólag talán célszerűbb lett volna egy egyszerűbben megfogalmazott alkotmányos tervezet. Külföldi meghívottak kiemelték, az EU Alkotmány nagy problémáinak egyike, hogy egyszerűen képtelenség elolvasni, túl bonyolult, az átlagpolgár számára túl szövevényes. Az I. fejezet még jóként értékelhető, de a III. fejezetnek semmi értelme.

Az Alkotmány meghalt? Maga az „alkotmány” elnevezés nem biztos, hogy szerencsés volt. A média sem segített alapvetően az alkotmányszöveg népszerűsítésében. A híradások alapvetően nem arról számoltak be, hogy 14 EU tagország már jóváhagyta a szerződést (ami az EU tagországok népességét figyelembe véve többséget jelent), hanem a „negatív hír a hír” elvén az elutasítási folyamat került reflektorfénybe. Az előadók egy része felhívta a figyelmet arra, hogy az EU történetében nem példa nélküli eset fordult elő. Ilyen megtorpanásokra bőven van példa az alapszerződések történetében. Amennyiben végigtekintünk az EU eddigi történetén, azt látjuk, hogy a Tanács mindig megtalálta azokat a kompromisszumokat, amelyekkel a továbbhaladás biztosítható volt. Az Alkotmány elutasítása kapcsán az EU Bizottság sok tanultságot levont. Azon vélemény gyengítésére, miszerint az elutasítás oka többek között az volt, hogy az EU intézményeit az emberek nem érzik emberközelinek, ezért az átláthatóságot a bizottság alapvető követelménnyé tette. Nem azt kell hangsúlyoznunk, ami elválaszt minket (európai népeket), hanem ami összeköt.

Alapvetően változtatni kell hazánkban is azon a felfogáson, hogy az EU ne úgy jelenjen meg a társadalom előtt, mintha tőlünk független intézmény lenne, hanem úgy, amelynek részesei vagyunk. Az alkotmány átdolgozhatóságának vizsgálatára az EU Bizottság szakértőket kért fel, annak megvizsgálása érdekében, hogy a tervezett szövege miként egyszerűsíthető. A föderáció, illetve „euroföderáció” kérdésben az előadók egybehangzó megítélése szerint ma és a közeljövőt figyelembe véve, az utóbbinak van csak realitása. Az EU versenyképessége vonatkozásában kiemelték, hogy gazdasági versenyképességünk európai értékeinken nyugszik. A gazdasági térségek között verseny megítélésnél nem hagyható figyelmen kívül, hogy az EU tagországai olyan szociálpolitikai, társadalompolitikai berendezkedéssel bírnak, amely a

versenytársak döntő többségénél még hangsúlyozottan nem jelentkezik. Kiemelésre került, hogy ezen a téren mi nem kívánunk versenyezni vetélytársainkkal. Az előadók abban is egyetértettek, hogy a tagállamok nemzeti szuverenitásokból az esetleges föderáció megteremtése érdekében nem kívánnak lényeges engedményeket tenni.

A kritikaként említett demokrácia deficit vonatkozásában kiemelték, hogy ma az EU parlamentben nincsenek európai pártok és ezek megjelenésére a közeljövőben sem számíthatunk. Ennek több oka van, de semmiképp nem hagyható figyelmen kívül, hogy az EU parlamentnek nincs (és a közeljövőben nem is várható) költségvetési bevétel növelési joga, így kiadás-növelési elképzeléseinek korlátja, hogy a tagországok befizetési kötelezettségét a Tanács határozza meg. Az is egyértelműen látható, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben jelenleg az EU tagországok nem tudnak nagyobb kötelezettséget vállalni a szervezet működtetésére. Az újonnan belépett tagországok felzárkóztatási programjára többlet-erőforrás bevonása gyakorlatilag nem lehetséges. A három nagy tagország belső problémái miatt (amely más tagországoknál is megfigyelhető) a társadalompolitikai vívmányok védelme éles költségvetési problémákat vet fel. Többek között ennek tudható be, hogy a jelenlegi 1%-os befizetési kötelezettség emelése vonatkozásban eddig konszenzus nem alakult ki. Az sem rendkívüli az EU történetében, hogy a költségvetés elfogadása elhúzódik. A jelenlegi gazdasági helyzet, az új kihívások feltehetőleg az EU lendületét meg fogják törni. A konferencián szóba került esetleges EU-adó bevezetése. Ennek korlátjaként jelentkezik, hogy ma az az elsődleges stratégia, hogy a tagállamok népei magukénak tudják az EU-t. Egy esetleges EU-adó bevezetése ezzel pont ellentétes hatást váltana ki.

Kérdésként merült fel, hogy válságban van-e ma az EU? Tény, hogy az unió a történelmi határaihoz érkezett. Törökország felvételének elhúzódó eljárását prognosztizálták az előadók. Egybehangzó vélemény volt, hogy ma az EU tagországban egyöntetűen nem lehet a nép beleegyező jóváhagyását elnyerni minden még belépni szándékozó ország felvételi kérelméhez. A társadalmak hiányos ismeretekkel rendelkeznek az EU-ról. A II. Világháború után pontosan körülhatárolható célokat lehetett megfogalmazni, amely találkozott a tagországok népeinek elvárásaival. Ma nehéz olyan közös célokat találni, mely mögé a társadalom egyértelműen csatlakozik. Új problémákkal áll szemben az EU, és ezek szerencsétlenül egybeestek a bővítéssel, ezért említik sokan okként azt. A külpolitika területén új vívmányként létrejött az EU Külügyi Szolgálat. Szükség van egyeztetésre a külpolitika tekintetében a tagországok között.

Az Unió jogi személyisége is egy vitatott pont. Utópisztikus elképzelésnek tűnik, hogy az EU-nak, mint egyetlen egységes szervnek legyen helye a BT-ben. Megmarad a Tanács

primátusa, a Bizottság és a Parlament mozgásterére ennek van „alárendelve”. Az egyhangú döntéshozatali eljárás (konszenzus keresés) időnként ellehetetleníti a gyors végrehajtást. Ezen az alkotmány radikális áttörést nem hozott volna.

Az Alkotmány az átlag állampolgárokat sem érdekli. Az EU állampolgárokat nem az alkotmánnyal kell megnyerni, hanem a lényeggel, amit megértenek, ami foglalkoztatja őket, az olyan mindennapi kérdésekkel, mint a munkavállalás, tanulás és közösségi fejlesztés. Az EU kommunikációjával kapcsolatban rossz image alakult ki. Tudatosítani kell: az EU nem rajtunk kívül van, hanem már mi is beletartozunk, nemzeti érdekeket nem az EU-val szemben kell érvényesíteni, hanem azon keresztül. A magyar média képviselője szerint EU szintű média még nincs, az összefogás kérdése meg sem jelent a magyar sajtóban. Egyfajta „panasz-kultúra” jellemzi a magyar médiát, az ún. „euro-pesszimizmus”. A politikai elitnek ki kellene lépnie a nemzeti keretek közül, a magyar híradások pedig mind nemzeti megközelítésben tudósítanak. Franciaországban és Hollandiában a sajtó az Alkotmány ürügyén az EU-ról cikkezett és nem az Alkotmányról. A médianak igen nagy szerepe van, egyik résztvevője a közvélemény alakításának. A magyar médiát a kizárólagosság jellemezte a csatlakozás kapcsán, pragmatikus szempontból közelítette meg, mennyi pénz jön majd az EU-ból. A magyar társadalmat az ignorancia jellemzi, tulajdonképpen 15 évvel a csatlakozás után is még a társadalom többsége elég keveset tud az EU-ról. Külön kiemelésre került a nemzeti érdekek kérdése, tévesen úgy mutatták be ezt a közvéleménynek, hogy a magyar nemzeti érdekek védelme a cél.

Pszichésen sem emésztette meg a bővítést kérdését az EU. Előre kell nézni a jövőbe és nem a múltba. A konferencia során sokan foglalkoztak az alkotmány elnevezés kérdésével: valóban alkotmánnyal állunk szemben? Sokak szerint ez nem is egy alkotmány, ez „csak” egy nemzetközi szerződés. Pozitívumai körében sorolják fel, hogy rögzíti az alapvető jogokat, a kisebbségi jogokat, egyenlőséget hirdet. Megoldást kell találni Franciaország és Hollandia esetén, hogy szóljunk a választókhöz, rossz volt a kommunikáció. Sokan a problémát abban látják, hogy egyáltalán itt volt-e az ideje az EU alkotmánynak? Az elit alkotmánya volt, az elit alkotta magának.

A bővítéssel az a probléma, hogy nincsenek felkészülve sem az új országok, sem pedig a régiók az új országokra. Az előadók egybehangzó véleménye volt, hogy a népszavazás intézményének alkalmazásánál kellő körültekintéssel kell eljárni. Szakmai-kutatási anyaggal alátámasztva ma már kimutatható, hogy Franciaországban és Hollandiában az elutasítás fő oka nem az új tagországok munkaerejétől való félelem volt (lásd rettegett lengyel vízszelőlő), hanem az alkotmány tervezetét utasították el, hanem a kormányzattal szembeni elégedetlenség egyik

megjelenési formája volt a népszavazás végeredménye. A konferencián résztvevő hazai EU parlamenti képviselők korrekt együttműködéséről számoltak be. A 24 parlamenti képviselőnk száma és együttműködése alapján úgy ítélték meg, hogy hazánk érdekeit kellő hatékonysággal tudják képviselni.

A konferencia előadói és hozzászólói egyértelműen kifejezték azon véleményüket, hogy az EU-nak, annak ellenére is van jövője, hogy a további bővülés lehetősége ma már nem számottevő. Az előadók azt prognosztizálták, hogy alapvetően gazdasági okok miatt az azonos együttfejlődés koncepciója nem tartható. Nagy valószínűséggel az az út járható, hogy egy-egy fejlett régió alakul ki, amely mintegy húzza a környező tagországokat. Mintegy üzenetként hatott Gerald Hafner záró előadása: Európa népeinek szolidaritása, az európai kultúra története teremt arra alapot, hogy az Európai Unió megtorpanásokkal fejlődni fog. A „nagy bumm” után az unió állampolgárai a hétköznapiokon keresztül fogják kapcsolataikat szorosabbra fűzni. Ma az a feladat, hogy az unió állampolgárai magukénak vallják az UNIÓ eszményét úgy, hogy nemzeti szuverenitásukat továbbra is megőrizték.

Az EU jövőbeni stratégiája

Nem lehet az EU polgárai nélkül cselekedni, a Bizottság háza táját újra kell gondolni: sok kisebb bizottság van, meg kell szüntetni a párhuzamosságokat és a feleslegeket. Az EU biztosok felelősségi rendszerét tovább kell fejleszteni az általuk ellátott területeken. A biztosok képviselik szakterületüket, plusz magát a Bizottságot. Új kommunikációs stratégiát kell kialakítani, kommunikációs akcióprogram és ún. fehérkönyv van előkészületben. Programok között sorolják fel a „meghallgatni”, „kommunikálni”, és „helyileg kell cselekedni” elveket.

A konferencia betekintést engedett a mai vezető politikusok állásfoglalásaiba az EU jelenlegi helyzetével kapcsolatban. Mind kül- és belpolitikai tekintetben, mind oktatáspolitikai, mind pedig a kommunikáció terén megjelentek a jövőbeni elképzelések. Ez is azt mutatja, hogy akik szerint az EU-nak nincs jövője, azok tévedtek. Újabb és újabb célok jelennek meg, újabb és újabb problémák vetődnek fel, amelyek megoldásra várnak. Az tény, hogy az Alkotmány felkavarta az állóvizet, újra felszínre kerültek a korábban is létezett, de napirendre nem vett súlyos problémák, amelyek az EU polgárait érintik. Az Alkotmányról történt szavazás eredményei rávilágítanak arra is, hogy mekkora jelentőséggel bír a belpolitika és a média egyaránt a vélemény formálás területén. A kérdés talán úgy oldható meg, hogy minden tagállamnak magának kell új stratégiát találnia az EU-val kapcsolatban: ki mivel nyerheti meg

az állampolgárait? Más lehet vonzó egy fejlett nyugat-európainak és más egy újonnan csatlakozott vagy csatlakozó tagállamnak. Az állampolgárokkal meg kellene ismertetni, az EU-t és működését. Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a bemutatására, hogy ne egy nagy ködös lufiként lebegjen az emberek szeme előtt, közelebb kellene vinni a célokat, hogy magukénak érezhessék. Összegezve, álláspontom szerint többet adott az EU a tagországok állampolgárainak, több vívmánya van (pl: megnyíltak a határok, az utazás, kereskedelem felgyorsult, a belső vámok lebontásra kerültek, egységes fizetőeszköz megteremtése, oktatási, továbbképzési megállapodások stb.) mely okkal adhat alapot a további együttműködésre.

A jelen cikk írója ehhez csak annyit kíván hozzátenni, hogy e történelmi kísérletnek a sikere az unió állampolgárain múlik. Az elmúlt több mint ötven év uniós sikertörténete nem ad alapot arra a következtetésre, hogy az alkotmány elfogadásának fiaskója az unió megszűnését eredményezheti.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

az

MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont
együttműködésével.

(MTA Támogatott Kutatóhely)
1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
<http://www.nato-kozpont.hu>
mail@nato-kozpont.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Lattmann Tamás
Schenk Borbála

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.